СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXII, БР. 149.

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00312655 4

И. С. ТУРГЕЊЕВ.

РУЂИН.

PG
3420
R819
1913

Srpska Književna Zadruga
[Redovna izdanja]

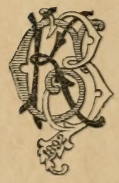
СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
(КОЛО XXII) БР 149.

И. С. ТУРГЕЊЕВ.

РУЂИН.

РОМАН.

ПРЕВЕЛА С РУСКОГ
ЗОРКА ВЕЛИМИРОВИЋ.

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ"
1913

PG
3420
R819
1913
584894
2.7.54

САДРЖАЈ.

	СТРАНА
Глава прва	1
Глава друга	11
Глава трећа	24
Глава четврта	37
Глава пета	46
Глава шеста	55
Глава седма	73
Глава осма	83
Глава девета	91
Глава десета	99
Глава једанаеста	105
Глава дванаеста	115
Епилог	128

I.

Било је тихо летње јутро. Сунце је већ високо било одскочило на чистом небу, али поља још блистаху росом; из тек пробуђене долине ћарлијаше мирисава свежина, а у шуми, још влажној и мирној, весело певаху ране тичице. На врху стрмога брежуљка, покривеног од врха до дна тек процветалом ражи, видело се мало сеоце. Том сеоцету, уским сеоским путем, ишла је млада жена у белој платненој хаљини, с округлим шеширом и са сунцобраном у руци. Мали слуга у козачком оделу ишао је из даље за њом.

Она је ишла не хитајући и као да се наслађује шетњом. Унаоколо, преко високо лелујаве ражи која се преливаше час сребрнасто-зелено, час пегаво-црвенкасто, с меким шуштањем прелазили су дуги таласи; у висини певаху шеве. Млада жена долазила је из свога сопственог села, које је било за једну врсту[1] удаљено од села у које беше пошла; звала се Александра Павловна Љипина. Она је била удовица, без деце и доста богата; живела је са својим братом, поручником у оставци Сергијем Павловићем Волинцовим. Он није био ожењен, и управљао је њеним имањем.

Александра Павловна дође до сеоцета, застаде пред крајњом колибом, врло старом и ниском, позва свога слугу и нареди му да уђе и упита за здравље домаћице. Он се убрзо врати у пратњи старог сељака беле браде.

[1] *Врста*, мера за дужину, 1066 метара.

— Но, шта је? упита Александра Павловна.
— Жива је још... проговори старац.
— Може ли се ући?
— Зашто не? Уђите!

Александра Павловна уђе у колибу. У колиби беше тесно, загушљиво и димљиво... Неко се покрену и зајеча на лежанци[1]. Александра Павловна обазре се и виде у полумраку жуту и смежурану главу старице, повезану коцкастом марамом. Покривена преко груди тешком широком сукненом хаљином, она је с муком дисала, машући слабо мршавим рукама.

Александра Павловна приближи се старици и дотаче се прстима њена чела... чело јој је горело.

— Како ти је, Матрена? упита она, нагнувши се над лежанком.

— О-ох! простења старица, загледавши се у Александру Павловну. Рђаво, рђаво, душице! Смртни час дошао, драга моја госпођо!

— Бог је милостив, Матрена: можда ћеш се оправити. Јеси ли узимала лекове које сам ти послала?

Старица жалосно зајаука и не одговори. Она није чула питање.

— Узимала је, рече старац, стојећи на вратима.

Александра Павловна обрати се њему.

— Зар сем тебе никога нема поред ње? упита она.

— Има једна девојчица, њена унука, али, ето, непрестано бежи. Не може да се скраси; тако је немирна. Лена је и воде да дâ баби да се напије. А ја сам стар: шта могу!

— Да ли би је пр:везао у моју болницу?

— Не бих! Шта ће у болници? Она ће и тако умрети. Поживела је доста; очевидно, тако је Богу угодно. С лежанке не силази. Где би она у болницу! Кад бисмо је подигли, она би умрла.

— Ох, зајеча болесница, лепотице - госпођо,

[1] *Лежанка*, широк банак уз пећ на ком се може лешкарити.

не остављај моју сиротицу; наша су господа далеко, а ти...

Старица ућута. Она је говорила усиљавајући се.

— Не брини се, проговори Александра Павловна, све ће бити учињено. Ево донела сам ти чаја и шећера. Ако би хтела да пијеш... Збиља, имате ли самовар? додаде она погледавши у старца.

— Самовар? Ми немамо самовар, али га можемо набавити.

— Онда набави, или ћу ја послати свој. А унуци кажи да не бежи. Кажи јој да је то срамота.

Старац ништа не одговори, а пакетић с чајем и шећером узе у обе руке.

— Е па, због, Матрена! проговори Александра Павловна; ја ћу опет доћи к теби, а ти се не бој и узимај уредно лекове...

Старица подиже главу и наже се к Александри Павловној.

— Дај, госпођо, ручицу, промуца она.

Александра Павловна не даде јој руку, наже се и пољуби је у чело.

— Пази, рече она, полазећи, старцу: дајите јој лекове непрестано, као што је наређено. И нека пије чаја.

Старац опет ништа не рече и само се поклони.

Александра Павловна одахну слободно кад осети свеж ваздух. Она отвори сунцобран и хтеде да пође кући, кад се одједном иза колибе указа у ниској дрошци човек од тридесет година у старом капуту од сивог платна и таквој истој капи. Кад угледа Александру Павловну, он одмах заустави коња и окрете се лицем њој. Широко, без руменила, с малим, бледо-плавим очима и беличастим брковима, оно се слагало с бојом његова одела.

— Добар дан, проговори он с усиљеним осмехом, шта ви ту радите, ако смем да питам?

— Походила сам болесницу... А откуда ви, Михаило Михаиловићу?

Човек кога ословише са Михаило Михаиловић погледа је у очи и поново се осмехну.

— То је добро, настави он, што посећујете болесницу; али зар не би боље било да је превезете у болницу?

— Она је врло слаба: не треба је кретати.

— А намеравате ли да своју болницу затворите?

— Да затворим? зашто?

— Па тако.

— Каква чудновата мисао! Откуд вам је то дошло у главу?

— Па ви се са Ласунском познајете, и како изгледа, ви сте под њеним утицајем. А по њеним речима болнице, школе — све су то глупости, непотребне измишљотине. Доброчинство треба да буде лично, просвећивање такође: то је све дело душе... она се, чини ми се, тако изражава. Кога ли то она подражава, желео бих да знам?

Александра Павловна се насмеја.

— Дарија Михаиловна је паметна жена, ја је много волим и ценим; али и она може да се вара, и ја не верујем свакој њеној речи.

— И врло добро чините, одговори Михаило Михаиловић, не силазећи с кола, зато што и она сама слабо верује својим речима. Мени је веома мило што сам вас видео.

— Зашто?

— Како зашто? Као да није увек пријатно срести вас! Данас сте тако свежи и мили, као ово јутро.

Александра Павловна насмеја се опет.

— Чему се смејете?

— Како чему? Да знате само са каквим сте тромим и хладним изразом изговорили ваш комплименат! Чудим се како нисте зевнули при последњој речи.

— С хладним изразом... Вама је увек потребна ватра; а ватра ничем не води. Плане, задими се и угаси.

— И загреје, прихвати Александра Павловна.

— Да... и опече.

— Но, па шта је, ако и опече! И то није зло. Све је боље него...

— Е лепо, видећу да ли ћете тако говорити кад се једанпут добро опечете, прекиде је с досадом Михаило Михаиловић и ошину коња воћицама. Због ме!

— Михаило Михаиловићу, станите! повика Александра Павловна; кад ћете нам доћи?

— Сутра; поздравите вашег брата.

И кола пођоше.

Александра Павловна погледа за Михаилом Михаиловићем.

„Прави џак!“ помисли она. Погрбљен, прашљив, с капом на потиљку, испод које стрчаху праменови жуте косе, он је доиста био налик на велики џак с брашном.

Александра Павловна пође полако путем кући. Ишла је с обореним очима. Блиски топот коња примора је да застане и подигне главу... Њој у сусрет јахао је њен брат; поред њега ишао је млад човек омаленог раста у лаком раскопчаном капуту, с лаком вратном марамом и лаким сламним шеширом, са штапом у руци. Он се још из далека осмехиваше на Александру Павловну, ма да је видео да она иде расејано и да не примећује ништа, а кад она застаде, приђе јој и радосно, готово нежно рече:

— Добар дан, Александра Павловна, добар дан!

—А! Константине Диомидићу, добар дан! одговори она. Ви долазите од Дарије Михаиловне?

— Јест, од ње, прихвати с блиставим лице млад човек, од Дарије Михаиловне. Дарија Михаиловна послала ме је к вама; ја сам више волео да идем пешице... Јутро је тако дивно, а свега четири врсте растојања. Дошао сам — а вас нема код куће. Ваш брат ми рече да сте отишли у Семјоновку, и да се он спрема да иде у поље: и ето ја с њим пођох у сусрет вама. Да. Како је то пријатно!

Млади човек говорио је чисто и правилно, али с туђинским нагласком, ма да је тешко било одредити којим. У цртама његова лица било је нечег

азијатског. Дугачак, кукаст нос, крупне, укочене, избуљене очи, дебеле црвене усне, затурено чело, црна као смола коса — све на њему одаваше источњачко порекло, али млади човек звао се Пандаљевски и говорио је да је рођен у Одеси, ма да је учио негде у Белорусији, као питомац добротворне и богате удовице. Друга удовица израдила му је службу. У опште, даме средњих година биле су ревносне заштитнице Константина Диомидића: он је умео да тражи, умео је да се нађе с њима. Он је и сад живео у богате спахинице, Дарије Михаиловне Ласунске, као посинак или штићеник. Он је био врло пријатан, услужан, осетљив и потајно развратан, имао је пријатан глас, изврсно је свирао на клавиру и имао је навику, кад говори с ким, да му се упије у очи. Одевао се врло чисто и одело је носио необично дуго, брижљиво је бријао свој подбрадак и чешљао се врло лепо.

Александра Павловна саслуша га до краја и обрати се брату.

— Данас све сами сусрети: овога часа разговарала сам се са Лежњовим.

— А, с њим! отишао је некуд?

— Јест; и помисли, на дрошци, у некаквом платненом џаку, сав прашљив... Прави особењак!

— Јест, може бити; али је красан човек.

— Ко то? Господин Лежњов? упита Пандаљевски, као чудећи се.

— Да, Михаило Михаиловић Лежњов, одговори Волинцов. Али због, сестро: ја морам да идем у поље; данас сеју хељду. Господин Пандаљевски отпратиће те до куће...

И Волинцов ободе коња касом.

— С највећим задовољством! узвикну Константин Диомидић и понуди Александри Павловној руку.

Она му пружи своју, и обоје одоше путем њеном летњиковцу.

* * *

Водити под руку Александру Павловну било је, како изгледаше, велико задовољство за Констан-

тина Диомидића; он је корачао ситним корацима, смешећи се, а његове источњачке очи посташе влажне, што, у осталом, код њега није било ретко: Константину Диомидићу било је врло лако да се разнежи и заплаче. У осталом, коме не би било пријатно да води под руку лепу, младу и витку жену? О Александри Павловној цела је губернија једногласно говорила да је лепотица, и губернија се није варала. И сам њен прав, једва приметно прћаст носић могао би занети заљубљеног смртног, не говорећи о њеним кадивеним црним очима, злаћенoплавој коси, рупицама на округлим образима, и другим лепотама. Али најлепши од свега на њој био је израз њеног љупког лица: поверљив, добродушан и благ, он је и потресао и привлачио. Александра Павловна гледала је и смејала се као дете; господа су налазила да је наивна... Може ли се још шта пожелети?

— Вас је послала к мени Дарија Михаиловна? упита она Пандаљевског.

— Да, послала, одговори он, изговарајући последња слова с нарочитим нагласком; оне свакако желе и наредиле су ми да вас лепо замолим да изволите данас с њима ручати... Оне (Пандаљевски се увек, кад говори о трећем лицу, нарочито дами, строго придржавао множине), оне очекују новога госта, с којим желе да вас неодложно упознају.

— Ко је тај? С ким то?

— Неки Муфељ, барон, камер-јункер[1] из Петрограда. Дарија Михаиловна упознала се с њим пре кратког времена код кнеза Гарина и с великом похвалом говори о њему, као о љубазном и образованом младом човеку. Г. барон занима се такође књижевношћу; или, боље рећи... пази, какав диван лептир! Погледајте, молим вас... боље рећи политичком економијом. Он је написао чланак о некаквом врло занимљивом питању и жели да га подвргне оцени Дарије Михаиловне.

[1] Дворски племић.

— Политичко-економски чланак?

— Због језика, Александра Павловна, због језика. Вама је, мислим, познато да је Дарија Михаиловна у том погледу зналац. Жуковски се с њима саветовао, а мој добротвор, који је живео у Одеси, смирени старац Роксолан Медиаровић Ксандрика... Вама је, јамачно, познато то име?

— Нимало, нисам ни чула за њега.

— Нисте слушали о таквом човеку? Чудновато! Хтео сам да кажем да је и Роксолан Медиаровић имао врло високо мишљење о знању руског језика Дарије Михаиловне.

— А је ли педант тај барон? упита Александра Павловна.

— Никако; напротив, Дарија Михаиловна каже да се у њему одмах види светски човек. О Бетовену говори тако одушевљено да је чак и старога кнеза довео до усхићења. У осталом, то треба да чујем: то је из мог делокруга. Допустите да вам понудим овај лепи пољски цвет.

Александра Павловна узе цвет и, прошавши неколико корака, испусти га на пут... До њене куће није требало више од двеста корака. Скоро озидана и окречена, она љупко гледаше својим широким, сјајним прозорима из густог зеленила старих липа и кленова.

— Дакле, шта наређујете да кажем Дарији Михаиловној, проговори Пандаљевски, помало увређен непажњом према поклоњеном цвету; хоћете ли изволети да дођете на ручак? Оне су позвале и вашег брата.

— Да, доћи ћемо, зацело. Како је Наташа?

— Наталија Алексијевна, хвала Богу, здраве су... Али ми смо већ прешли окуку за имање Дарије Михаиловне. Допустите да се опростим.

Александра Павловна застаде.

— А зар нећете да свратите к нама? упита она неодлучним гласом.

— Бих врло радо, али бојим се да не одоцним. Дарија Михаиловна жели да чује нов Талбергов ко-

мад: дакле ваља ми да се спремим и поучим. При том, ја, одиста, сумњам да би вам разговор са мном донео ма какво задовољство.

— Не... зашто...

Пандаљевски уздахну и с пуно израза обори очи.

— До виђења, Александра Павловна! проговори он поћутавши мало, поклони се и узмаче један корак.

Александра Павловна врати се и пође кући.

Константин Диомидић такође појури својој кући. С његова лица очас ишчезе сва сладост: самоуверен, готово суров израз појави се на њему. Чак и ход Константина Диомидића измени се: он сад корачаше крупним корацима и ступаше теже. Он пређе две врсте, неусиљено машући штапом, и одједном поново развуче усне: видео је крај пута младу, доста лепу девојку сељанку, која је истеривала теле из овса. Опрезно, као мачка, Константин Диомидић приђе девојци и поче разговарати с њом. Она у први мах ћуташе, црвенећи и смешећи се; најзад заклони уста рукавом, окрете се у страну и рече:

— Хајде својим путем, господине...

Константин Диомидић попрети јој прстом и рече јој да му донесе босиљка.

— Шта ће теби босиљак? Да плетеш венце, шта ли? одговори девојка; хајде својим путем ..

— Слушај, мила моја лепојко... поче Константин Диомидић.

— Хајде одлази, прекиде га девојка, ево иду господичићи.

Константин Диомидић се осврте. Доиста, путем су трчали Вања и Пећа, синови Дарије Михаиловне; за њима је ишао њихов учитељ Басистов, младић од двадесет и две године, тек што беше свршио школу. Басистов је био малога раста, с обичним лицем, великим носом, дебелим уснама и ситним очима, ружан и незграпан, али добар, поштен и искрен. Одевао се небрижљиво, косу није шишао, али не из моде него из лености; волео је да једе, да спава, али је такође волео и добру књигу, ватрену беседу, и свом душом мрзио је Пандаљевског.

Деца Дарије Михаиловне обожавала су Басистова и нимало га се нису бојала; са свима осталима у кући био је у добрим односима, што се домаћици није баш свиђало, ма да је говорила да за њу предрасуде не постоје.

— Добар дан, мили моји! проговори Константин Диомидић; како сте данас рано пошли у шетњу! А ја сам, додаде он обраћајући се Басистову, већ одавно изашао; моја је страст уживање у природи.

— Видели смо како ви уживате у природи, прогунђа Басистов.

— Ви сте материалист: Бог зна шта већ мислите. Ја вас добро познајем!

Пандаљевски се, кад је говорио с Басистовим или њему сличним људима, лако раздраживао и по нека слова изговарао чисто, чак са извесним звиждањем.

— Шта, в і сте ту девојку, јамачно, питали за пут? протовори Басистов, гледајући и десно и лево.

Он је осећао да га Пандаљевски гледа право у лице, а то му беше до крајности непријатно.

— Ја поштујем, ви сте материалист и ништа више. Ви увек у свему гледате само прозаичну страну...

— Децо! одједном командова Басистов, видите ли на ли ади врбу: да видимо ко ће први доћи до ње... један! два! три!

И деца појурише из све снаге врби. Басистов се нададе за њима.

„Мужик! помисли Пандаљевски: исквариће ове малишане... Прави мужик!“

И задовољним погледом обухвати своју уредну и елегантну фигуру. Константин Диомидић удари двапута раширеним прстима по рукаву свога капута, намести оковратник и пође даље. Кад се врати у своју собу, обуче стари халат и забринуто седе за клавир.

II.

Кућа Дарије Михаиловне Ласунске рачунала се мал' те не за прву у целој ...-ој губернији. Огромна, камена, сграђена по цртежима Растрелија и укусу осамнаестога века, она се величанствено уздизала на врху брега, у подножју кога протицаше једна од главнијих река средње Русије. Сама пак Дарија Михаиловна била је угледна и богата госпођа, удовица тајног саветника. Ма да је Пандаљевски говорио да она познаје целу Европу, а и Европа њу, ипак је Европа мало знала о њој, чак ни у Петрограду није она играла никакву важну улогу; али зато су је у Москви сви познавали и сви су јој долазили. Она је припадала тако званом вишем свету и била на гласу као жена у неколико чудновата, не баш добра, али необично умна. У младости била је врло лепа. Песници су јој писали стихове, млади људи заљубљивали су се у њу, угледна господа трчала су за њом. Али од тога доба прошло је двадесет и пет или тридесет година, и од пређашње лепоте не беше остало ни трага. „Је ли могућно, питаше се сваки ко ју је макар само једанпут видео, је ли могућно да је ова мршава, жута, са шиљастим носом и још доста млада жена била некад лепотица? Је ли могућно да је она баш она иста којој су песме певане?...“ И сваки се у себи чудио несталности свега земаљског. Додуше, Пандаљевски је налазио да је Дарија Михаиловна необично сачувала своје прекрасне очи; али тај исти Пандаљевски тврди и да њу познаје цела Европа.

Дарија Михаиловна долазила је сваког лета у своје село са својом децом (имала их је троје: кћер Наталију, од седамнаест година, и два сина, од десет

и девет година) и живела је отворено, то јест примала је људе. нарочито нежењене; госпође из унутрашњости није могла да трпи. Зато су јој те госпође и враћале! По њиховим речима Дарија Михаиловна била је и горда, и неморална, и страшна тиранка; а што је главно — она је допуштала себи такву слободу у говору да је то био просто ужас! Дарија Михаиловна, доиста, није волела да се снебива у селу, и у слободној простоти њена охоћења опажала се лака сенка презирања престоничке лавице према доста тамним и сиђушним створењима која је окружаваху... Она се према варошким познаницима понашала врло неусиљено, чак подругљиво; али сенке презирања није било.

Збиља, читаоче: јесте ли уочили да човек који је необично расејан у друштву потчињених, никад није расејан у друштву претпостављених му лица? Зашто ли то? У осталом, слична питања ничему не воде.

Кад Константин Диомидић, пошто најзад научи Талбергов комад, сиђе из своје чисте и пријатне собице у собу за примање, затече све домаће друштво на окупу. Салон је био почео. На широком дивану, са пребаченом ногом преко ноге и окрећући у рукама нову француску брошуру, седела је домаћица; крај прозора, за ћерћевом, седеле су, с једне стране кћи Дарије Михаиловне, с друге m-lle Boncourt,[1] гувернанта, стара мршава девојка од шездесет година, с црном бароком испод шарене капе и памуком у ушима; у углу крај врата беше се наместио Басистов и читаше новине; поред њега Пења и Вања ређаху коцке, а наслоњен на пећ, са затуреним на леђима рукама, стојаше господин средњега раста, разбарушен и сед, с бледим лицем и живим црним очима — неки Африкан Семјонић Пигасов.

Чудан је човек био тај господин Пигасов. Огорчен против свега и свакога — нарочито против жена — он је гунђао од јутра до мрака, понекад врло умесно, понекад доста глупо, али увек са уживањем.

[1] Г-ђица Бонкур.

У напраситости постајао је право дериште; његов смех, звук његова гласа, све његово биће изгледаше напојено жучи. Дарија Михаиловна радо је примала Пигасова: он је забављаше својом заједљивошћу. Доиста, његова заједљивост беше занимљива. Имао је страст да све преувеличава. На пример: ма о каквој несрећи да се говорило пред њим — било да је гром ударио у село, било да је вода однела воденицу, било да је сељак одрубио себи руку секиром — он би увек са великом жестином питао: „А како се зове она?“, то јест како је име жени која је била узрок тој несрећи, јер по његовом мишљењу свакој је несрећи узрок жена, само ако се боље загледа у ствар. Једном се бацио на колена пред готово непознатом дамом која му беше пришла да га послужи, молећи је плачно, али с гневним лицем, да га поштеди, да јој он ништа није скривио и да јој више никад неће доћи. Једном се опусти низ брдо коњ с једном праљом Дарије Михаиловне, збаци је у јаругу и за мало не уби. Пигасов од тада није друкчије звао тога коња него „добро, добро коњче“, док за само брдо и јаругу налажаше да су необично живописна места. Пигасов није имао среће у животу, зато је и био такав. Родитељи му беху сиромашни. Отац му се занимаше разним ситним пословима, једва је знао да чита и пише, и није се бринуо о васпитању сина; хранио га је, одевао — и то је било све. Мати га је мазила, али је убрзо умрла. Пигасов се сам васпитавао, сам се уписао у основну школу, затим у гимназију, научио је језике, француски, немачки па чак и латински, и свршивши с одличним успехом гимназију, отишао у Дорпат, где, стално борећи се с оскудицом, издржа трогодишњи курс до краја. Пигасовљеве подобности биле су обичне; одликовао се стрпљењем и чврстином, али код њега нарочито беше развијено осећање частољубља, жеља да буде у добром друштву, да не изостане иза других, у пркос злом удесу. Он је и учио одлично, и на дорпатски универзитет ступио такође из частољубља. Сиротиња га је љутила и развила у њему

посматрачки дар и лукавство. Изражавао се оригинално; од младости беше присвојио нарочити начин жучне и јетке речитости. Мисли му се не уздизаху изнад обичног нивоа; међутим, говорио је тако да је могао важити не само као паметан, него чак као врло паметан човек. По свршеном школовању, Пигасов одлучи да се посвети научној каријери: знао је да ни на којем другом пољу не би могао достићи своје другове (трудио се да их изабере из вишег круга и умео је да их подражава, чак им је и ласкао, ма да увек подругљиво). Али у томе, просто речено, није успео. Самоук без љубави према науци, Пигасов је у ствари знао врло мало. На испитима ужасно је пропадао; међутим, други студент који је становао с њим у једној соби, кога је он стално исмевао, човек врло ограничен, али правилно и солидно васпитан, односио је увек победу. Тај неуспех разјари Пигасова: он баци у ватру све своје књиге и белешке и ступи у службу. У почетку није ишло рђаво: као чиновник био је врло добар, не много уредан, али зато до крајности самопоуздан и окретан; али зажеле што пре да изађе на површину — заплете се, спотаче и би приморан да поднесе оставку. Три године проведе у своме вешто стеченом сеоцету и изненада се ожени богатом, полуобразованом спахиницом коју беше задобио својим подругљивим и слободним понашањем. Али Пигасовљева природа беше већ преко мере раздражена и раслабљена: породични му живот омрзе... Његова жена, после неколико година живљења с њим, одбеже кришом у Москву и продаде неком препреденом шпекуланту своје имање, на коме Пигасов тек што беше сагрдио летњиковац. Потресен из основа тим последњим ударом, Пигасов подиже парницу против жене, али је изгуби... Он проживе свој век усамљен, одлазећи суседима, које је нападао иза леђа, а и у очи, и који га примаху с неким усиљеним смешкањем, ма да им не улеваше озбиљнога страха, — и никад више не узе књиге у

руке. Имао је око стотину душа; сељаци му не беху сиромашни.

— А! Constantin! проговори Дарија Михаиловна кад Пандаљевски уђе у собу, хоће ли доћи Alexandrine?

— Александра Павловна вам захваљују и изјављују особито задовољство, одговори Константин Диомидић, клањајући се љубазно на све стране и гладећи, пуном белом руком с ноктима исеченим као троугао, изврсно заглађену косу.

— И Волинцов ће доћи?

— И он, госпођо.

— Тако дакле, Африкане Семјонићу, настави Дарија Михаиловна обраћајући се Пигасову, по вашем мишљењу, све су госпођице неприродне?

Пигасов искриви уста и нервозно трже лакат.

— Ја говорим, поче он тихим гласом — он је и у највећем наступу љутине говорио полако и разговетно — ја говорим о госпођицама у опште: о присутнима, разуме се, не говорим...

— Али то вам не смета да и о њима тако мислите, прекиде га Дарија Михаиловна.

— Ја о њима не говорим, понови Пигасов. Све су госпођице у опште неприродне у највећој мери — неприродне у изражавању својих осећаја. Уплаши ли се, на пример, госпођица, обрадује ли се чему, или се ожалости, она ће неодложно пре свега заузети некакав елегантан став (и Пигасов врло неспретно изви своје тело и рашири руке), а затим ће већ узвикнути „ах!“ или ће се насмејати, или заплакати. Ипак, мени је једном пошло за руком (ту се Пигасов задовољно насмеја) да од једне врло неприродне госпођице добијем истинит, искрен израз осећања.

— Како то?

Пигасовљеве очи засветлеше.

— Ударио сам је с леђа у слабину јасиковом мотком. Она врисну, а ја повиках: браво! браво! Ето то је глас природе, то је био природни врисак... Тако и ви одсад радите!

Сви се у соби засмејаше.

— Какве то глупости говорите, Африкане Семјонићу! узвикну Дарија Михаиловна. Мислите ли да ћу вам поверовати да сте ударили девојку мотком у слабину?

— Тако ми Бога, мотком, великом мотком, палик на оне што их употребљавају за одбрану утврђења.

— Mais c'est une horreur ce que vous dites là, monsieur,[1] повика m-lle Boncourt, претећи последавши у децу, која су се смејала.

— Та не верујте му, рече Дарија Михаиловна, зар га не познајете?

Али љутита Францускиња дуго није могла да се умири и непрестано је нешто мрмљала.

— Не морате да ми верујете, настави Пигасов хладнокрвним гласом, али ја вас уверавам да сам казао чисту истину. Ко би то знао ако не ја? После тога ви ми, свакако, нећете такође поверовати да ми је наша сусетка Чепузова, Јелена Антоновна, сама, упамтите сама, причала како је уморила свога рођеног братанца.

— И то сте измислили!

— Молим, молим! Саслушајте ме и оцените сами. Упамтите, ја не желим да је клеветам, ја је чак волим, у колико је, то јест, могућно волети жену; у њеној кући нема ни једне књиге осим календара, и она не може да чита друкчије до гласно; то вежбање одноји је, и она се потом жали како су јој се очи избуљиле... Једном речи, она је добра жена, и њене собарице су дебеле. Зашто бих је клеветао?

— Тако, тако! примети Дарија Михаиловна, је ли само Африкан Семјонић почео своју песму — неће престати до вечери.

— Моју песму... А жене их имају по три, с којима никад не престају — изузимајући кад спавају.

— Које су то три песме?

[1] Али то је ужасно што говорите, господине.

— Пецкање, преговарање и оговарање.

— Знате шта, Африкане Семјонићу, поче Дарија Михаиловна, нисте ви узалуд тако огорчени против жена. Мора да вас је нека...

— Увредила, хоћете да кажете? прекиде је Пигасов.

Дарија Михаиловна збуни се мало; она се сети несрећног брака Пигасовљевог... И само климну главом.

— Доиста ме је једна жена увредила, проговори Пигасов, и ако је била добра, врло добра...

— Која то?

— Моја мати, изговори Пигасов, спуштеним гласом.

— Ваша мати? Чиме вас је она могла увредити?

— Тим што ме је родила...

Дарија Михаиловна намршти обрве.

— Изгледа ми, рече она, да наш разговор узима жалостан обрт.. Constantin, свирајте нам нов Талбергов комад... Надам се да ће звуци музике укротити Африкана Семјонића. Орфеј је укрочавао и дивље зверове.

Константин Диомидић седе за клавир и одсвира комад врло добро. У почетку Наталија Алексијевна слушаше пажљиво, затим се опет лати рада.

— Merci, c'est charmant,[1] проговори Дарија Михаиловна, ја волим Талберга. Il est si distingué.[2] Што сте се замислили, Африкане Семјонићу?

— Мислим, поче лагано Пигасов, да има три врсте егоиста: егоисти који сами живе и дају и другима да живе; егоисти који сами живе и не дају другима да живе; најзад, егоисти који и сами не живе и другима не дају... Жене, већином, припадају трећој врсти.

— Како је то љубазно! Ја се само једном чудим, Африкане Семјонићу: вашој сигурности у мишљењу; баш тако да се ви никад не можете преварити.

[1] Хвала, то је прекрасно.

[2] Тако је отмен.

— Ко то каже! И ја се варам; човек се такође може преварити. Али знате ли каква је разлика између погрешке човекове и погрешке женине? Не знате? Ево каква: човек, на пример, може да каже да двапут два није четири, него пет или три и по; а жена ће рећи да је двапут два — стеаринска свећа.

— То сам већ чула, чини ми се, од вас... Али допустите да вас упитам какве везе има ваша мисао о три врсте егоиста с музиком коју сте мало пре чули?

— Никакве, ја нисам ни слушао музику.

— Но, „ти си, брате, као што видим, непоправим, ма те и бацили", одговори Дарија Михаиловна, лагано изговарајући Грибоједовљев стих. Шта ли ви волите кад вам се и музика не свиђа? Књижевност, шта ли?

— Ја волим књижевност, само не данашњу.

— Зашто?

— Ево зашто. Недавно сам прелазио преко Оке на сплаву с неким господином. Сплав пристаде уз обалу: требало је да се извуку кола на обалу. Господин је имао врло тешка кола. Док су се носачи напрезали извлачећи кола на обалу, господин је тако стењао да ми га је чак било жао... Ето, помислих ја, нова примена система о подели рада. Тако и данашња књижевност: други вуку, раде посао, а она стење.

Дарија Михаиловна се осмехну.

— И то се назива производом савременога живота, настави неуморни Пигасов, дубоким симпатијама према друштвеним питањима и још не знам како... Ах, све те звучне речи!

— А видите, жене, које ви тако нападате, бар не употребљавају тако звучне речи.

Пигасов слеже раменима.

— Не употребљавају, зато што не умеју.

Дарија Михаиловна поцрвене лако.

— Ви почињете да бивате смели, Африкане Семјонићу! примети она с усиљеним осмехом.

Све се утиша у соби.

— Где је то Златоноша? упита одједном један од дечака Басистова.

— У полтавској губернији, драги мој, прихвати Пигасов, у сред Хохландије.[1] (Он се обрадова случају да промени разговор.) Ето, ми смо говорили о књижевности, настави он; кад бих имао сувишних новаца, постао бих одмах малоруски песник.

— Шта кажете? Красан песник! одговори Дарија Михаиловна; зар ви знате малоруски?

— Нимало; али то није ни потребно.

— Како није потребно?

— Па тако, није потребно. Ваља само узети лист хартије и написати горе „Дума“;[2] затим почети овако: „Гой, ты доля моя, доля!“[3] или „Сѣде казачино Наливайко на курганъ!“[4] а даље „По-пидъ горою, по-пидъ зеленою, грае, грае воропае, гопъ! гопъ!“[5] или тако нешто у том смислу. И свршен посао. Штампај и издај. Малорус ће прочитати, подупреће руком главу и сигурно ће заплакати, — тако је то осетљива душа!

— Молим! узвикну Басистов. Шта ви ту говорите? То је којешта! Ја сам живео у Малорусији, волим је и знам њен језик... „грае, грае, воропае“ савршена је бесмислица.

— Може бити, али ће Хохол[6] ипак заплакати. Ви кажете — језик... Али зар малоруски језик постоји? Ја сам једном замолио једног Хохла да ми преведе ову реченицу, прву која ми је пала на памет: „Граматика је вештина правилно читати и писати“. Знате ли како ми је он то превео: „Храматика јесте вештина читат и писат“... Шта, зар је то неки језик, по вашем мишљењу? Самосталан језик? Пре бих допустио да мога најбољег пријатеља истуцају у ступи, но што бих се с тим сложио.

[1] Малорусија.
[2] Елегија.
[3] Хој, ти судбо, моја судбо.
[4] Седи храбри Козак Наливајко на хумци.
[5] Под гором под зеленом, хопа, хопа, цупа цуп.
[6] Малорус.

Басистов хтеде да одговори.

— Оставите га, проговори Дарија Михаиловна, јер ви знате да од њега осим парадокса ништа друго нећете чути.

Пигасов се подругљиво осмехну. Лакеј уђе и јави да је дошла Александра Павловна с братом.

Дарија Михаиловна устаде у сусрет гостима.

— Добар дан, Alexandrine! рече она, прилазећи јој; како је то паметно што сте дошли... Добар дан, Сергије Павлићу!

Волинцов пружи руку Дарији Михаиловној и приђе Наталији Алексијевној.

— Шта је, хоће ли доћи данас тај барон, ваш нови познаник?

— Доћи ће.

— Говоре да је велики филозоф: говори само о Хеглу.

Дарија Михаиловна не одговори ништа, намести Александру Павловну на диван и сама седе крај ње.

— Филозофија је, настави Пигасов виша тачка гледишта! Ах, ето шта ме убија: те више тачке гледишта. А шта ли се може видети озго? Међутим, ако хоћеш да купиш коња, нећеш га гледати с пожарне куле!

— Барон ће вам донети некакав чланак? упита Александра Павловна.

— Да, чланак, одговори с преувеличаном немарношћу Дарија Михаиловна, о трговинским односима према индустрији у Русији... Али не бојте се: ми га овде нећемо читати... писам ва: за то позвала. Le baron est aussi aimable que savant.[1] И тако добро говори руски! C'est un vrai torrent... I vous entraine.[2]

— Тако добро руски говори, прогунђа Пигасов, да заслужује француску похвалу.

— Гунђајте само, Африканче Семјонићу, гунђајте... То врло добро доликује вашој разбарушеној

[1] Барон је толико исто љубазан колико и учен

[2] То је права бујица... носи вас са собом

коси... Али збиља, што ли он не долази? Знате шта, messieurs et mesdames,[1] додаде Дарија Михаиловна погледавши унаоколо, хајдемо у башту... До ручка има још читав сат, а време је дивно...

Цело друштво устаде и пође у башту.

Башта Дарије Михаиловне допирала је до саме реке. У њој је било много липових алеја, златно тамних и мирисавих, са ивицама сјајним као смарагд, много павиљона од багрена и јоргована.

Волинцов, заједно са Наталијом и m-lle Boncourt, зађе дубоко у честу. Волинцов је ишао поред Наталије и ћутао. M-lle Boncourt ишла је за њима.

— Шта сте радили данас? упита најзад Волинцов чупкајући крајеве својих дивних смеђих бркова.

По цртама лица био је много налик на сестру; али је у њиховом изразу било мање несташлука и живота, а његове лепше и нежније очи гледале су некако сетно.

— Готово ништа, одговори Наталија: слушала сам како Пигасов грди, везла канву, читала.

— Шта сте читали?

— Читала сам... историју крсташких ратова, рече Наталија, запињући мало.

Волинцов је погледа.

— А! рече он најзад, то мора да је занимљиво.

Он откиде гранчицу и поче махати њом по ваздуху. Тако прођоше још двадесет корака.

— Какав је то барон с којим се ваша мати упознала? упита опет Волинцов.

— Камер-јункер, дошљак, maman[2] га много хвали.

— Ваша мама може да се одушеви.

— То доказује да још има младо срце, примети Наталија.

— Јест. Ја ћу вам за који дан вратити вашег коња. Готово је потпуно дресиран. Само бих још хтео да одмах пође галопом, и то ћу успети.

[1] Господо и госпође.

[2] Мама.

— Merci[1]... Али мени је незгодно. Ви га сами дресирате... то је, кажу, врло тешко...

— Да бих вам учинио ма и најмање задовољство, ви знате, Наталија Алексијевна, ја сам готов... ја... не такве ситнице...

Волинцов замуца.

Наталија га пријатно погледа и још једном рече: „Merci...“

— Ви знате, настави Сергије Павлић после дужег ћутања, да нема тога... Али зашто ја то говорим? Ви и сами знате све.

У том тренутку зачу се звонце из куће.

— Ah! la cloche du dîner! узвикну m-lle Boncourt; rentrons.[2]

„Quel dommage, помисли у себи стара Францускиња, пењући се уз степенице терасе за Волинцовом и Наталијом, quel dommage que ce charmant garçon ait si peu de ressources dans la conversation...“[3] што би се на руском могло превести: штета што је овај мио дечко тако сплетен.

Барон не дође за ручак. Почекаше га пола сата. Разговор за столом беше усиљен. Сергије Павлић гледаше само у Наталију, поред које је седео, и ревносно јој наливаше воде у чашу. Пандаљевски се узалудно трудио да забавља своју сусетку Александру Павловну: сав се топио од љубазности, док она само што није зевала.

Басистов је правио лоптице од хлеба и ни о чем није мислио; чак је и Пигасов ћутао, а кад му Дарија Михаиловна примети да данас није нимало љубазан, он суморно одговори:

— А кад сам ја био љубазан? То није мој обичај... и осмехнувши се горко, додаде: Претрпите се мало. Видите ја сам квас, du[4] прост руски квас; а ето ваш камер-јункер...

[1] Хвала.

[2] Ах, звоно за ручак; хајд'мо кући.

[3] Баш штета што је тај красни младић тако весао у разговору

[4] Француски честични члан.

— Браво! узвикну Дарија Михаиловна. Пигасов је љубоморан, унапред је љубоморан!

Али јој Пигасов ништа не одговори и само погледа испод ока.

Изби седам часова и сви се сакупише у соби за примање.

— Очевидно, неће доћи, рече Дарија Михаиловна...

Али се у том тренутку разлеже лупа екипажа, мала кола уђоше у двориште, и после неколико тренутака лакеј уђе у салон и предаде Дарији Михаиловној писмо на сребрном послужавничићу. Она га летимично прегледа до краја и, обраћајући се лакеју, рече:

— А где је тај господин који је донео ово писмо?

— Чека у колима, госпођо. Заповедате ли да га позовем?

— Нека изволи.

Лакеј изађе.

— Помислите, каква непријатност, настави Дарија Михаиловна: барон је добио налог да се одмах врати у Петроград. Послао ми је свој чланак по неком свом пријатељу, господину Рујину. Барон је хтео да ми га представи — он га је много хвалио. Али како је то непријатно! Ја сам мислила да ће се барон овде настанити...

— Димитрије Николајевић Рујин, објави лакеј.

III.

У салон уђе човек око тридесет и пет година, висок, мало погрбљен, с коврџавом косом, црномањаст, с неправилним али изразитим и интелигентним лицем, с влажним сјајем у живим тамно-плавим очима, с правим, широким носом и лепо оцртаним уснама. Одело на њему не беше ново, али му стајаше као саливено.

Он брзо приђе Дарији Михаиловној, лако се поклони, и рече да је одавно желео да дочека ту част да јој се представи, и да његов пријатељ, барон, веома жали што није могао доћи да се лично опрости.

Нежан глас Руђинов не одговараше његовом изгледу и широким грудима.

— Седите... веома ми је мило, проговори Дарија Михаиловна и, упознавши га с целим друштвом, упита га да ли станује овде стално или је дошљак.

— Моје је имање у Т....-ој губернији, одговори Руђин, држећи шешир на коленима, а овде сам од пре кратког времена. Дошао сам послом и настанио се привремено у вашој среској варошици.

— Код кога?

— Код доктора. Он је мој стари друг са универзитета.

— А! код доктора... Њега хвале. Кажу да разуме свој посао. А са бароном познајете ли се одавно?

— Прошле зиме упознао сам се с њим у Москви и сада сам провео код њега готово недељу дана.

— Барон је врло паметан човек.

— Да, госпођо.

Дарија Михаиловна помириса крајичак џепне мараме натопљен колоњском водом.

— Ви сте у служби? упита она.

— Ко? Ја?

— Да.

— Не... Ја сам у оставци.

Настаде кратко ћутање. Општи разговор поново поче.

— Опростите што сам тако радознао, поче Пигасов обраћајући се Руђину: је ли вам позната садржина чланка што га је послао господин барон?

— Зацело.

— Тај чланак расправља трговинске односе... или не, него трговинску индустрију у нашој отаџбини... Ви тако, чини ми се, изволесте рећи, Дарија Михаиловна?

— Јест, то... рече Дарија Михаиловна и прислони руку на чело.

— Ја сам, додуше, рђав судија у тим стварима, настави Пигасов, али морам признати да ми сам наслов чланка изгледа необично... како би се то могло рећи деликатније... необично нејасан и завијен.

— По чему вам то изгледа тако?

Пигасов се осмехну и погледа четимично Дарију Михаиловну.

— А је ли вама јасан? рече он, поново обраћајући своје лукаво лице Руђину.

— Мени? Јесте.

— Хм... Свакако, ви то боље можете знати.

— Вас боли глава? упита Александра Павловна Дарију Михаиловну.

— Не. То је код мене тако... C'est nerveux.[1]

— Опростите моју радозналост, поче поново кроз нос Пигасов: ваш познаник, господин барон Муфељ... чини ми се, тако се зове?

— Да.

— Да ли се господин барон Муфељ специално занима политичком економијом, или тој науци по-

[1] То је нервозно.

свећује, тек онако, часове доколице који му преостају од светских задовољстава и рада у служби?

Руђин га оштро погледа.

— Барон је у том послу дилетант, одговори он, поруменевши лако, али у његовом чланку има много истине и занимљивости.

— Не могу да се препирем с вама, не знајући у чему је ствар... Али смем да питам да ли се дело вашег пријатеља, барона Муфеља, више придржава општих теорија него факата?

— У њему има и факата и теорија основаних на фактима.

— Тако, тако. Кажем вам, по мом мишљењу... и ја могу понекад да кажем нешто: ја сам провео три године у Дорпату... све те, тако зване, опште теорије, некакве хипотезе, системи... извините, ја сам паланчанин, код мене је што на уму то на друму... ничему не воде. Све је то само мудровање — којим се људи варају. Дајте, господо, факта, и то је доста од вас.

— На сваки начин! узвикну Руђин. Но, а зар смисао факата не треба објаснити?

— Опште теорије, настави Пигасов, ах те опште теорије, посматрања, закључци! Све се то оснива на тако званим убеђењима; сваки говори о својим убеђењима, и још тражи да се поштују, занеси се њима... Ех!

И Пигасов заврте песницу у ваздуху. Пандаљевски се насмеја.

— Дивно! изусти Руђин; дакле, по вашем мишљењу, убеђења не постоје.

— Нема их — и не постоје.

— И то је ваше убеђење?

— Јесте.

— А што онда кажете да их нема? Ето вам једно сад одмах.

Сви се у соби осмехнуше и згледаше.

— Допустите, допустите, поче ипак Пигасов.

Али Дарија Михаиловна затапша длановима и рече: „Браво, браво, Пигасов је побеђен, побеђен!“ и полако извуче шешир из руку Руђинових.

— Не хитајте с радовањем, госпођо: имаћете времена! рече Пигасов с досадом. Није довољно рећи, са изразом надмоћности, оштроумну реч: треба је доказати, проверити... Ми смо се удалили од предмета.

— Допустите, хладнокрвно примети Руђин, ствар је врло проста. Ви не верујете у корисност општих теорија, не верујете у убеђења...

— Не верујем, не верујем, ја ни у шта не верујем!

— Врло добро. Ви сте скептик.

— Не видим никакве потребе да се употребљавају тако научне речи. У осталом...

— Не прекидајте! умеша се Дарија Михаиловна.

„Циц, циц, циц!“ рече у себи Пандаљевски у том тренутку и развуче усне.

— Та реч изражава моју мисао, настави Руђин. Ви је разумете: зашто је ја не бих употребио? Ви ни у шта не верујете... Зашто онда верујете у факта?

— Како зашто! Дивота! Факта су позната ствар, сваки зна шта су факта. Ја о њима судим из искуства, по сопственом опажању.

— А зар вас опажање не може преварити? Опажање вам говори да сунце обилази око земље... или се, може бити, ви не слажете с Коперником? Ви ни њему не верујете?

Осмејак поново прелете преко свију лица, и очи свију устремише се на Руђина. „А, он није глуп човек“, помисли сваки.

— Ви се једнако шалите, рече Пигасов. Додуше то је врло оригинално, али не припада самој ствари.

— У свему што сам досад казао, одговори Руђин, на жалост, врло је мало оригиналности. То је све врло одавно познато и хиљаду пута поновљено. Није ствар у томе...

— Него у чему? упита нагло Пигасов.

При препиркама он би прво пецкао противника, затим би био груб, и најзад би се напућио и умукао.

— Ево у чему, настави Руђин, ја, признајем, не могу а да не осећам искрено сажаљење кад паметни људи преда мном нападају...

— Системе? прекиде га Пигасов.

— Па, рецимо и системе. Што вас тако плаши та реч? Сваки систем оснива се на познавању основних закона живота...

— Њих ваља познавати, пронаћи их немогућно је... Молим вас.

— Допустите. Разуме се, они нису приступачни свакоме, и човеку је својствено да греши. Али ипак, ви ћете се, надам се, сложити са мном да је, на пример, Њутон пронашао бар неке од тих основних закона. Признајем да је он био геније; али проналасци генија зато и јесу велики што постају општа својина свију. Тежња за проналажењем општих принципа у појединим појавама једна је од урођених особина човечјег духа, и све наше образовање...

— Гле, куда ви ударате! прекиде га отегнутим гласом Пигасов. Ја сам човек практичан и за све те метафизичке утанчаности не дајем ништа, и нећу да дајем.

— Врло добро! То је ваша воља. Али, пазите, сама та ваша жеља да будете, само практичан човек, такође је систем свога рода, теорија...

— Образовање, кажете ви! прихвати Пигасов; гле чиме мислите да задивите! Врло је потребно то хваљено образовање! Ја не дајем ни пребивене паре за то ваше образовање!

— А, ви се рђаво препирете, Африкане Семјонићу! примети Дарија Михаиловна, очигледно веома задовољна мирноћом и изванредном учтивошћу свога новог познаника. „C'est un homme comme il faut",[1] помисли она, погледајући с пријатељском пажњом у Руђина. „Треба да му поласкам." Последње речи изговори она у мислима на руском језику.

— Ја нећу да заступам образовање, настави Руђин после кратког ћутања: њему није потребна

[1] То је човек од реда.

моја одбрана. Ви га не волите... сваки има свој укус. Уз то, то би нас одвело врло далеко. Допустите да вас подсетим на стару изреку: „Јупитеру, ти се љутиш: јамачно си крив". Хтео сам да кажем да су сви ти напади на системе, на опште теорије и т.д. зато тако жучни што, заједно са системама, људи у опште одричу знање, науку и веру у њу, према томе и веру у себе саме, у своју снагу. Међутим, људима је потребна та вера: они не могу да живе само од утисака, грех би био да се боје мисли и да немају поверења у њу. Скептицизам се увек одликовао неплодношћу и слабошћу...

— Све су то речи! промрмља Пигасов.

— Може бити. Али допустите да приметим ово: говорећи „Све су то речи!" ми често сами желимо да избегнемо преку потребу да кажемо што значајније од самих речи.

— Како то? упита Пигасов и зажмири очима.

— Разумели сте шта сам хтео да кажем, одговори с нехотичном, али одмах уздржаном нестрпљивошћу Руђин. Понављам, ако човек нема јаке принципе у које верује, ако нема чврстог земљишта испод ногу, како ће онда моћи да да себи рачуна о потребама, о важности, о будућности свога народа? Како може да зна шта треба он сам да ради, ако...

— Част и поштовање! рече Пигасов оштрим гласом, поклони се и оде у страну, никог не гледајући.

Руђин га погледа, осмехну се лако и ућута.

— Ах! побеже! рече Дарија Михаиловна. Не бријте се, Димитрије... Опростите, додаде она с љупким осмејком: како се презивате по оцу?

— Николајевић.

— Не бријте, се, драги Димитрије Николајевићу. Он ни једно од нас није преварио. Он жели да се покаже као да *неће* више да се препире... Он осећа да *не може* с вама да се препире. А ви боље пријђите ближе нама, да мало проћеретамо.

Руђин помаче своју наслоњачу.

— Како то да се ми досад не упознамо? настави Дарија Михаиловна. То ме изненађује... Јесте ли читали ову књигу? C'est de Tocqueville, vous savez?[1]

И Дарија Михаиловна пружи Руђину француску брошуру.

Руђин узе танку књижицу у руке, преврну у њој неколико страница и, спустивши је поново на сто, одговори да баш то дело Г-на Токвила није читао, али је често размишљао о питању које се ту расправља. Разговор се развеза. У почетку Руђин као да се колебаше, устезаше, не налазећи речи, али се најзад загреја и поче да говори. За четврт часа чуо се само његов глас у соби. Сви се сакупише у кружић око њега.

Само Пигасов остаде подаље, у углу, поред камина. Руђин је говорио паметно, ватрено, озбиљно, показујући много знања и начитаности. Нико није очекивао да ће у њему наћи необична човека. Био је тако обично одевен, о њему се тако мало говорило. Свима изгледаше непојмљиво и чудновато како се то одједном у селу могао појавити тако паметан човек. У толико је више изненадио и, могло би се рећи, задивио све, почињући од Дарије Михаиловне... Она се поносила својим изненадним проналаском и већ је унапред смишљала како ће увести Руђина у свет. У њеним првим утисцима беше много готово детињског, без обзира на њене године. Александра Павловна, право речено, разумела је врло мало од свега оног што је Руђин говорио, али је била врло изненађена и радосна; њен брат такође беше задивљен; Пандаљевски је посматрао Дарију Михаиловну и завидео; Пигасов је мислио: „Да дам пет стотина рубаља — још бољег бих славуја имао!..." Али највише беху изненађени Басистов и Наталија. Басистов је једва дисао; за све време седео је с отвореним устима и избуљеним очима и слушао, слушао, како никог у животу није слушао. Наталијино лице беше обливено руменилом, а по-

[1] То је од Токвила, знате?

глед јој, непомично управљен на Руђина, беше и таман и сјајан.

— Како дивне очи има! шану јој Волинцов.

— Да, лепе.

— Штета само што су му руке велике и црвене.

Наталија ништа не одговори.

Послужише чај. Разговор постаде више општи, али већ по самој наглости с којом би одмах сви ућутали чим би Руђин отворио уста, могло се судити о јачини произведеног утиска. Одједном прохте се Дарији Михаиловној да мало пецне Пигасова. Она му приђе и полугласно рече: „Што ви ћутите и само се заједљиво смешите? Покушајте да се опет препирете с њим", и не сачекавши одговора, позва руком Руђина.

— Ви још нешто не знате о њему, рече она показујући му Пигасова: он је ужасан женомрзац, непрестано напада жене; молим вас, изведите га на прави пут.

Руђин погледа Пигасова и нехотице с висине: био је за две главе виши од њега. Пигасов се искриви од љутине, а његово жучно лице пребледе.

— Дарија Михаиловна се вара, поче он лажним гласом, ја не нападам само жене: ја у опште нисам велики пријатељ човечјег рода.

— Шта вам је могло дати тако рђаво мишљење о њему? упита Руђин.

Пигасов га погледа право у очи.

— По својој прилици изучавање свога срца, у коме сваког дана проналазим све више и више гада. Ја о другима судим по себи. Можда је то неправично, можда сам ја много гори од других, али шта да се ради? Навика!

— Ја вас разумем и сажаљевам што сте такви, рече Руђин. Која племенита душа није осетила жељу за самоунижењем? Али не треба се зауставити на том безизлазном положају.

— Хвала лепо што дајете мојој души сведоџбу племенитости, одговори Пигасов; мој положај није

баш тако рђав ако има излаза из њега, Бог с њим! али ја га нећу тражити.

— Па то значи — извините за израз — претпоставити задовољење свога частољубља истини...

— Како да не! узвикну Пигасов: частољубље — то и ја разумем, надам се да и ви разумете и да га сваки разуме; а истина — шта је то истина? Где је та истина?

— Ви се понављате, опоминьем вас, рече Дарија Михаиловна.

Пигасов слеже раменима.

— Какво је то зло? Ја питам: где је истина? Чак и филозофи не знају шта је истина. Кант каже: она је то и то; а Хегл — није истина, она је ово и ово.

— А знате ли шта о њој говори Хегл? упита Руђин не подижући гласа.

— Ја понављам, настави ражљућен Пигасов, да ја не могу да разумем шта је истина. По мом мишљењу, ње у опште нема на свету, то јест, реч постоји, али ње саме нема.

— Ах! Ах! узвикну Дарија Михаиловна, како се не стидите да то говорите, стари грешниче! Нема истине? Па зашто онда живимо на свету?

— Али ја мислим, Дарија Михаиловна, одговори мрзовољно Пигасов, да бисте ви, у сваком случају, лакше живели без истине него без вашег кувара Степана, који је велики мајстор у справљању буљона! И нашто вам истина, реците, молим вас? Од ње ни капу не можете сашити!

— Шала није одговор, примети Дарија Михаловна, нарочито кад пређе у клевету...

— Не знам како је са истином, али правичност боде очи, промрмља Пигасов и увређен оде у страну.

А Руђин поче да говори о частољубљу, и говорио је врло добро. Доказивао је да је човек без частољубља немоћан, да је частољубље Архимедова полуга којом се земља може покренути, али да, у исто време, само онај заслужује име човека који уме да влада својим частољубљем, као коњаник ко-

њем, који своју личност приноси на жртву општег добра...

— Саможивост је, тако заврши он, право самоубиство. Саможив човек вене као усамљено, неплодно дрво; међутим частољубље, као корисна тежња ка савршенству, извор је свега великог... Да! човек треба да победи упорни егоизам своје личности, да би јој дао права да се истакне!

— Да ли можете да ми дате писаљку? обрати се Пигасов Басистову.

Басистов није одмах разумео шта тражи Пигасов.

— Шта ће вам писаљка? рече он најзад.

— Хоћу да запишем ову последњу фразу господина Руђина. Ако је не запишем, заборавићу нешто што ваља! А признаћете да је оваква фраза — исто што и велики добитак при картању.

— Има ствари с којима је грешно шалити се и исмевати их, Африкане Семјонићу! ватрено рече Басистов и окрену леђа Пигасову.

У то Руђин приђе Наталији. Она устаде: лице јој изражаваше забуну.

Волинцов, који је седео поред ње, такође устаде.

— Ја видим клавир, поче Руђин пријатно и љубазно, са извесном достојанственошћу; свирате ли ви на њему?

— Свирам, рече Наталија, али не врло добро. Константин Диомидић свира много боље од мене.

Пандаљевски истури своје лице и развуче усне.

— Узалуд то говорите, Наталија Алексијевна: ви не свирате ни мало горе од мене.

— Знате ли „Erlkönig“[1] од Шуберта? упита Руђин.

— Зна, зна! прихвати Дарија Михаиловна. Седите, Constantin... Волите ли ви музику, Димитрије Николајевићу?

Руђин само лако наже главу и пређе руком по коси, као да се спрема да слуша... Пандаљевски поче да свира.

[1] „Баук“ (позната Гетеова песма)

Наталија стаде поред клавира, управо према Руђину. Од првог звука његово лице доби прекрасан израз. Његове тамно-плаве очи, које су тихо блудиле, заустављаху се с времена на време на Наталији. Пандаљевски довршн.

Руђин ништа не рече и приђе отвореном прозору. Мирисава магла распростирала се као меки вео над баштом; оближње дрвеће дисало је дремљивом свежином. Звезде су тихо трепериле. Блага летња ноћ миловала је све. Руђин погледа у мрачну башту, и окрете се.

— Ова музика и ова ноћ, поче он, подсећају ме на време кад сам био студент у Немачкој: на наше састанке, наше серенаде...

— А ви сте били у Немачкој? упита Дарија Михаиловна.

— Провео сам годину дана у Хајделбергу и скоро годину дана у Берлину.

— И одевали се као студент? Кажу да се они некако необично носе.

— У Хајделбергу носио сам чизме с мамузама и блузу с гајтанима, а косу пуштену до рамена.. У Берлину се студенти носе као и сви људи.

— Причајте нам што из вашег студентског живота, рече Александра Павловна.

Руђин поче да прича. Али у причању није био срећан. У његовим описима није било боја. Није умео да насмеје. У осталом, Руђин, са причања својих доживљаја у иностранству, преће на опште расправљање о важности просвете и науке, на разговор о универзитетима и универзитетском животу у опште. Широким и смелим потезима стварао је горостасну слику. Сви га слушаху са дубоком пажњом.. Говорио је уметнички, заносљиво, не сасвим јасно .. али баш та нејасност даваше драж његовим речима.

Обиље мисли не допушташе Руђину да се изражава одређено и тачно. Слика замењиваше слику; поређења, час неочекивано смела, час необично тачна, ницаху једна за другим. Његова бујна импровиза-

ција дисала је одушевљењем, а не самозадовољном извештаченошћу. Он није тражио речи: послушно и слободно долазиле су му оне саме у уста, и свака реч, заиста, као да је право из душе долазила, пламтела је свим жаром убеђења. Руђин је владао вишом тајном — музиком речитости. Умео је, ударајући по самим струнама срца, да несвесно примора и све друге да дрхћу и одјекују. Чак и оним слушаоцима који, готово, нису ни разумели добро шта се говорило, груди су се високо дизале, неки застори падали су им с очију, нешто сјајно пламтело је пред њима.

Све мисли Руђинове биле су управљене будућности; то им придаваше неку буjност и свежину... Стојећи крај прозора, не гледајући ни у кога, он је говорио, и — одушевљен општим одобравањем и пажњом, близином младих жена, лепотом ноћи, занесен струјом својих осећања — он се уздизаше до речитости, до поезије... И сам звук његова гласа, сигуран и тих, повећавао је драж; изгледаше као да из његових уста говори нека виша, и њему самом непозната сила... Руђин је говорио о оном што даје вечити смисао привременом животу човечјем...

— Сећам се једне скандинавске легенде, тако заврши он: цар седи са својим војницима у мрачној и дугачкој шупи крај ватре. То је било ноћу у зиму. Одједном кроз отворена врата улете мала тичица и излете кроз друга. Цар рече да је та тичица као човек у свету: долетела је из мрака и одлетела је у мрак, пошто је мало пробавила у топлоти и светлости... „Царе“, одговори му најстарији војник, „тичица и у мраку неће пропасти и наћи ће своје гнездо...“ Исто је тако и наш живот кратак и несталан; па ипак све велико сврша се помоћу људи. Свест о томе да је човек само оруђе више силе. треба да замени човеку све друге радости: у самој смрти наћи ће он свој живот, своје гнездо...

Руђин застаде и обори очи с осмехом нехотичне забуне...

— Vous êtes un poète,[1] полугласно рече Дарија Михаиловна.

И сви се у соби сложише с њом, осим Пигасова. Не сачекавши крај дугог Руђинова говора, он тихо узе шешир, и излазећи пакосно дошану Пандаљевском, који стојаше близу врата:

— Не! идем будалама!

У осталом, нико га није задржавао и чак нико и не опази његово одсуство.

Слуге унесоше вечеру и после пола сата сви се разиђоше. Дарија Михаиловна замоли Руђина да остане ту на преноћиште. Александра Павловна, враћајући се с братом кући у колима, почињаше неколико пута да узвикује дивећи се необичном уму Руђинову. Волинцов се слагаше с њом, али рече да се он понекад изражава мало нејасно... то јест не сасвим убедљиво, додаде он, очевидно желећи да објасни своју мисао; али му се лице замрачи, а поглед, управљен у угао кола, постаде још тужнији.

Пандаљевски, спремајући се да легне и скидајући своје свилом извезене пораменице, гласно рече: „Врло окретан човек!“ и одједном, угледавши свога собара Козака, рече му да одлази. Басистов не заспа целу ноћ, нити се свуче: до зоре је писао писмо своме другу у Москву; а и Наталија, ма да се беше свукла и легла у постељу, такође не заспа ни тренутка нити склопи очи. Подупревши главу руком, гледала је право у мрак; било јој је грозничаво ударало, а тешки уздаси дизаху јој се често из груди.

[1] Ви сте песник.

IV.

Сутра дан, тек што се Руђин беше обукао, кад уђе к њему слуга с позивом од Дарије Михаиловне да дође у њен кабинет на чај. Руђин је застаде саму. Она се врло љубазно поздрави с њим, упита га како је провео ноћ, сама му насу чашу чаја, упита га да ли му је довољно шећера, понуди му цигару и двапут понови како се чуди како да се досад не упозна с њим. Руђин седе мало даље; али му Дарија Михаиловна показа малу столичицу поред своје наслоњаче и, лако нагнувши се њему, поче га распитивати о његовој породици, намерама и жељама. Дарија Михаиловна говорила је немарно и слушала расејано; али је Руђин врло добро видео да му се она удвара и да му чак ласка. Није она узалуд удесила тај јутарњи састанак, није се узалуд обукла тако просто и елегантно à la madame Récamier![1] У осталом, Дарија Михаиловна убрзо преста да га распитује и поче да му прича о себи, о својој младости, о својим познаницима. Руђин с учешћем слушаше њено причање, ма да — чудновата ствар! — ма о којој личности да је говорила, Дарија Михаиловна, на првом месту, истицала се увек она, она сама, док та друга личност као да се скривала и ишчезавала. Тако Руђин у појединостима дознаде шта је све Дарија Михаиловна говорила том и том познатом државнику, какав је утицај имала на тог

[1] Као госпођа Рекамје.

и тог знаменитог песника. Судећи по причању Дарије Михаиловне, могло би се помислити да су сви велики људи последњих двадесет и пет година само о том сневали како да се упознају с њом, како да заслуже њену наклоност. Она је говорила о њима просто, без похвала и одушевљења, као о својима, називајући неке од њих особењацима. Она је говорила о њима, а, као богат оквир око драгог камена, лежала су њихова имена као сјајан поруб око главног имена — око Дарије Михаиловне.

А Руђин је слушао, пушећи цигару, и ћутао; тек по некад упадао је у реч разговорној госпођи својим малим примедбама. Он је умео и волео да говори; умео је да управља разговором, ма да за то није марио, али је исто тако умео и да слуша. Сваки кога он није само поплашио у почетку, поверљиво се упуштао пред њим: тако је радо и одобравајући пратио ток туђег причања. У њему је било много добродушности, оне нарочите добродушности којом су испуњени људи навикнути да се осећају више других. У препиркама ретко је допуштао противнику да се истакне и побијао га је својом живом и страсном диалектиком.

Дарија Михаиловна говорила је руски. Она се разметала знањем матерњег језика, ма да су се галицизми и француске речи често отимали у њеном говору. С намером је употребљавала просте народне изразе, ма да не увек срећно. Руђиново ухо није вређало необично шаренило речи из уста Дарије Михаиловне, а тешко то и да је осећао.

Дарија Михаиловна сустаде најзад и, наславивши главу на леђа наслоњаче, управи поглед на Руђина и ућута.

— Тек сад разумем, поче Руђин лаганим гласом, разумем зашто ви долазите сваког лета на село. Вама је тај одмор преко потребан: сеоска тишина, после престоничког живота, освежава вас и крепи. Уверен сам да ви дубоко осећате лепоте природе.

Дарија Михаиловна погледа испод ока Руђина.

— Природа... да... да, дабогме... ја страшно волим природу; али знате ли, Димитрије Николајевићу, да се и на селу не може без људи. А овде готово никога нема. Пигасов је овде најпаметнији човек.

— Онај јучерањи љутити старчић? упита Руђин.

— Да, он... На селу, у осталом, може и он да поднесе — бар нас некад насмеје.

— Он није глуп човек, одговори Руђин, али је на погрешном путу. Не знам да ли се слажете са мном, Дарија Михаиловна, али ја мислим да у одрицању — одрицању потпуном и општем — нема добра. Одричите све, па се врло лако можете прочути као врло паметна жена: то је познато лукавство. Добродушни људи биће готови да поверују одмах да ви стојите изнад тога што одричете. Али то често није тако. Прво, што се у свему може наћи нешто рђаво, а друго, што чак и кад бисте имали право да говорите тако, за вас би било зло; ваш ум, навикнут само да одриче, опао би, усахнуо би. Задовољавајући своје частољубље, ви ћете се лишити истинске насладе посматрања, живот — суштина живота — умаћи ће испред вашег ситничарског и жучног посматрања и свршићете тим што ћете постати заједало и подсмевало. Само они који воле имају право да одричу и нападају.

— Voilà m-r Pigassoff enterré,[1] рече Дарија Михаиловна. Како ви умете да оцените човека! У осталом, Пигасов вас, свакако, не би ни разумео. А он воли само себе.

— И напада себе само зато да би имао права да напада и друге, прихвати Руђин.

Дарија Михаиловна се насмеја.

— С болесне... како се то каже... с болесног на здравог. Збиља, шта мислите о барону?

— О барону? Добар је човек, има добро срце и спреман је... али је несталан... и он ће целога свога века остати надрикњига, полусветски човек, то јест

[1] Ви сахранисте господина Пигасова

дилетант, то јест, отворено речено, нико и ништа... А штета је!

— И ја тако мислим, рече Дарија Михаиловна. Ја сам прочитала његов чланак. Entre nous... cela a assez peu de fond...[1]

— Кога још имате у близини? упита, после краћег ћутања, Руђин.

Дарија Михаиловна отресе малим прстом пепео са цигаре.

— Готово више никога. Љипина, Александра Павловна, коју сте јуче видели; она је врло симпатична, и то је све. Њен брат — такође прекрасан човек, un parfait honnête homme.[2] Кнеза Гарина познајете. То је све. Има још два три суседа, али то су већ сасвим незнатне личности. Или су разметљиви, са великим претензијама, или дивљачни, или разуздани. Са госпођама се, као што знате, не дружим. Има још један сусед, врло образован човек, како веле, шта више научник, али велики особењак, фантаста. Alexandrine га познаје и изгледа да није равнодушна према њему... Збиља, Димитрије Николајевићу, ви бисте могли да се позабавите њом: она је дивно створење; потребно је само да се мало развије, доиста потребно је да се развије!

— Врло је симпатична! рече Руђин.

— Сасвим је као дете, Димитрије Николајевићу, право дете. Била је удата, mais c'est tout comme...[3] Да сам човек, ја бих се само у такву жену могла заљубити.

— Доиста?

— Свакако. Такве су женске бар свеже, а свежина се не може подражавати.

— А све друго може? упита Руђин и насмеја се, што је код њега врло ретко бивало. Кад се смејао, лице му је добијало чудноват, готово старачки израз, очи му се скупљале, нос се мрштио...

[1] Међу нама буди речено, то је прилично празно.

[2] Савршен џентлмен.

[3] Али као и да није.

— А ко је тај, како кажете, особењак, према коме г-ђа Љипина није равнодушна? упита он.

— Неки Лежњов, Михаило Михаиловић, овдашњи спахија.

Руђин се изненади и подиже главу.

— Лежњов, Михаило Михаиловић, упита он: зар је он ваш сусед?

— Јест. Познајете ли га?

Руђин поћута мало.

— Познавао сам га раније... одавно. Он је, чини ми се, богат човек? додаде он играјући се ресама од наслоњаче.

— Јест, богат је, и ако се одева страшно и вози на обичним колима, као какав калфа. Хтела сам да га привучем себи: кажу да је паметан; а имам и посла с њим... Ви знате, ја сама управљам својим имањем.

Руђин климну главом.

— Да, сама, настави Дарија Михаиловна; не уводим никаквих страних глупости, држим се свога, рускога, и као што видите, послови ми иду добро, додаде она показујући руком око себе.

— Ја сам увек био уверен, рече Руђин уљудно, у крајњу неправичност оних људи који одричу женскињу практични смисао.

Дарија Михаиловна насмеши се пријатно.

— Ви сте врло љубазни, рече она, али шта оно хтедох рећи? О чему смо оно говорили? Да! О Лежњову. Имам с њим посла због разграничавања. Звала сам га неколико пута, и данас га очекујем; али, Бог би га знао зашто не долази већ... особењак један!

Завеса на вратима тихо се размаче и унутра уђе лакеј, човек висока раста, сед и ћелав, у црном фраку, белом прслуку и са белом вратном марамом.

— Шта ћеш? упита Дарија Михаиловна и полако, обраћајући се Руђину, додаде полугласно: N' est ce pas, comme il ressemble à Canning?[1]

[1] Јел' те, како личи на Канинга?

— Дошли су Михаило Михаиловић Лежњов, пријави лакеј; хоћете ли да га уведем?

— Ах, Боже мој! узвикну Дарија Михаиловна, баш као поручен. Нека уђе!

Лакеј изађе.

— Особењак један, дошао је најзад, и то у невреме: прекиде нам разговор.

Руђин устаде с места; али га Дарија Михаиловна задржа.

— Куда ћете? Ми се и пред вама можемо разговарати. А ја бих волела да и њега оцените као и Пигасова. Кад ви нешто кажете, vous gravez comme avec un burin.[1] Останите.

Руђин хтеде нешто да каже, али се предомисли и остаде.

Михаило Михаиловић, кога читаоци већ познају, уђе у кабинет. На себи је имао оно исто сиво одело, а у препланулим рукама држаше ону исту стару капу. Он се мирно поклони Дарији Михаиловној и приђе столу за чај.

— Дођосте најзад, мосје Лежњов! рече Дарија Михаиловна. Молим, седите. Ви се познајете, као што чујем, настави она показујући на Руђина.

Лежњов погледа у Руђина и некако се чудновато насмеши.

— Познајем господина Руђина, рече он поклонивши се лако.

— Били смо заједно на универзитету, полугласно рече Руђин и обори очи.

— И доцније смо се виђали, хладно рече Лежњов.

Дарија Михаиловна погледа обојицу с неким чуђењем и замоли Лежњова да седне. Он седе.

— Желели сте да се видимо, поче он; због разграничавања имања?

— Јест, због разграничавања, али ја и иначе желим да вас видим. Ми смо блиски суседи и готово као рођаци.

[1] Ви режете као длетом.

— Хвала лепо, одговори Лежњов; што се тиче разграничавања, то сам ја са вашим управником већ сасвим свршио посао: пристао сам на све његове предлоге.

— Знала сам то.

— Само ми рече да се без личног састанка с вама не може потписати уговор.

— Да; тако је уобичајено код мене. Збиља, допустите да вас питам, плаћају ли ваши сељаци десетак?

— Плаћају.

— А ви се сами бринете о разграничавању? То је лепо.

Лежњов поћута мало.

— Ето ја дођох да се лично састанемо, рече он.

Дарија Михаиловна се насмеши.

— Видим да сте дошли. Ви то говорите таквим гласом... Ви сигурно нисте много желели да дођете к мени.

— Ја никуд не идем, одговори равнодушно Лежњов.

— Никуд? А Александри Павловној?

— С њеним се братом одавно познајем.

— С њеним братом! У осталом, ја никога не приморавам... Али, опростите, Михаило Михаиловићу, ја сам по годинама старија од вас и могу да вас укорим: каква вам је невоља да живите тако као заточеник? Или вам се баш *моја* кућа не свиђа? Или вам са ја не допадам?

— Ја вас и не познајем, Дарија Михаиловна, и зато то отпада. Кућа вам је дивна; али, искрено вам признајем, ја не волим да сам на сметњи. Ја немам ни честита фрака, немам рукавица; а и не припадам вашем кругу.

— По рођењу, по васпитању, ви припадате њему. Михаило Михаиловићу! vous êtes des nôtres.[1]

— Оставимо рођење и васпитање на страну, Дарија Михаиловна! Није ствар у томе...

[1] Ви сте наш човек.

— Човек треба да живи с људима, Михаило Михаиловићу! Каква је невоља човеку да седи у бурету, као Диоген.

— Прво, њему је тамо било добро, а друго, откуда ви знате да ја не живим са људима?

Дарија Михаиловна уједе се за усну.

— То је друга ствар! Мени остаје само да жалим што нисам удостојена те части да припадам оном броју људи с којима се ви познајете.

— Изгледа ми да мосје Лежњов, умеша се Руђин, претерује с врло лепим осећањем — љубављу према слободи.

Лежњов ништа не одговори и само погледа Руђина. Настаде кратко ћутање.

— Дакле, поче Лежњов устајући, ја могу да сматрам нашу ствар као свршену и да кажем вашем управнику да ми пошље уговор.

— Можете .. и ако сте, признаћете, тако нељубазни да бих требала да вам откажем

— Али је то разграничавање много повољније за вас него за мене.

Дарија Михаиловна слеже раменима.

— Нећете да доручкујете код мене? упита она.

— Хвала вам, али ја никад не доручкујем, а и журим се кући.

Дарија Михаиловна устаде.

— Ја вас не задржавам, рече она прилазећи прозору, не смем да вас задржавам.

Лежњов се поче клањати.

— Због ом, мосје Лежњов! извините што сам вас узнемирила.

— Ништа, молим, одговори Лежњов и изађе.

— Шта мислите? упита Дарија Михаиловна Руђина. Ја сам чула да је особењак; али ово је већ сувише.

— Он пати од исте болести од које и Пигасов, рече Руђин, — од жеље да буде оригиналан. Онај се претвара да је Мефистофел, овај да је — циник. У свему томе има много егоизма, частољубља и мало истине, мало љубави. Видите, и то је такође

рачун своје врсте: човек узме маску равнодушности и лености, и неко ће можда помислити: ево човека који толико дарова скрива у себи. А погледајте га боље: у њему нема никаквих дарова.

— Et de deux![1] рече Дарија Михаиловна. Ви сте ужасан човек при оцењивању. Од вас се ништа не може сакрити.

— Мислите? рече Руђин. У осталом, настави он, ја управо не бих требао да говорим о Лежњову; ја сам га волео, волео као пријатеља... али затим, услед разних неспоразума...

— Ви сте се посвађали?

— Не. Него смо се растали, и растали, како изгледа, за навек.

— То је то, ја сам опазила да сте ви за све време његове посете били некако расејани. Ипак, ја сам вам веома захвална за данашње јутро. Ја сам необично пријатно провела ово време. Али ваља знати меру. Отпуштам вас до ручка, а ја одох на посао. Мој секретар, видели сте га — Constantin, c' est lui qui est mon secrétaire[2] — јамачно ме већ чека. Препоручујем вам га: то је красан, врло услужан младић, и сасвим је очаран вама. До виђења, cher[3] Димитрије Николајевићу! Како сам захвална барону што ме је упознао с вама!

И Дарија Михаиловна пружи руку Руђину. Он је прво прихвати, затим је принесе уснама и изиђе у салу, а из сале на терасу. На тераси срете Наталију.

---

[1] Готов је и други!

[2] Константин, он је мој секретар.

[3] Драги.

V.

Кћи Дарије Михаиловне, Наталија Алексијевна, није се морала на први поглед допасти. Још се није била развила, била је мршава, црномањаста, држала се мало погурено. Али црте њена лица биле су лепе и правилне, ма да сувише велике за седамнаестогодишњу девојку. Особито јој беше лепо чисто и глатко чело изнад танких, на средини као прекинутих обрва. Говорила је мало, слушала је и гледала пажљиво, готово нетремице, — као да је о свему хтела да да себи рачуна. Често је застајала непомична, с опуштеним рукама и замишљена; на лицу јој се тада огледаше унутрашњи рад мисли... Једва приметан осмех појављивао се и скривао изненадно; велике црне очи тихо су се отварале... „Qu' avez-vous?"[1] упитала би је m-lle Boncourt и почињала би да је грди, говорећи како младој девојци не приличи да буде замишљена и да изгледа расејана. Али Наталија не беше расејана: напротив, учила је марљиво; читала је и радила с вољом. Осећала је дубоко и јако, али у потаји; још у детињству је ретко плакала, а сад је чак ретко и уздисала, само што би лако пребледела кад би је што ожалостило. Мати је држаше за добру, паметну девојку, и у шали је називаше: mon honnête homme de fille,[2] али не беше врло високог мишљења о њеним умним подобностима. „Среһа те је моја Наташа равнодушна, го-

[1] Шта вам је?

[2] Моја „кавалер" девојка.

ворила је она; није на мене... у толико боље. Биће срећнија.“ Дарија Михаиловна љуто се вараше. У осталом, ретко која мати да разуме своју кћер.

Наталија је волела Дарију Михаиловну, али није имала поверења у њој.

— Не треба ништа да кријеш од мене, рече јој једном Дарија Михаиловна, а ако што сакријеш, узми се добро на ум...

Наталија погледа матери у лице и помисли: „А зашто да се узмем на ум?“

Кад је Руђин срете на тераси, она, с m-lle Boncourt, беше пошла у собу да узме шешир па да иде у башту. Њен јутарњи посао био је већ свршен. Наталију већ беху престали да држе за девојчицу, m-lle Boncourt већ је одавна била престала да јој даје часове из митологије и географије; али је зато Наталија морала свако јутро да чита историјске књиге, путописе и друга поучна дела пред њом. Бирала их је Дарија Михаиловна. придржавајући се као некаквог нарочитог, свога система. У истину, она је просто давала Наталији све што јој је слао француски књижар из Петрограда, изузимајући, разуме се, романа Диме-Сина и Компаније. Те романе читала је Дарија Михаиловна сама. M-lle Boncourt гледала је особито строго и кисело, кроз своје наочари, кад би Наталија читала историјске књиге: по појмовима старе Францускиње, цела је историја била испуњена недопуштеним стварима, ма да је она од великих људи старога века знала, од некуд, само једног Камбиза, а из најновијег времена Лудвика XIV и Наполеона, кога није могла да трпи. Али Наталија је читала и такве књиге о којима m-lle Boncourt није знала ни да постоје: она је знала на изуст целога Пушкина...

Наталија лако поцрвене при сусрету с Руђином.

— Ви идете у шетњу? упита је он.

— Да, идемо у башту.

— Могу ли и ја с вама?

Наталија погледа у m-lle Boncourt.

— Mais certainement, monsieur, avec plaisir,[1] похита да одговори стара девојка.

Руђин узе шешир и пође с њима.

У почетку Наталији беше непријатно да иде поред Руђина истом стазом; мало после беше јој лакше. Он поче да је запиткује чиме се занима, како јој се допада на селу. Она одговараше мало преплашено, али без оног сувишног снебивања које се тако често виђа, и које узимају као стидљивост. Срце јој јако удараше.

— Није вам досадно на селу? упита Руђин, погледајући је кришом.

— Како би на селу могло бити досадно? Ја се веома радујем што смо овде. Овде се осећам врло срећна.

— Ви сте срећни... То много значи. У осталом, разумљиво је: ви сте млади.

Руђин изговори ову последњу реч некако чудновато: по мало завидљиво, по мало сажаљевајући.

— Да! младост! додаде он. Циљ науке јесте у томе да свесно дође до оног сазнања које младост добија олако.

Наталија пажљиво погледа у Руђина: није га разумела.

— Данас сам цело јутро разговарао с вашом матером, настави он: она је необична жена. Сад разумем зашто сви наши песници много полажу на њено пријатељство. А волите ли ви песме? додаде он, поћутавши мало.

„Он ме испитује", помисли Наталија и рече:

— Да, много их волим.

— Песништво је говор богова. Ја такође волим песме. Али те песме нису само у стиховима; оне су свуда око нас разливене... Погледајте ова дрва, ово небо — из свега избија лепота и живот; а где има лепоте и живота, има и поезије.

— Да седнемо овде, на клупу, настави он. Тако Мени од некуд изгледа да ћемо ми постати прија-

[1] Разуме се, господине, биће нам мило.

тељи, само док се ви навикнете на мене (и он је смешећи се погледа у лице). Шта ви мислите?

„Он се понаша са мном као с девојчицом", помисли опет Наталија, и, не знајући шта да каже, упита га хоће ли дуго остати на селу.

— Цело лето, јесен, а можда и зиму. Као што знате, ја нимало нисам богат човек; послови су ми неуређени, а уз то ми је досадило да се сељакам из места у место. Време је да се одморим.

Наталија се зачуди.

— Је ли могуће да ви мислите о одмору? упита она бојажљиво.

Руђин обрну лице Наталији.

— Шта хоћете тим да кажете?

— Хоћу да кажем, одговори она с неком забуном, да други могу да се одмарају; али ви... ви треба да радите, да се трудите да будете од користи. Ко ће ако не ви...

— Хвала вам за ласкаво мишљење, прекиде је Руђин. Да будем од користи... то је лако рећи! (Он пређе руком преко лица.) Да будем од користи! понови он. Чак и кад бих био чврсто уверен, у чему бих могао бити од користи? Али чак и кад бих веровао у своју снагу, где бих нашао искрену, осетљиву душу?...

И Руђин тако очајно махну руком и тако жалосно обори главу да се Наталија нехотице запита: да ли је доиста уочи тога дана слушала његове одушевљене, пуне наде речи?

— У осталом, није тако, додаде он, изненада стресавши својом лавовском гривом: све су то глупости, и ви имате право. Хвала вам, Наталија Алексијевна, искрено вам хвала. (Наталија управо није знала за што јој захваљује.) Једна ваша реч опоменула ме је на моју дужност, показала ми је пут којим... Да, ја треба да радим. Не треба да кријем свој таленат, ако га у опште имам; не треба да трошим своју снагу само на празан разговор, некористан разговор, на саме речи...

И речи му потекоше као река. Говорио је дивно, ватрено, убедљиво, о срамној малодушности и

лености, о некој потреби да се ради. Обасипаше самог себе прекорима, доказујући да је причање о томе шта ће се урадити исто толико штетно као и боцкање иглом зрелога плода, да је то узалудно трошење снаге и сокова. Уверавао је да нема племените мисле која не би нашла одзива, да само они људи остају непојмљиви који или ни сами не знају шта хоће, или се и не труде да их други разумеју. Говорио је дуго и завршио тим што још једанпут захвали Наталији Алексијевној и сасвим неочекивано стеже јој руку и рече:

— Ви сте прекрасно, племенито створење!

Та слобода пренерази m-lle Boncourt, која, ма да је четрдесет година живела у Русији, с муком разумеваше руски, дивећи се лепој брзини и течности Руђинова говора. У осталом, он је у њеним очима био нешто у роду виртуоза или вештака; а од те врсте људи, по њеном схватању, није се ни могло очекивати поштовање пристојности.

Она устаде, и брзо наместивши хаљину, рече Наталији да је време да иду кући, тим пре што ће monsieur Volinsoff[1] (она је тако називала Волинцова) доћи на доручак.

— Ах, ево и њега! додаде она погледавши у алеју што је водила кући.

Доиста, Волинцов се појави у близини.

Он приђе несигурним корацима, клањајући се из далека свима и, с болешљивим изразом на лицу обраћајући се Наталији, рече:

— Ах, ви шетате?

— Јест, одговори Наталија; сад смо пошли кући.

— Ах! понови Волинцов. Па, хајдемо.

И сви пођоше кући.

— Како је ваша сестра? упита, некаквим особито љубазним гласом, Руђин Волинцова. Он и уочи тога дана беше врло љубазан с њим.

— Хвала лепо. Здрава је. Можда ће данас доћи... Ви сте, чини ми се, расправљали нешто кад сам ја дошао?

[1] Господин Волензоф.

— Јест, разговарао сам с Наталијом Алексијевном. Она ми је казала једну реч која је силно утицала на мене.

Волинцов не упита каква је то реч била, и сви се у дубоком ћутању вратише у кућу Дарије Михаиловне.

* * *

Пред ручак се опет састадоше у салону. Али Пигасов не дође. Руђин не беше расположен; непрестано наваљиваше на Пандаљевског да свира што од Бетовена. Волинцов је ћутао и погледао у под. Наталија се не одмицаше од матере, час беше замишљена, час се опет лаћаше рада. Басистов не дизаше погледа с Руђина, очекујући непрестано да опет каже нешто паметно. Тако прођоше три сата доста једнолико. Александра Павловна не дође на ручак, а Волинцов, тек што устаде од стола, нареди да му се спреме кола и оде, не опростивши се ни с ким.

Било му је тешко. Он је одавно волео Наталију и непрестано се спремао да је запроси... Она га је радо примала, али јој срце беше мирно: он је то јасно видео. Он се и не надаше да ће моћи да јој улије нежније осећаје и само је очекивао тренутак да се она сасвим навикне на њега, да му се приближи. Шта ли га је могло узнемирити? Какву ли је промену опазио за ово два дана? Наталија се према њему понашала исто тако као и досад...

Да ли му је душу мучила мисао да он, можда, у опште не познаје Наталијину природу, да је она, може бити, даље од њега него што он мисли, — или се љубомора будила у њему, или је слутио неку несрећу... тек он је патио, ма колико да се трудио да то не покаже.

Кад уђе к сестри, код ње затече Лежњова.

— Што си се вратио тако рано? упита га Александра Павловна.

— Тако. Било ми је досадно.

— Је ли и Руђин тамо?

— Тамо је.

Волинцов баци капу и седе.

Александра Павловна обрати му се живо.

— Молим те, Серјожа, помози ми да убедим овог тврдоглавог човека (она показа на Лежњова) да је Руђин необично паметан и речит човек.

Волинцов промрмља нешто.

— Ја то не поричем, поче Лежњов, ја не сумњам у памет и речитост г-на Руђина; него кажем само да ми се он не допада.

— А зар си га видео? упита Волинцов.

— Видео сам га јутрос код Дарије Михаиловне. Сад је он њен велики везир. Доћи ће време кад ће и њега оставити — она само Пандаљевског неће напустити, — али засад он господари. Видео сам га, да! Он седи а она ме показује њему: гледајте, молим вас, брате, каквих особењака имамо. Ја нисам коњ за трку — нисам навикао да ме изводе на изложбу. Устао сам и отишао.

— А што си био код ње?

— Због разграничавања имања; али то је изговор: она је просто хтела да ме види. Знамо ми то већ.

— Вас вређа његова надмоћност — ето шта је! рече ватрено Александра Павловна, ето шта не можете да му опростите. А ја сам уверена да он, осим духа, има и врло добро срце. Погледајте му само у очи кад...

— „Говори о високој врлини..." прихвати Лежњов.

— Ви ме љутите и терате да плачем. Од свег срца жалим што не одох Дарији Михаиловној и што остадох с вама. Ви то не заслужујете. Доста сте ме једили, додаде она жалосним гласом. Боље би било да ми причате што из његове младости.

— Из Руђинове младости?

— Па да. Ви ми рекосте да га добро познајете и да сте давнашњи познаници.

Лежњов устаде и прошета по соби.

— Јест, поче он, ја га добро познајем. Хтели бисте да вам причам о његовој младости? Молим, слушајте. Родио се у Т...ве, од сиротних спахија.

Отац му убрзо умре. Он остаде јединац у матере. Она беше врло добра жена и волела га је више свега: јела је само хлеба и сав новац што га је имала давала је њему. Васпитавао се у Москви, прво на рачун неког стрица, а после, кад одрасте и доби крила, на рачун једног богатог кнежевића с којим се беше слизао... опростите, нисам хтео... с којим се беше здружио. Затим ступи на универзитет. На универзитету смо се упознали и здружили врло блиско. О нашем тадашњем животу причаћу вам некад доцније. Сад не могу. Затим је отишао у иностранство.

Лежњов и даље шеташе по соби; Александра Павловна пратила га је погледима.

— Из иностранства, настави он, Руђин је врло ретко писао матери и посети је само једанпут, на десет дана... Старица и умре без њега, на туђим рукама; али до саме смрти не скидаше очију с његове слике. Ја сам одлазио к њој док сам живео у Т...ве. Била је добра жена и врло гостопримљива; увек ме је служила компотом од вишања. Волела је свога Миту безумно. Господа из Печоринове школе рећи ће вам да ми увек волимо оне који су врло мало способни за љубав: а *мени* изгледа да свака мати воли своју децу, особито ако нису крај ње. Затим сам се нашао с Руђином у иностранству. Тамо му се беше привезала једна госпођа, наша Рускиња, нека плава чарапа, ни млада ни лепа, као свака плава чарапа. Он се доста дуго бактао с њом, али је најзад напусти... или не, погрешио сам: она напусти њега. И ја га тада напустих. То вам је све.

Лежњов уђута, протрља руком чело и уморно се спусти у наслоњачу.

— Знате шта је, Михаило Михаиловићу, поче Александра Павловна, ви сте, као што видим, зао човек; доиста, нисте нимало бољи од Пигасова. Уверена сам да је све што сте ми испричали истина, да ништа нисте додали, а међутим, у каквој сте непријатној светлости све то изнели! Ту бедну старицу, њену оданост, њену усамљену смрт, ту госпођу... Нашто све то?... Знате ли да се може живот и

најбољег човека насликати таквим бојама — и без икаквог дометања, упамтите — па да се сваки ужасне! Видите, и то је нека врста клевете!

Лежњов устаде и опет пође по соби.

— Никако нисам имао намеру да вас ужасавам, Александра Павловна, рече он најзад. Ја нисам клеветник. А у осталом, додаде он, промисливши мало, доиста у томе што рекосте има нешто истине. Ја нисам клеветао Руђина; али — ко зна! — можда се он од онда променио: можда сам ја неправичан према њему.

— А! Ето видите... Дакле обећајте ми да ћете обновити с њим познанство, да ћете га проучити боље, па да ми онда дате коначан суд о њему.

— Врло радо... Али што ти ћутиш, Сергије Павлићу?

Волинцов се трже и подиже главу, као да се пробудио из сна.

— Шта бих говорио? Ја га не познајем. Уз то ме и глава данас боли.

— Доиста си данас нешто блед, примети Александра Павловна: да ниси болестан?

— Глава ме боли, понови Волинцов и изађе напоље.

Александра Павловна и Лежњов погледаше за њим и измењаше погледе, али ништа не рекоше једно другом. Ни за њега, ни за њу није била тајна шта се дешавало у срцу Волинцова.

VI.

Два месеца прохујаше одвећ брзо. За све то време Руђин готово није одлазио од Дарије Михаиловне. Она није могла да буде без њега. За њу постаде права потреба да му прича о себи, да слуша његова разлагања. Једном је хтео да оде, изговарајући се да му је нестало новаца; она му даде пет стотина рубаља. Он узајми такође и од Волинцова двеста рубаља. Пигасов посећиваше Дарију Михаиловну много ређе него пре: он просто не могаше трпети Руђина. У осталом, Пигасов није био једини који га није трпео.

— Не марим за тог паметног човека, говораше он: говори неприродно, ни узми ни остави као лица из старих руских прича: каже „ја“ и гануто застане... „Ја, рећи ћу вам, ја...“ Увек употребљава неке дугачке речи. Кад кинеш, он одмах почне да ти доказује зашто си кинуо, а ниси закашљао... Ако те хвали — диже те у небеса... Почне ли самога себе да напада, спусти се у блато, — но, помислићете, тај се више неће појавити на свет. Којешта! Биће још веселији, као да се поткрепио горком ракијом.

Пандаљевски се бојаше Руђина, и обазриво му ласкаше. Волинцов је био у чудноватим односима с њим. Руђин га је називао ритером, хвалио га је у очи и за леђима; али Волинцов није волео њега и увек је осећао нехотичну нестрпљивост и досаду кад му је овај почињао да набраја особине у присуству његову. „Да ли ми се подсмева?“ помишљао је он, док му је срце пламтело од гнева. Волинцов

се трудио да победи себе; али је био љубоморан на њега због Наталије. Па и сам Руђин, и ако је шумно поздрављао Волинцова, и ако га је називао ритером и узајмљивао од њега новаца, ипак је слабо био расположен према њему. Тешко би било одредити шта су управо осећала та два човека кад пријатељски стискаху један другом руку и гледаху један другоме у очи.

Басистов је и даље био пун пиетета према Руђину, хватајући у лету сваку његову реч. Руђин је мало пажње обраћао на њега. Једном проведе с њим цело јутро, разговарајући о најважнијим светским питањима и задацима, и доведе га до великог усхићења; али га затим равнодушно остави... Видело се да он само у речима тражи чисте и одане душе. С Лежњовим, који поче долазити Дарији Михаиловној, Руђин шта више и не почињаше препирку и као да га избегаваше. Лежњов је такође био хладан према њему, не исказујући свој коначан суд о њему, што веома узнемираваше Александру Павловну. Она је поштовала Руђина, али је и Лежњову веровала. Сви у кући Дарије Михаиловне покораваху се навикама Руђиновим: најмање његове жеље биле су испуњаване. Распоред дневног занимања зависио је од њега. Ни једна partie de plaisir[1] није била без њега. У осталом, он је слабо марио за те разне шетње и излете, и учествовао је у њима као одрасли у дечјим играма: с љупком и мало досадном снисходљивошћу. Зато се мешао у све: разговарао с Даријом Михаиловном о управљању имањем, о васпитању деце, о економији, у опште о пословима; слушао је њене претпоставке, пису га замарале чак ни ситнице, предлагао је реформе и ново уређење. Дарија Михаиловна била је усхићена њима само на речима — и на томе је остајало. У пословима економије управљала се по саветима свога управника, постаријег, поштеног Малоруса, добродушног и лукавог обешењака. „Старо је дебело, младо је мр-

[1] Излет.

шаво", говорио је он, мирно смешећи се и намигујући својим једним оком.

Осим Дарије Михаиловне, Руђин ни с ким није тако често ни тако дуго разговарао као с Наталијом. Он јој кришом даваше књиге, повераваше јој своје планове, читаше јој прве стране својих започетих чланака и списа. Наталија често није разумевала њихов смисао. У осталом, Руђин се, како изгледаше, није ни трудио много да га она разуме: њему је било доста да га слуша. Његова близина с Наталијом не допадаше се много Дарији Михаиловној. „Али, мишљаше она, нека је нека мало проћерета с њим овде на селу. Она га занима као девојчица. Велике опасности нема, а она ће ипак научити нешто... У Петрограду ћу ја то све изменити..."

Дарија Михаиловна се варала. Наталија не ћереташе с Руђином као девојчица: она је жудно хватала његове речи, трудећи се да им разуме смисао; подвргавала је своје мисли, своје сумње његовој оцени: он је био њен учитељ, њен вођа. У први мах беше јој занета само глава... али млада глава не заноси се дуго сама... Какве је слатке тренутке преживела Наталија када јој је, у башти на клупици, у лаком прозрачном присенку јасенова, Руђин читао Гетеова Фауста, Хофмана или Бетинина писма, или Новалиса, непрестано застајући и објашњавајући јој што би јој изгледало неразумљиво! Она је као и већина наших госпођица рђаво говорила немачки, али је добро разумевала; међутим Руђин сав беше утонуо у немачку поезију, немачку романтику и филозофију, и повукао је за собом у те узвишене крајеве. Непознат, прекрасан свет отвараше се пред њеним нежним погледом; са листова књиге коју је Руђин држао у рукама. улеваху се као бујна река у њену душу дивне слике и светле мисли, да јој се у срцу, потресеном племенитом радошћу великих осећања, тихо распламте и распали света искра усхићења...

— Реците ми, Димитрије Николајевићу, поче она једном, седећи крај прозора за ћерћевом. ви ћете на зиму свакако ићи у Петроград?

— Не знам, одговори Руђин спустивши књигу коју прелиставаше на колена; ако набавим новаца, ићи ћу.

Он говораше лено: осећао је умор и цело јутро седео је беспослен.

— Чини ми се да ви можете да нађете новаца само кад хоћете.

Руђин заврте главом.

— То вам се тако чини!

И он значајно погледа у страну.

Наталија хтеде нешто да каже, али се уздржа.

— Погледајте, поче Руђин и показа јој руком на прозор: видите ли ону јабуку: сломила се од тежине и множине свога плода. Веран амблем генија...

— Сломила се зато што није имала ослонца, одговори Наталија.

— Разумем вас, Наталија Алексијевна; али човек не може тако лако да нађе ослонца.

— Ја мислим, саучешће других... У сваком случају, самоћа...

Наталија се мало збуни и поцрвене.

— И шта бисте радили зими на селу? додаде она брзо.

— Шта бих радио? Свршио бих своју повећу расправу — ви знате — о трагичности у животу и уметности: пре три дана казивао сам вам у чему је та расправа, па бих вам је послао.

— Хоћете ли да је штампате?

— Не.

— Зашто не? За кога се онда мучите?

— За вас.

Наталија обори очи.

— То није за мене, Димитрије Николајевићу.

— Молим вас, о чему је та расправа? упита скромно Басистов, који је седео мало подаље.

— О трагичности у животу и уметности, понови Руђин. Ето и г. Басистов ће читати. У оста-

лом, ја још нисам начисто с основном мишљу. Досад још нисам могао да објасним себи трагични значај љубави.

Руђин је радо и често говорио о љубави. У почетку, при речи љубав, m-lle Boncourt уздрхтала би и начуљила уши као стари војнички коњ кад чује трубу, али мало по мало навикну на то и само је гризла усне и шмркала бурмут.

— Ја мислим, бојажљиво рече Наталија, трагичност у љубави — то је несрећна љубав.

— Никако! одговори Руђин, то је пре комична страна љубави. То питање требало би да се друкчије постави... Требало би дубље захватити... Љубав! настави он, у њој је све тајна: како долази, како се развија, како умире. Час се јавља изненада, истинита, радосна, као дан, — час дуго тиња, као огањ под пепелом, и избија као пламен у души, кад је већ све разрушено; час се опет увлачи у срце као змија, да одједном измили из њега... Да, да; то је важно питање. А и ко воли данас? Ко се усуђује да воли?

И Руђин се замисли.

— Шта ли је то да Сергија Павлића већ одавна нема? упита он изненада.

Наталија се зарумене и наже главу ћерђеву.

— Не знам, прошапта она.

— Како је то диван, племенит човек! рече Руђин устајући. То је један од најбољих представника садањег руског племства...

M-lle Boncourt погледа га искоса својим француским очицама.

Руђин пређе преко собе.

— Јесте ли опазили, рече он, обрнувши се брзо на потпетицама, да на храсту — а храст је снажно дрво — старо лишће тек онда опада кад ново већ почне да избија?

— Јест, лагано одговори Наталија, опазила сам.

— То исто бива и са старом љубављу у снажном срцу: она већ умире, али се још непрестано држи; само друга нова љубав може да је истисне.

Наталија ништа не одговори.

„Шта ли то значи?“ помисли она.

Руђин застаде, затресе косу и изађе.

А Наталија оде у своју собу. Дуго је седела у недоумици на своме кревету, дуго је размишљала о последњим Руђиновим речима и одједном стеже песнице и горко заплака. Зашто је плакала — Бог би знао! Она ни сама није знала зашто су јој тако изненада потекле сузе. Она их утре, али оне поново потекоше, као вода из препуна извора.

* * *

Истога дана разговарала је Александра Павловна с Лежњовим о Руђину. Он у почетку оћуткиваше, али се она беше решила да га увуче у разговор.

— Ја видим, говорила је она, да вам се Димитрије Николајевић, као и пре, не допада. Хотимично вас нисам хтела досад питати; али досад сте већ имали и сувише времена да се уверите да ли се променио, и желела бих да знам зашто вам се он не допада.

— Добро, рече с обичном равнодушношћу Лежњов, кад сте већ тако нестрпљиви; али, молим, не љутите се...

— Но, почињите, почињите.

— И допустите ми да кажем све до краја.

— Добро, добро, причајте.

— Дакле, поче Лежњов, спуштајући се лено на диван, признајем да ми се Руђин, доиста, не допада. Он је даровит човек...

— Дабогме!

— Он је необично паметан човек, и ако је у суштини празан...

— То је лако рећи!

— И ако је у суштини празан, понови Лежњов; али то још није зло: сви смо ми прави људи. Ја га чак не кривим ни за то што је у души деспотичан, и што није човек од знања.

Александра Павловна плесну рукама.

— Није човек од знања! Руђин! узвикну она.

— Није човек од знања, истим гласом понови Лежњов; воли да живи на туђ рачун, да игра улогу, и тако даље... то је све у свом реду. Али је зло што је он хладан као лед.

— Он, та ватрена душа, хладан! прекиде га Александра Павловна.

— Јест, хладан као лед, и он то зна, па се претвара као да је ватрен. То је зло, настави Лежњов постепено падајући у ватру, што он игра опасну игру — разуме се, опасну не за себе; он сам не ставља на коцку ни паре, ни длачице — док други стављају душу...

— О коме, о чему ви то говорите? Ја вас не разумем, рече Александра Павловна.

— Зло је то што није поштен. Он је паметан човек: ваља дакле да зна важност својих речи, — међутим он их изговара тако као да му је мало стало до њих... Нема спора, он говори речито; али његова речитост није руска. На послетку, то би се и могло опростити каквоме младићу, али у његовим годинама срамота је тешити се шумом својих речи, срамота је истицати се.

— Ја мислим, Михаило Михаиловићу, да је слушаоцима све једно да ли се ви истичете или не...

— Опростите, Александра Павловна, али није све једно. Неко ће ми рећи реч која ће ме свег прожмати, други може рећи исту реч, или још лепшу — а ја ни ухом да мрднем. Зашто то?

— То јест *ви* нећете да мрднете, прекиде га Александра Павловна.

— Јест, нећу да мрднем, одговори Лежњов, и ако имам велике уши. Ствар је у томе што речи Руђинове остају само речи, и никад не прелазе у дело — а међутим, баш те речи могу да узбуне и упропасте срце.

— Али о коме ви то говорите, Михаило Михаиловићу?

Лежњов застаде.

— Хоћете да знате о коме говорим? О Наталији Алексијевној.

Александра Павловна збуни се тренутно, али се одмах затим насмеши.

— Молим вас, поче она, какве вам то чудноватe мисли увек долазе у главу! Наталија је још дете; а најзад, и кад би било што, мислите ли ви да би Дарија Михаиловна...

— Дарија Михаиловна је, на првом месту, себична и живи само за себе: а друго, она је тако уверена у свој начин васпитања деце да јој ни на ум не пада да се узнемирава због тога. Пи, како је то могућно! Један њен миг, један величанствен поглед — и све ће ићи као по концу. Ето како мисли та госпођа, која уображава да је и меценат, и врло паметна жена, и Бог би знао шта још, а у ствари није ништа друго него стара светска госпођа. А Наталија није дете: верујте ми да она чешће и дубље размишља него ја и ви. И потребно је да се таква чиста, страсна и ватрена природа намери на таквог глумца, на такву кокету! У осталом, и то је у реду.

— Кокета? То ви њега називате кокетом?

— Да, њега... Реците ми, Александра Павловна, какву улогу игра он код Дарије Михаиловне? Бити идол, оракул у кући, плести се у домаће послове, у породичне сплетке и беспослице — да ли је то достојно човека?

Александра Павловна погледа зачуђено у Лежњова.

— Ја вас не познајем, Михаило Михаиловићу, рече она. Поцрвенели сте, наљутили се. Доиста, ту мора да има нечег...

— Но, тако и треба! Ти жени говориш о једној ствари из убеђења; а она се дотле неће смирити док не измисли ма какав сићушан, споредан узрок који те нагони да говориш тако, а не друкчије.

Александра Павловна се наљути.

— Браво, мосје Лежњов! ви већ почињете да гоните жене, као г. Пигасов; како хоћете, али ма

како да сте оштроумни, ипак не могу да верујем да сте ви за тако кратко време могли свакога и све да разумете. Ја мислим да се ви варате. По вашем мишљењу Руђин је — некакав Тартиф.

— У томе и јесте ствар што он није чак ни Тартиф. Тартиф је бар знао шта хоће; а овај поред све своје памети...

— Шта је, шта је он? Довршите што сте наумили, неправични, гадни човече!

Лежњов устаде.

— Слушајте, Александра Павловна, поче он, неправични сте ви, а не ја. Ви се срдите на мене због моје строге оцене о Руђину: ја имам права да будем строг према њему! Можда сам скупо платио то право. Ја га добро познајем: дуго смо живели заједно. Сећате ли се, ја сам вам обећао да вам једанпут причам о нашем животу у Москви. Сад је време да то учиним. Хоћете ли имати стрпљења да ме саслушате?

— Говорите, говорите!

— Молим, слушајте!

Лежњов поче ходати по соби лаганим корацима, застајући покаткад и обарајући главу доле.

— Ви можда знате, поче он, а можда и не знате, да сам ја врло рано остао сироче и да већ у седамнаестој години нисам имао никог ко би се о мени старао. Живео сам у теткиној кући у Москви, и радио сам шта сам хтео. Као младић био сам доста празан и сујетан, волео сам да се истичем и хвалим. На универзитету био сам врло немиран и убрзо се заплетох у неку интригу. Нећу да вам причам о томе: не вреди Слагао сам, и то доста гадно слагао... Ухватише ме у лажи, изобличише, осрамотише... Ја се збуних и заплаках као дете. То је било у стану једног мог познаника, пред многим друговима. Сви ме почеше исмевати, сви осим једног студента који се, упамтите, највише љутио на мене, док сам ја упорно одрицао своју лаж. Било му је жао, шта ли, тек он ме узе под руку и одведе у свој стан.

— То је био Руђин? упита Александра Павловна.

— Не, није био Руђин... то је био човек... сад је већ умро... то је био необичан човек. Звао се Покорски. Нисам у стању да га у мало речи опишем, а ако почнем о њему да говорим, онда немам воље да ма о ком другом говорим. То је била узвишена, чиста душа, и такав ум какав ја никад више нисам видео. Покорски је живео у малој ниској собици, у мезанину старе дрвене кућице. Био је врло сиромах и помагао се некако дајући часове. Било је дана кад није имао ни чашицу чаја да понуди своје госте; а једини његов диван био је толико угнут да је изгледао као чамац. Али, и поред свих тих неугодности, њему су долазили многи другови. Сви су га волели, свачије је срце привлачио. Не можете веровати како је пријатно и весело било у његовој сиротињској собици! Ту сам се упознао с Руђином. У то време беше се већ разишао са својим кнежевићем.

— Шта је то особито имао на себи тај Покорски? упита Александра Павловна.

— Како да вам кажем? Поезија и истина — ето шта је привлачило свакога њему. Поред свога јасног и великог ума, био је мио и занимљив као дете. У мојим ушима још и сад звучи његов весели смех, а у исто време он је

Светлео као поноћни жижак
Пред светињом добра...

Тако је говорио о њему један сулуд, али мио песник из нашег друштва.

— А како је говорио? упита Александра Павловна.

— Говорио је добро кад је био расположен, али не заносно. Руђин је и тада био двадесет пута речитији од њега.

Лежњов застаде и скрсти руке.

— Покорски и Руђин не беху нимало налик један на другог. Руђин је имао више блеска и треска,

више фраза и, ако хоћете, више ентузиазма. Он је изгледао много даровитији од Покорског, а у ствари био је бедан према њему. Руђин је дивно развијао сваку мисао, препирао се мајсторски; али те мисли нису се рађале у његовој глави: он их је узимао од других, нарочито од Покорског. Покорски беше на изгледу тих и мек, чак и слаб, и волео је жене до лудила, волео је да пије, и ником није допуштао да га вређа. Руђин је изгледао пун ватре, смелости, живота, а у души беше хладан и готово бојажљив, док му не би било дирнуто частољубље: тада би и на стене јуришао. Трудио се на све могуће начине да потчини себи људе, али увек у име општих начела и идеја, и одиста, имао је јаког утицаја на многе. Додуше, нико га није волео: можда сам му само ја био одан. Трпели су његов јарам... Покорскоме се сви предаваху својевољно. Зато Руђин никад не пропушташе прилику да поразговара и да се препире с првим на кога наиђе... Он не беше прочитао много књига, али свакако много више него Покорски и ми сви остали; при том је имао систематичан ум и огромно памћење, а то баш и утиче на младеж. Дај јој само закључке, резултате, ма и лажне, само нек су закључци! Посве савестан човек није за то. Покушајте да кажете омладини да јој не можете дати тачне и истините одговоре, зато што их ни сами не знате... омладина вас не би ни слушала. Али је исто тако не бисте могли ни да обманете. Потребно је да ви сами бар у пола верујете да знате шта је истина... Зато је Руђин и утицао тако силно на све нас. Видите, ја вам мало пре рекох да је он мало читао, али је читао филозофске књиге, и глава му је била тако удешена да је одмах из прочитаног извлачио све што је опште, хватао се за сам корен ствари, а већ после извлачио из њега на све стране светле, правилне конце мисли, проналазио духовне перспективе. Наш кружић састављали су тада, искрено речено, дечаци — и то недоучени дечаци. Филозофија, уметност, наука, сам живот — све то беху за нас само

речи, можда и појмови, примамљиви, дивни, али растурени, раздвојени. Опште свезе тих појмова, општи светски закон, ми нисмо знали, нити смо сањали о њима, ма да смо их нејасно тумачили, претресали, усиљавајући се да се у њима нађемо... Слушајући Руђина, први пут нам се учини да смо најзад разумели ту општу свезу, да се најзад подигла завеса. Нека он и није говорио своје мисли — свеједно! — али се видео правилан ред у свему што смо знали, све растурено одједном се прибра, дође у склад, подиже се пред нама, као зграда; све је светлело, прожмано мишљу... Ништа не остаде неразумљиво, случајно; у свему се показиваше разумна потреба и лепота, све доби јасан и у исто време тајанствен значај; свака засебна појава у животу звучала је као акорд, а ми сами, с неким светим необичним пиететом, са слатком, искреном бојажљивошћу, осећасмо се као живи извори вечне истине, као њена оруђа, позвани за нешто велико... Зар вам све ово није смешно?...

— Ни најмање! лагано одговори Александра Павловна, по чему то мислите? Ја не разумем све, али ми није смешно.

— Ми смо од тада постали паметнији, разуме се, настави Лежњов; сад нам све то изгледа као детињарија... Али ја понављам да смо тада били захвални Руђину за много шта. Покорски је био далеко јачи од њега, то је несумљиво; Покорски је улевао у нас ватру и снагу; али се он сам осећаше понекад малаксао и ћуташе. Био је човек нервозан, болестан; зато, кад би раширио своја крила, Боже мој! куда ли би одлетео! У небесни лазур и висину! А код Руђина, тог лепог и стаситог младића, било је много ситничарства; он је био чак и сплеткарош; имао је страст да се у све плете, да о свему даје своје мишљење и да објашњава. Његова бујна активност била је неуморна... политичка природа! Ја говорим о њему каквог сам га тада познавао. У осталом, он се, на жалост, није променио.. Зато није променио ни своја уверења.. у

тридеспетој години!... Ретко ко да може то рећи о себи.

— Седите, рече Александра Павловна, зашто се клатите по соби, као шеталица?

— Овако ми је згодније, одговори Лежњов. Дакле, признајем, Александра Павловна, чим уђох у кружић Покорскога, осетих се као препорођен: смирих се, почех да распитујем, да учим, осетих радост, страхопоштовање, једном речи, као да уђох у некакав храм. И доиста, кад се само сетим наших састанака, но тако ми Бога, много је у њима било доброга, много дирљивога. Замислите: скупило се нас пет шест младића, једна лојана свећа гори, пије се најгори чај и уз њега грицкају окорели бисквити; али да сте нас само видели, да сте нас само чули! У очима свију усхићеност, образи горе, срце бије, говори се о Богу, о истини, о будућности човечанства, о поезији; понекад се говориле лудости, одушевљавало беспослицама; али свеједно! Покорски седи с пребаченом ногом преко ноге, подупирући бледо лице руком, а очи му тако блистају. Руђин стоји на сред собе и говори, говори дивно, као млади Демостен пред узбурканим морем; чупави песник Суботин с времена на време пушта као у сну оштре узвике; четрдесетогодишњи бурш, син немачког пастора, Шелер, који је међу нама био славан као врло дубок мислилац, захваљујући своме вечитом, ничим ненарушеном ћутању, некако особито свечано ћути; чак и весели Шчитов, Аристофан наших састанака, ћути и само се смешка; две три новајлије слушају са свечаном насладом... А ноћ лети тихо и брзо, као на крилима. Већ и зора свиће и ми се разилазимо потресени, весели, чисти, трезвени (код нас тада није било ни помена о вину), с некаквим пријатним умором у души... и на саме звезде гледали смо некако поверљивије, као да су нам се оне приближиле и постале разумљивије... Ех! славно је то време било, и ја не могу да верујем да је оно узалудно пропало! Да, оно није пропало, није пропало чак ни за оне чији је живот доц-

није постао гори... Колико сам пута имао прилике да сретнем такве људе, прељашње другове! Изгледа као да је од човека постао звер, а треба само да му се спомене Покорсково име, па да се сви остаци племенитости покрену у њему, као кад у прљавој и мрачној соби отвориш заборављену бочицу с мирисом...

Лежњов умуче; његово бледо лице поцрвене.

— Али због чега се и кад посвађасте с Руђином? рече Александра Павловна, гледајући зачуђено у Лежњова.

— Ја се нисам посвађао с њим; ја сам се просто растао с њим кад сам га добро упознао у иностранству. А још у Москви имао сам разлога да се посвађам с њим. Још онда је одиграо са мном рђаву шалу.

— Како то?

— Ево како. Ја... како да кажем?... Мојој спољашности не доликује то... али ја сам увек био врло способан да се заљубим.

— Ви?

— Ја. Чудно вам је, је л' те? А међутим, тако је... Но, ја тада бејах заљубљен у једно врло мило девојче.. Али зашто ме гледате тако? Ја бих вам могао рећи о себи нешто што је много чудноватије.

— А шта то, ако допуштате да питам?

— Па ето тако, макар шта било. Ја сам у то време у Москви ишао на ноћне састанке... с ким мислите? С младом липом на крај моје баште. Обгрлим јој танко и витко стабло, и онда ми се чини да сам загрлио целу природу, а срце ми се шири и топи, као да се доиста сва природа улева у њега... Ето какав сам био!... Него шта! Ви, можда, мислите да ја нисам писао песме? Писао сам, чак сам и драму написао по угледу на „Манфреда". Међу лицима био је и дух са крвљу на грудима, али не са својом крвљу, упамтите, него са крвљу човечанства у опште... Да, да, не чудите се... Али ја сам почео да вам причам о својој љубави... Упознао сам се с једним девојчетом...

— И престали да идете на састанке с липом? упита Александра Павловна.

— Престадох. То девојче беше врло добро и мило створење, с веселим јасним очима и звонким гласом.

— Ви врло лепо описујете, рече с осмехом Александра Павловна.

— А ви сте врло строг критичар, одговори на то Лежњов. Дакле, та девојка имала је старог оца, код кога је живела... У осталом, нећу да се упуштам у појединости. Рећи ћу вам само то да је та девојка била изванредно добра, увек је наливала пуну чашу чаја кад јој се затражи само пола чаше!... Трећи дан после првог познанства с њом ја сам већ горео, а седам дана доцније нисам се више могао уздржати и признадох све Руђину. Млад, заљубљен човек не може а да се не избрбља; тако се ја исповедих Руђину потпуно. Тада сам био сасвим под његовим утицајем, и тај утицај, морам признати, беше у многом благодатан. Он је био први који ме није омаловажавао и који ме мало отеса. Покорског сам волео страсно и осећао неки страх од његове душевне чистоте; Руђину сам био ближи. Кад дознаде за моју љубав, он беше ван себе од усхићења: загрли ме, честита ми, и одмах поче да ме поучава и да ми објашњава сву важност мога новог положаја. Сав се бејах претворио у ухо... Ви већ знате како он уме да говори. Његове речи необично су утицале на мене. Почех да се уважавам, уозбиљих се и престадох да се смејем. Сећам се како сам чак и ишао опрезније, као да у недрима носим суд, пун скупоцене течности, бојећи се да је не проспем... Био сам врло срећан, у толико више што су ми сви отворено исказивали своје симпатије. Руђин зажеле да се упозна са предметом моје љубави; ја такође наваљивах да га представим..

— Но, сад већ видим у чему је ствар, прекиде га Александра Павловна. Руђин вам је отео предмет љубави, и ви му то ни до данас нисте могли опростити... Могла бих се опкладити да се не варам!

— И изгубили бисте опкладу, Александра Павловна: преварили сте се. Руђин не само да ми није преотео предмет љубави, него чак није ни мислио да ми га отима; па ипак разрушио ми је срећу, и ако бих му сад кад размишљам хладнокрвно, радо казао хвала за све то. Али тада сам био као луд. Руђин никако није мислио да ми напакости, — напротив! Али услед своје проклете навике да сваки покрет у животу, било свој, било туђ, причврсти речју, као бубу чиодом, он поче да нам објашњава наш положај, наше односе, како треба да се понашамо; као прави деспот присиљавао нас је да му дајемо рачуна о својим осећањима и мислима, хвалио нас је, кудио нас је, па чак ступи и у преписку с нама, помислите!... Једном речи изби нас са свим из такта! Ја бих се тада и иначе мучно оженио с мојом госпођицом (толико сам још имао здравога разума), али бисмо бар славно провели неколико месеца, као Павле и Виргинија; а овако наставше неспоразуми, запетост; једном речи, пошло је лудо. Свршило се тиме што Руђин једног лепог дана дође до тога уверења да он, као пријатељ, има свету дужност да о свему извести старога оца, и он то и учини.

— Је ли могућно? узвикну Александра Павловна.

— Да, и што је најчудноватије, с мојим пристанком, помислите!. Још и сад се сећам какав ми је хаос тада био у глави: све се вртело и окретало; као у мрачној комори, било је изгледало црно, црно — бело, лаж — истина, фантазија — дужност... Ех! И сад ми је тешко да се сећам тога. Руђин не клону духом... напротив, летео је преко свију неспоразума и заплета, као ласта изнад језера.

— И тако се растадосте с вашим девојчетом? упита Александра Павловна, наивно нагнувши главу на страну и уздигнувши обрве.

— Растадох се... и ружно се растадох, увредљиво и неспретно, с лармом, и то без потребе с лармом.. И ја сам плакао, и она је плакала, и ђаво би

знао шта је све било... Прави Гордијев чвор—који је ваљало пресећи, али је то болело. У осталом, све на свету тежи оном што је боље. Она се удала за честита човека и сада живи срећно...

— Али, признајте, ви ипак не можете да опростите Руђину... поче Александра Павловна.

— Како! прекиде је Лежњов, плакао сам као дете кад сам га испраћао у иностранство. Али, истину да кажем, још тада ми се у души залегла сумња. И кад се доцније видесмо у иностранству... но, тада сам већ био старији... Руђин ми се показа у правој боји.

— Шта сте то пронашли у њему?

— Све оно о чему сам вам пре једног сата говорио. У осталом, доста о њему. Можда ће се све срећно свршити. Хтео сам само да вам докажем, ако судим о њему строго, да га бар и познајем... Што се тиче Наталије Алексијевне, нећу да трошим речи узалуд; али ви обратите пажњу на вашег брата.

— На мога брата! А зашто?

— Пазите само на њега. Зар ви ништа не видите?

Александра Павловна обори главу.

— Имате право, рече она, доиста, брат... од неког времена не могу да га познам... Али мислите ли ви...

— Лакше! чини ми се да долази, одговори Лежњов шапатом. А Наталија није дете, верујте, и ако је, по несрећи, неискусна као дете. Видећете да ће нас та девојка све изненадити.

— Како?

— Ево како... Знате ли ви да се баш такве девојке даве, трују, и тако даље. Не гледајте на то што је она тако мирна: у њој су страсти силне, а и темпераменат такође, још како!

— Ја мислим да ви већ прелазите у поезију. Таквом флегматику као што сте ви, могу се и ја учинити вулкан.

— Ах не! одговори Лежњов с осмехом. Што се тиче темперамента, ви га, хвала Богу, и немате.

— Каква је то дрскост?

— Шта? Та то је највећи комплимената, молим вас...

Волинцов уђе у собу и погледа подозриво Лежњова и сестру. У последње време беше јако опао. Обоје га ословише; али се он једва насмеши у одговор на њихове шале и погледа, како Пигасов једном рече о њему, као тужан зец. У осталом, свакако да нема човека на свету који бар једанпут у животу није изгледао горе од њега. Волинцов је осећао да се Наталија удаљава од њега, а заједно с њом, чињаше му се, као да му се и земља измиче испод ногу.

VII.

Сутра дан беше недеља и Наталија устаде доцкан. Уочи тога дана била је врло ћутљива до самог вечера, стидела се у себи својих суза и врло је рђаво спавала. Седећи полуобучена за својим малим клавиром, час је хватала једва чујне акорде, да не би разбудила m-lle Boncourt, час је наслањала чело на хладне дирке и дуго остајала непомична. Мислила је непрестано, не само о Руђину, него о свакој речи коју је он изговорио, предајући се сва својим размишљањима. Понекад се сећаше и Волинцова. Знала је да је он воли. Али га њена мисао брзо остављаше... Осећала је неко необично узбуђење. Ујутру се брзо обуче, сиђе доле и, пошто се поздрави с матером, улучи прилику и оде сама у башту... Дан беше топал, светао, сјајан дан, и ако је киша наизменце падала. По чистом небу, не заклањајући сунца, мирно су пловили ниски, сиви облаци, и с времена на време изливали на поља обилне потоке ненадног и тренутног пљуска. Крупне, светле капи падаху брзо, с некаквим сухим шумом, као прави бриљанти; сунце је треперило кроз њихову светлуцаву мрежу; трава, до мало час повијана ветром, не мицаше се више и жедно упијаше влагу; орошено дрвеће треперило је свим својим лишћем; тице не престајаху с певањем: било је право уживање слушати њихово цвркутање уз свежи шум и роморење пролазне кише. Прашина се дизала по путовима који беху лако ишарани оштрим ударима честих млазева. Али ево, облаци се разиђоше, ветрић пирну, трава заблиста као смарагд и злато... При-

лепљено лишће постаде провидније... Јак мирис подиже се са свију страна...

Небо се беше готово сасвим очистило кад Наталија уђе у башту. У башти се осећаше свежина и тишина, она мирна и срећна тишина која у људском срцу изазива слатку изнуреност тајног саучешћа и неодређених жеља...

Наталија иђаше поред језера дугом алејом од сребрнастих топола, кад изненада, као из земље, искрсну пред њом Руђин.

Она се збуни. Он је погледа право у лице.

— Ви сте сами? упита он.

— Јест, сама сам, одговори Наталија; у осталом, изашла сам за тренутак... Морам кући.

— Ја ћу вас отпратити.

И он пође поред ње.

— Ви сте нешто тужни? рече он.

— Ја?... А ја баш хоћу да кажем како ми ви изгледате нерасположени.

— Може бити... то се дешава код мене. Код мене је то оправданије него код вас.

— Како то? Мислите ли да ја немам зашта да будем тужна?

— У вашим годинама треба само да се ужива живот.

Наталија пође неколико корака ћутећи.

— Димитрије Николајевићу! поче она.

— Молим!

— Сећате ли се... поређења које јуче учинисте... сећате ли се... с храстом?

— Ах, да, сећам се. Па шта?

Наталија погледа Руђина крадимице.

— Зашто... шта сте хтели тим да кажете?

Руђин наже главу и управи поглед у даљину.

— Наталија Алексијевна! поче он са својственим му уздржаним и значајним изразом који је увек приморавао слушаоца да мисли како Руђин није исказао ни десети део онога што му је на души, Наталија Алексијевна! ви сте могли да опазите како ја мало говорим о својој прошлости. Има неких

струна које ја никако не додирујем. Моје срце... коме је потребно да зна шта се у њему дешава? Истицати то на видик, изгледало ми је увек као обесвећење. Али према вама сам искрен; ви изазивате моје поверење... Не могу да кријем од вас да сам и ја волео и страдао, као и сви... Кад и како? О томе не вреди говорити; главно да је моје срце осетило много радости и много бола...

Руђин поћута мало.

— Оно што сам вам јуче испричао, настави он, може се донекле применити на мене, на садашњи мој положај. Али, ипак не вреди о томе говорити. Та страна живота за мене је већ изгубљена. Остало ми је да се потуцам по врелом и прашњивом путу од станице до станице, у расклиматаним колима... Кад ли ћу стићи, и да ли ћу у опште стићи — Бог ће знати.. Боље да разговарамо о вама...

— Је ли могућно, Димитрије Николајевићу, да ви ништа од живота не очекујете? прекиде га Наталија.

— О, не! Ја очекујем много, али не за себе... Од рада, од блаженства које рад пружа, ја се никад нећу одрећи, али сам се одрекао уживања. Моје наде, моји снови, и моја лична срећа, немају ничег заједничког. Љубав (при тој речи он слеже раменима).. љубав није за мене; ја нисам... ја нисам за њу; жена која воли има права да тражи од човека све, а ја не могу да дам све. Уз то, допасти се, то је привилегија младића: ја сам већ стар. Куд би ми доликовало да заносим туђе главе? Хвала Богу ако своју одржим на раменима.

— Ја разумем, рече Наталија: ко тежи високом циљу, тај не сме да мисли о себи; али зар жена не би могла да оцени таквог човека? Напротив, ја мислим да би жена пре окренула леђа егоисту... Сви млади људи, ти младићи по вашем мишљењу, све су то егоисти, заузети само собом, чак и кад су заљубљени. Верујте ми, жена не само што је способна да разуме пожртвовање: она и сама уме да се жртвује.

Наталијини образи лако поруменеше, а очи јој засветлеше. До познанства с Руђином никад не би изговорила тако дугу беседу, и то с таквим жаром.

— Ви сте већ више пута чули моје мишљење о женином позиву, рече Руђин са снисходљивим осмехом: ви знате да је, по моме мишљењу, само Јованка од Арка могла да спасе Француску... али није о томе реч. Хтео сам да говорим о вама. Ви сте на прагу живота... Пријатно је и корисно размишљати о вашој будућности... Слушајте, ви знате, ја сам ваш пријатељ; ја учествујем у свему што се вас тиче, као да сте ми рођака... И према томе, надам се да моје питање нећете узети као нескромно; кажите ми је ли вам срце досад било потпуно мирно?

Наталија сва поруменe и не рече ништа. Руђин застаде, застаде и она.

— Ви се не љутите на мене? упита он.

— Не, одговори она, али ја никако нисам очекивала...

— У осталом, настави он, не морате ни да ми одговорите. Ја знам вашу тајну.

Наталија га готово уплашено погледа.

— Да... да; ја знам ко вам се допада. И морам признати, бољи избор нисте могли учинити. Он је диван човек; умеће да вас цени; живот га није саломио, душа му је проста и чиста... он ће вас усрећити.

— О коме то говорите, Димитрије Николајевићу?

— Као да не знате о коме говорим? Разуме се, о Волинцову. Шта? Зар то није истина?

Наталија се окрете мало од Руђина. Била је врло збуњена.

— Зар он није заљубљен у вас? Молим вас! Он не скида очију с вас, прати вам сваки покрет; а најзад, зар се љубав може сакрити! И зар ви нисте наклоњени њему? Колико сам могао да видим, он се и вашој мајци такође допада... Ваш избор...

— Димитрије Николајевићу, прекиде га Наталија, пружајући у забуни руку према оближњем жбуну, право да вам кажем, мени је непријатно да говорим о томе, али уверавам вас... да се варате.

— Варам се? понови Руђин. Не верујем .. Ја вас од скоро познајем; али вас већ добро знам. Шта значи та промена коју јасно видим на вама? Ви нисте више онакви какву сам вас видео пре шест недеља! Не, Наталија Алексијевна, ваше срце није слободно.

— Може бити, одговори Наталија једва чујно, али ви се ипак варате.

— Како то? упита Руђин.

— Оставите ме, не питајте ме! одговори Наталија и брзим корацима упути се кући.

Она се сама уплаши од свега оног што одједном осети у себи.

Руђин је стиже и заустави.

— Наталија Алексијевна, поче он, овај се разговор не може тако свршити: он је врло важан и за мене... Како да вас разумем?

— Оставите ме! понови Наталија

— Наталија Алексијевна, за име Бога!

На лицу Руђинову опази се немир. Он пребледе.

— Ви све разумете, па треба и мене да разумете! рече Наталија, истрже руку из његове и пође, не осврћући се.

— Само једну реч! викну Руђин за њом.

Она стаде, али се не окрете.

— Питали сте ме шта сам хтео да кажем јучерашњим поређењем. Знајте дакле, ја нећу да вас обмањујем. Говорио сам о себи, о својој прошлости, и о вама.

— Како? О мени?

— Јест, о вама; понављам, ја нећу да вас обмањујем... Сад знате о каквом сам осећању, о каквом новом осећању, говорио тада... До данас никад се не бих усудио ..

Наталија одједном покри лице рукама и отрча кући.

Била је толико потресена неочекиваним расплетом свога разговора с Руђином да и не виде Волинцова, поред кога протрча. Он стојаше непомично, прислонивши се леђима уз дрво. Четврт сата

раније беше дошао Дарији Михаиловној, коју застаде у соби за примање; проговори две три речи с њом, затим се неприметно удаљи и пође да тражи Наталију. Руковођен инстинктом својственим заљубљеним људима, он пође право у башту и набаса на њу и Руђина баш у тренутку кад она истрже своју руку из његове. Волинцову се смрче пред очима. Испративши Наталију погледом, он се одмаче од дрвета и пође два три корака, не знајући ни сам куда и зашто. Руђин га опази кад га стиже. Обојица погледаше један другом у очи, поздравише се и разиђоше ћутећи.

„Ово се не може овако свршити", помислише обојица.

Волинцов оде на крај баште. Беше му мучно и тешко; срце му беше као оловом притиснуто, крв му с времена на време кључаше бесно. Киша опет поче да промиче. Руђин се врати у своју собу. Ни он не беше миран: мисли му се ковитлаху као вихор. Поверљиви, неочекивани додири младе, чисте душе могу да збуне сваког.

За столом све беше некако незгодно. Наталија, сва бледа, једва се држаше на столици, не дижући очију; Волинцов је седео, као и обично, поред ње, и с времена на време усиљено разговарао с њом. Тога дана ручао је код Дарије Михаиловне и Пигасов. Он је за столом говорио више од свију. Између осталог поче да доказује како се људи као и пси могу поделити на кусе и репате. Куси људи или се рађају куси, или постају такви својом кривицом. Кусим људима иде рђаво: ништа им не полази за руком, немају самопоуздања. Међутим човек који има дугачак, вунаст реп, тај је срећан. Он може бити и гори и слабији од кусог, али има самопоуздања; опусти реп, па му се сви диве. А што је најчудноватије, реп је најнепотребнији део тела, признаћете; зашта би се могао употребити реп? Па ипак сви цене ваше особине по репу.

— Ја, додаде он са уздахом, припадам броју кусих, и што је најгоре, ја сам сам себи одсекао реп.

— То јест, хоћете да кажете, примети Руђин немарно, што је, у осталом, много пре вас казао Ларошфуко: веруј у себе самог, па ће и други веровати у тебе. Не разумем шта ће ту репови.

— Допустите свакоме, прихвати јетко Волинцов а очи му сенуше, допустите свакоме да каже своје мишљење. Говори се о деспотизму... Ја мислим да нема горег деспотизма од тако званих духовитих људи. Ђаво да их носи!

Сви беху изненађени Волинцовљевим испадом и сви ућуташе. Руђин као да га погледа али не издржа његов поглед, окрете се, насмеши се и умуче.

„Охо! И ти си од оних кусих!" помисли Пигасов. Наталија претрну од страха. Дарија Михаиловна гледаше дуго у Волинцова не разумевајући га, најзад прва проговори и исприча нешто о некаквом необичном псу министра Н. Н..

Одмах после ручка Волинцов оде. Поздрављајући се с Наталијом, не могаше да се уздржи него јој рече:

— Што сте тако збуњени, као кривац? Ви ни пред ким не можете бити криви!

Наталија не разумеде ништа и само погледа за њим. За време чаја Руђин јој приђе и нагнувши се над сто, као да чита новине, шану јој:

— Све је ово као сан, зар не? Мени је врло потребно да вас видим на само... макар за тренутак. — Затим се окрете m-lle Boncourt: Ево оног фељтона, рече јој, што сте га тражили, — и поново нагнувши се Наталији, додаде шапатом: Гледајте да око десет сати будете близу терасе, у павиљону од јоргована, чекаћу вас...

Јунак вечера био је Пигасов. Руђин му беше уступио бојиште. Нарочито је забављао Дарију Михаиловну; прво је причао о једном свом суседу који, живећи тридесет година под женином папучом, беше толико усвојио женске навике да је, у присуству Пигасова, прелазећи преко баре, подигао крајеве капута, као што жене чине са својим хаљинама. Затим поче о другом спахији, који је прво

био слободан зидар, затим меланхолик, потом зажеле да буде банкар.

— Шта, зар сте и ви били слободан зидар, Филипе Степанићу? питао га је Пигасов.

— Дабогме: носио сам дугачак нокат на малом прсту.

Али се Дарија Михаиловна највише смејала кад Пигасов поче да говори о љубави и да уверава како су и за њим уздисали, како га је једна ватрена Немица назвала „апетитним Африканчићем“ и „сипљивком“. Дарија Михаиловна се смејала, међутим Пигасов није лагао: он је доиста имао права да се поноси својим победама. Он увераваше да ништа није лакше него занети коју хоћеш жену: треба јој само понављати десетак дана узастопце да јој је на уснама рај, а у очима блаженство, и да су све друге жене према њој пачавре, па ће једанаестог дана и она сама рећи да јој је на уснама рај, а у очима блаженство — и заљубиће се у вас. Свега има на свету. Ко зна, можда је Пигасов имао право.

У девет и по, Руђин је већ био у павиљону. У далекој и бледој небесној дубини тек што се беху појавиле звездице; запад се још румењо, с те стране хоризонт изгледаше јаснији и чистији; полумесец је светлео као злато кроз црну копрену жалосне брезе. Друго дрвеће или стајаше као суморни дивови с хиљаду отвора налик на очи, или се сливаше у густе, мрачне гомиле. Ни један листак не мицаше се; највише гране јоргована и багрема као да прислушкиваху. Кућа се тамнила у близини; дугачки осветљени прозори оцртаваху се на њој као црвене пруге. Вече је било тихо и мирно; али некакав уздржани, страсни дах осећаше се у њему.

Руђин стојаше са скрштеним рукама на грудима и слушаше с напрегнутом пажњом. Срце му удараше јако, и он и нехотице задржаваше дисање. Најзад зачу лаке, брзе кораке, и у павиљон уђе Наталија.

Руђин јој потрча у сусрет и узе је за руке Оне беху хладне као лед.

— Наталија Алексијевна! поче он уздрхталим шапатом, желео сам да вас видим... нисам могао да дочекам сутрашњи дан. Морам да вам кажем оно о чему нисам ни сањао, оно што нисам јутрос ни сам знао: ја вас волим.

Наталијине руке задрхташе лако у његовим рукама.

— Ја вас волим, понови он, и чудим се како сам само могао да се тако дуго варам, како одавно нисам увидео да вас волим!... А ви?... Наталија Алексијевна, реците ми, а ви?...

Наталија једва дисаше.

— Видите да сам дошла, рече она најзад.

— Не, кажите ми: волите ли ви мене?

— Чини ми се... да... прошапта она.

Руђин јој још јаче стеже руке и хтеде да је привуче к себи...

Наталија се брзо обазре.

— Пустите ме, страх ме је, чини ми се да нас неко прислушкује... За име Божје, будите обазривији. Волинцов већ сумња.

— Бог с њим! Видели сте да му данас нисам одговорио... Ах, Наталија Алексијевна, како сам срећан! Сад нас ништа више неће раставити!

Наталија га погледа у очи.

— Пустите ме, прошапта она, доцкан је.

— Само још мало, поче Руђин...

— Не, пустите ме, пустите...

— Ви као да ме се бојите?

— Не; али време је већ...

— Онда поновите бар још једанпут...

— Ви кажете да сте срећни? упита Наталија.

— Ја? Нема човека на свету који би био срећнији од мене! Зар ви још сумњате?

Наталија подиже главу. Њено бледо, пламенито, младо и узбуђено лице беше прекрасно, у тајанственој сенци павиљона, при слабој светлости која падаше с ноћног неба.

— Онда знајте, рече она: ја сам ваша.

— О, Боже! узвикну Руђин...

Али се Наталија отрже и оде. Руђин постоја још мало, затим полако изађе из павиљона. Месец му јасно осветли лице; на уснама му заигра осмех.

— Срећан сам, рече он полугласно. Јест, срећан сам, понови он, као да жели да убеди сама себе.

Усправи се, затресе увојитом косом и пође даље у башту, весело размахујући рукама.

У том тренутку, размакоше се гране од павиљона, и појави се Пандаљевски. Он се пажљиво обазре, климну главом, стеже усне и рече значајно: „А, то је! Ово морам доставити Дарији Михаиловној“, и затим ишчезе.

VIII.

По повратку кући, Волинцов беше тако утучен и суморан, тако зловољно одговараше сестри и тако се брзо затвори у свој кабинет да се она реши да пошље момка по Лежњова. Она се обраћала њему у свима тежим приликама. Лежњов одговори да ће доћи сутра дан.

Волинцов се ни сутра дан не расположи. После чаја мислио је да оде на рад, али остаде, леже на диван и поче да чита књигу, што се код њега ретко дешавало. Волинцов није имао симпатија за књижевност, а песама се просто бојао. „Неразумљиво као песма", говорио је он, и као потврду својих речи, наводио је ове стихове песника Ајбулата:

И до последњих дана с муком,
Ни горди оглед, нити ум прави
Сатрти неће својом руком
Спомен на овај живот крвави...

Александра Павловна погледаше брижно у брата, али га не узнемираваше питањима. Кола се зауставише пред кућом. „Но, хвала Богу, помисли она, Лежњов..." Слуга уђе и пријави долазак Руђинов.

Волинцов баци књигу на под и подиже главу.

— Ко је дошао? упита он.

— Руђин, Димитрије Николајевић, понови слуга.

Волинцов устаде.

— Нека уђе, рече он; а ти, сестро, додаде обраћајући се Александри Павловној, молим те изађи.

— А зашто?... поче она.

— Ја знам зашто, прекиде је он напрасито; ја те молим.

Руђин уђе. Стојећи на сред собе, Волинцов му се хладно поклони, али му не пружи руку.

— Ви ме нисте очекивали, је л' те? поче Руђин и спусти шешир на прозор.

Усне му лако подрхтаваху. Беше му непријатно; али се стараше да прикрије своју забуну.

— Доиста, нисам вас очекивао, одговори Волинцов; после јучерашњег дана пре сам могао очекивати ма ког другог — с поруком од вас.

— Не разумем шта хоћете да кажете, рече Руђин севши, али ми је врло мило што сте тако искрени. У толико боље. Дошао сам к вама, као племенитом човеку.

— Зар не би могло бити без комплимената? рече Волинцов.

— Желим да вам објасним зашто сам дошао.

— Ми смо давнашњи познаници, па зашто не бисте дошли к мени? При том, ово није први пут да ме удостојавате својом посетом.

— Дошао сам к вама, као племенит човек племениту човеку, понови Руђин, и сад хоћу да се позовем на ваш суд... Ја имам много поверења у вама...

— У чему је ствар? упита Волинцов, који још стојаше у пређашњем положају и мрко погледаше Руђина, покаткад само упредајући бркове.

— Допустите... ја сам дошао да се објасним, доиста; али ипак, то не може тако на пречац

— А зашто не би могло?

— Зато што је ту уплетено и треће лице .

— Какво треће лице?

— Сергије Павлићу, ви ме разумете.

— Димитрије Николајевићу, ја вас никако не разумем

— Ви бисте хтели...

— Ја бих хтео да говорите отворено! прихвати Волинцов.

Он се озбиљно наљути.

Руђин се намршти.

— Лепо... ми смо сами .. Морам вам рећи — у осталом, ви се можда и сами сећате (Волинцов не-

стрпљиво слеже раменима) — морам вам рећи да ја волим Наталију Алексијевну и имам разлога да мислим да и она мене воли.

Волинцов пребледе, али ништа не одговори, приђе прозору и окрете леђа.

— Ви ћете разумети, Сергије Павлићу, да ја, кад не бих био уверен...

— Молим! похита да га прекине Волинцов, ја никако не сумњам... Па шта! Нека вам је са срећом! Само се чудим који вас је ђаво натерао да ми дођете с том вешћу... Шта ћу ја ту? Шта се мене тиче кога ви волите и ко вас воли? Ја просто не могу да разумем то.

Волинцов и даље гледаше кроз прозор. Глас му звучаше мукло.

Руђин устаде.

— Рећи ћу вам, Сергије Павлићу, зашто сам се решио да дођем к вама, зашто мислим да немам права да кријем од вас нашу... наше узајамне симпатије. Ја вас врло много поштујем — ето зашто сам дошао; ја нисам хтео.. ми обоје нисмо хтели да пред вама играмо комедију... Ваша љубав према Наталији Алексијевној била ми је позната... Верујте ми, ја знам своју вредност: ја знам како сам мало достојан да заменим вас у њеном срцу; али кад је већ случај тако удесио, зар вреди варати, обмањивати, претварати се? Зар би боље било излагати се неспоразумима или шта више могућности онаквог призора какав се десио јуче за ручком? Сергије Павлићу, реците сами.

Волинцов скрсти руке на груди, као да се усиљава да умири самога себе.

— Сергије Павлићу, настави Руђин, ја сам вас увредио, ја то осећам... али разумејте нас... разумејте, ми нисмо имали другог начина да вам докажемо наше поштовање, да вам докажемо како умемо да ценимо вашу искрену племенитост. Искреност, потпуна искреност према сваком другом била би неумесна; али према вама она постаје дужност. При-

јатно нам је кад помислимо да је наша тајна у вашим рукама.

Волинцов се усиљено насмеја.

— Хвала вам на поверењу! узвикну он, и ако, молим упамтите, нисам желео да дознам вашу тајну и да вам своју поверавам, ма да ви располажете њом, као са својом имаовином. Али допустите: ви говорите и у име неког другог лица. Према томе, ја претпостављам да Наталија Алексијевна зна за вашу посету и циљ те посете?

Руђин се мало збуни.

— Не, ја нисам казао своју намеру Наталији Алексијевној; али знам да и она мисли исто тако као и ја.

— Све је то лепо, рече Волинцов после краћег ћутања и поче добовати прстима по прозору; и ако би много боље било, признаћете, да ме мало мање поштујете. Право да вам кажем, мени то ваше поштовање нимало није потребно; али шта бисте сад хтели од мене?

— Нећу ништа... или не! Хоћу нешто: желео бих да ме не држите за подмукла и лукава човека, да ме разумете... Ја се надам да ви сад нимало нећете сумњати у моју искреност.. Желео бих, Сергије Павлићу, да се растанемо као пријатељи... да ми, као и раније, пружите руку...

И Руђин приђе Волинцову.

— Опростите, господине, рече Волинцов, обрнувши се и одступивши корак у назад; ја сам готов да верујем у вашу добру намеру, рецимо да је све то лепо и узвишено, али ми смо људи прости и сваку ствар крстимо правим именом, ми не можемо да идемо за полетом тако великих умова као што је ваш... Што вама изгледа искрено, нама изгледа наметљиво и нескромно... Што је за вас просто и јасно, за нас је заплетено и тамно.. Ви се разнећете оним што ми скривамо: како бисмо вас ми могли разумети! Опростите, али нити вас могу сматрати за пријатеља, нити ћу вам пружити руку... То је можда ситничарство; али и ја сам такође ситничар.

Руђин узе шешир с прозора.

— Сергије Павлићу, рече он тужно збогом; ја сам се преварио у својим очекивањима. Моја је посета доиста била врло необична; али ја сам очекивао да ћете ви.. (Волинцов учини нестрпљив покрет.) Опростите, нећу о том више да говорим. Кад добро промислим, видим доиста да имате право и да друкчије нисте могли да чините. Због; допустите бар да вас још једанпут, последњи пут, уверим о чистоти својих намера... У вашу скромност ја сам уверен..

— То је већ сувише! повика Волинцов и уздрхта од гнева; ја никако нисам изнуђавао ваше поверење; према томе, ви немате никаква права да рачунате на моју скромност!

Руђин заусти да нешто каже, али само рашири руке, поклони се и изађе, а Волинцов паде на диван и окрете лице зиду.

— Могу ли ући? зачу се на вратима глас Александре Павловне.

Волинцов не одговори одмах и полако прође руком преко лица.

— Не, Саша, рече он мало промењеним гласом, почекај још мало.

После пола сата, Александра Павловна прође опет вратима.

— Дошао је Михаило Михаиловић, рече она; хоћеш ли да га видиш?

— Хоћу, одговори Волинцов, пошљи га овамо. Лежњов уђе.

— Шта је, ти си болестан? упита он седајући у наслоњачу поред дивана.

Волинцов се подиже, наслони се на лакат и дуго, дуго гледаше у лице свога пријатеља, затим му од речи до речи исприча свој разговор с Руђином. Никад дотле није ни речи споменуо Лежњову о својој љубави према Наталији, и ако је знао да то за њега није тајна.

— Е, брате мој, то ме изненађује, рече Лежњов кад Волинцов доврши своје причање. Многа

би се чуда могла очекивати од њега, али то... У осталом, познајем га: и ту је он онај стари.

– Молим те! говорио је узбуђени Волинцов, то је већ крајни безобразлук! Умало га нисам избацио кроз прозор! Хтео је да се размеће преда мном, шта ли, или се просто боји? Али зашто? Како је могао да се одважи да дође човеку...

Волинцов метну руке под главу и ућута.

— Не, брате, није тако, одговори Лежњов мирно. Нећеш ми веровати, али он је то доиста учинио у доброј намери. Зацело... Видиш, то изгледа и племенито и искрено и даје му прилике да проговори да покаже своју речитост; а ето, то нам је потребно, ето без чега ми не можемо да живимо... Ох, његов језик, то је његов непријатељ... Е па зато и мора да робује језику.

— Како је само свечано ушао и говорио, не можеш ни да замислиш!...

— Но, па без тога не би могло бити. Он и капут закопчава као да врши неку свету дужност Волео бих да га видим на каквом пустом острву, па да гледам из прикрајка како би се тамо понашао. А овамо говори о простоти!

— Али за име Божје, брате, реци ми шта је то: филозофија, шта ли? упита Волинцов.

— Како да ти кажем? С једне стране, готово имаш право, то је филозофија; а с друге, сасвим нешто друго. Не може се свака бесмислица назвати филозофијом.

Волинцов га погледа.

— А да он не лаже, шта мислиш?

— Не, сине мој, не лаже. У осталом, знаш шта? Доста смо говорили о том. Дај да запалимо луле и да позовемо Александру Павловну... Поред ње се и лепше говори и лакше ћути. Она ће нам дати чаја.

— Можемо, одговори Волинцов. Саша, дођи овамо! викну он.

Александра Павловна уђе. Он јој прихвати руку и снажно је притиште на своје усне.

* *
* *

Руђин се врати кући у збуњеном и чудноватом расположењу. Једио се на сама себе, пребацивао је себи што је био тако брзоплет и детињаст. Не каже се узалуд: нема ничег горег него кад знаш да си учинио глупост.

Руђина је гризло кајање.

„Ђаво ме је терао, шапташе он кроз зубе, да одем том спахији! Лепа ми је мисао дошла у главу! Наслушао сам се његових дрскости!...“

А у кући Дарије Михаиловне догађало се нешто необично. Домаћица се цело јутро не показа, па чак не дође ни на ручак. Пандаљевски, једина личност која је код ње имала приступа, говораше да је глава боли. Наталију Руђин такође није видео: она је седела у својој соби с m-lle Boncourt... При сусрету са Руђином у трпезарији, она га тако тужно погледа да му срце задрхта. Лице јој беше измењено као да се од јуче беше нека несрећа сручила на њену главу. Туга неодређених слутњи поче мучити Руђина. Да би се ма како разгалио, он поче да разговара с Басистовим, разговарао је дуго, и у њему нађе ватрена и жива младића, с одушевљеним надама и још непомућеном вером. У вече се Дарија Михаиловна појави у соби за примање на час два. Била је љубазна према Руђину, али се држаше некако даље, час се смешкала, час мрштила, говорила кроз нос, и све у неким алузијама... Држала се као дворкиња. При крају као да постаде нешто хладнија према Руђину. „Каква је то загонетка?“ помисли он гледајући испод ока у њену забачену главу.

Није дуго чекао решење те загонетке. Кад се око поноћи враћао у своју собу, идући по мрачном ходнику, одједном гурну му неко у руку цедуљицу. Он се осврну и виде једну девојку, како му се учини Наталијину собарицу. Он уђе у своју собу,

отпрати момка, отвори цедуљицу и прочита ове редове писане Наталијином руком:

„Будите сутра у седам сати, не доцније, близу Авђухина рибњака, иза храстове шуме. Свако друго време немогућно је. То ће бити наш последњи састанак, све ће се свршити ако... Дођите. Потребно је да се споразумемо...

P. S. Ако не дођем, значи да се никад више нећемо видети: онда ћу вам јавити у чему је ствар...“

Руђин се замисли, поврте хартијицу у рукама, гурну је под узглавље, свуче се, леже, али не заспа одмах; спавао је немирно, и не беше још ни пет сати кад се пробуди.

IX.

Авђухин рибњак, близу кога Наталија беше одредила састанак с Руђином, одавно већ не беше рибњак. Пре тридесет година вода прокопа насип и од тада га напустише. Само по равном и пљоснатом дну јаруге које је некада било обложено дебелим слојем муља, и по остацима бедема, могло се познати да је ту некада био рибњак Ту је такође био и летњиковац. Он већ давно беше порушен. Два огромна бора подсећаху на њега; кроз њихове високе, прорећене зелене гране ветар је вечито шумео и суморно брујао... Људи су причали тајанствене приче о страшном злочину који се десио ту под тим боровима; причало се такође да ни један од њих неће пасти док не убије кога; да је ту био и трећи бор, који је бура оборила, те је убио једну девојчицу. Цела околина око старог рибњака сматрала се као нечиста; пуста и гола, али мртва и мрачна, чак и у сунчане дане изгледала је још мрачнија и забаченија због близине старе храстове шуме, давно уништене и осушене. Ретки сиви остаци големих дрвета уздизаху се као каква тужна привиђења изнад ниских жбунова. Тешко је било и погледати их: изгледаше као да су се неки пакосни старци састали па склапају неку заверу. Уска, једва прокрчена стазица водила је у страну. Без велике невоље нико није пролазио поред Авђухина рибњака. Наталија навлаш беше изабрала тако усамљено место. Од куће Дарије Михаиловне дотле не беше више од пола врсте.

Сунце се већ давно беше родило кад Руђин стиже до Авђухина рибњака; али јутро не беше

пријатно. Збијени, тмасти облаци покриваху цело небо; ветар их бесно гоњаше фијучући и звиждећи. Руђин пође горе доле по обали, обраслој низом репушине и поцрнеле коприве. Био је јако узбуђен. Ти састанци, та нова осећања занимаху га, али и узбуђиваху, нарочито после јучерашње цедуљице. Он увиђаше да се расплет приближава и потајно осећаше неко узнемирење, ма да то нико не би помислио гледајући га с каквом је мирном одважношћу скрстио руке на груди и бацао погледе на све стране. Није Пигасов узалуд рекао за њега да код њега, као код китајских богова, увек претеже глава. Али само с главом, па ма како била јака, човек тешко да може дознати чак и то шта се у њему самом дешава... Руђин, паметни, оштроумни Руђин, не беше у стању да каже себи сигурно воли ли он Наталију, пати ли, да ли ће патити ако се растане с њом. Зашто је, не претварајући се као Ловлас[1] — ту правду треба му одати — занео ту бедну девојчицу? Зашто је очекиваше с тајним трепетом? На то има само један одговор: нико се тако лако не занесе као људи без страсти.

Док он иђаше горе доле по обали, Наталија хиташе к њему преко поља кроз мокру траву.

— Госпођице, госпођице! поквасићете ноге, говораше јој собарица Маша, која је једва сустизаше.

Наталија је и не слушаше и трчаше без обзира.

— Ах, само да нас ко не види! рече Маша. Чудим се само како изашосмо из куће. Само да се мамзел не пробуди... Срећа те није далеко... А гле, они већ чекају, додаде она угледавши изненада стаситу фигуру Руђина, који живописно изгледаше на обали; али зашто су се попели чак тамо — боље би било да сиђу.

Наталија застаде.

— Машо, почекај овде, испод борова, рече она и упути се ка рибњаку.

[1] Личност из Ричардсонова романа „Clarissa Harlowe", тип заводника.

Руђин јој прије и застаде изненађен. Још никад не виде такав израз на њену лицу. Обрве јој беху уздигнуте, усне стегнуте, очи гледаху право и строго.

— Димитрије Николајевићу, поче она, не губимо време узалуд. Ја сам дошла само на пет минута. Морам вам рећи да мама све зна. Г-н Пандаљевски видео нас је пре три дана и испричао јој о нашем састанку. Он је увек био мамин шпијун. Она ме јуче позва к себи.

— Боже мој! узвикну Руђин, то је ужасно... Шта вам је казала мама?

— Није се љутила на мене, није ме грдила, само ме је укорила за моју лакомисленост.

— Само то?

— Јест, и још ми рече да би више волела да ме види мртву, него као вашу жену.

— Је ли могућно да је то казала?

— Да; и још је додала да ви сами никако не желите да се ожените мноме, да ми се тек онако из дуга времена удварате, и да она то од вас није могла очекивати; да је у осталом она сама крива што је допуштала да се тако често виђам с вама... да се она ослања на моју увиђавност, да сам је веома изненадила... и већ не могу да се сетим свега шта ми је казала.

Наталија изговори све ово некаквим монотоним, готово нечујним гласом.

— А шта сте јој ви, Наталија Алексијевна, одговорили на то? упита Руђин.

— Шта сам јој одговорила? понови Наталија. Шта *ви* мислите сад да чините?

— Боже мој! Боже мој! рече Руђин, то је страшно! Тако брзо!... Тако изненадан удар! И ваша се мати доиста тако страшно наљутила?

— Да... да, она неће ни да чује за вас.

— То је ужасно! Дакле нема више никакве наде?

— Никакве.

— Зашто смо тако несрећни? Ух, онај одвратни Пандаљевски! Ви ме питате, Наталија Алексијевна, шта мислим да чиним? Глава ми се врти — и ја ништа не могу да измислим... Осећам само да сам несрећан... Чудим се како ви можете да будете хладнокрвни!...

— Мислите ли да ми је лако? рече Наталија.

Руђин пође горе доле по насипу. Наталија не скидаше погледа с њега.

— Је ли вас мати још што испитивала? рече он најзад.

— Питала ме је да ли вас волим.

— Но, а ви?

Наталија поћута

— Нисам је слагала.

Руђин је ухвати за руку.

— Увек, у свему, племенита и великодушна! О, срце девојачко — то је чисто злато! Али зар се ваша мати тако одлучно изјаснила против нашег брака?

— Да, најодлучније. Ја сам већ казала: она је убеђена да ви не мислите да ме узмете.

— Она ме, дакле, држи за варалицу! Чиме сам то заслужио?

И Руђин се ухвати за главу.

— Димитрије Николајевићу! рече Наталија, ми узалуд губимо време. Имајте на уму да се последњи пут видим с вама. Ја сам дошла овамо, не да плачем и да се жалим — ви видите, ја не плачем — ја сам дошла да ми дате савета.

— А какав бих вам савет могао ја дати, Наталија Алексијевна?

— Какав савет? Ви сте човек: ја сам навикла да вам верујем, и увек ћу вам веровати. Кажите ми какве су вам намере?

— Моје намере? Ваша мати ће ми вероватно отказати гостопримство?

— Може бити. Она ми је још јуче казала да мора прекинути познанство с вама... Али ви не одговарате на моје питање.

— На какво питање?

— Шта мислите, шта сад да радимо?

— Шта да радимо? рече Руђин; разуме се, да се покоримо.

— Да се покоримо, лагано понови Наталија, а усне јој побледеше.

— Да се покоримо судбини, настави Руђин. Шта да се ради! Ја врло добро знам како је то горко, тешко, несносно, али размислите сами, Наталија Алексијевна. Ја сам сиромах... Истина, ја могу да радим; али чак и кад бих био богат, да ли бисте ви могли поднети насилни растанак с вашом породицом, гнев ваше матере?... Не, Наталија Алексијевна; о томе се не може ни мислити. Види се, нама није суђено да живимо заједно, а она срећа о којој сам маштао, није за мене!

Наталија одједном покри лице рукама и заплака. Руђин јој приђе ближе.

— Наталија Алексијевна! Мила Наталија! поче он ватрено, не плачите, за име Божје, не растржите ме, умирите се...

Наталија подиже главу.

— Ви ми кажете да се умирим, поче она, а очи јој заблисташе кроз сузе; ја не плачем за то зашто ви мислите... То ме не боли; мене боли то што сам се преварила у вама... Како да не! Ја долазим к вама да тражим савета, и то у које време! А ваша је прва реч: да се покоримо... Покорити се! Ето како ви на делу примењујете ваше мисли о слободи, о жртвама које...

Глас је издаде.

— Али, Наталија Алексијевна, поче Руђин врло збуњено, опомените се... ја не поричем своје речи... само...

— Ви сте ме питали, настави она с новом снагом, шта сам одговорила матери кад ми је казала да ме више воли видети мртву него као вашу жену: одговорила сам јој да ћу ја пре умрети него што ћу се за другог удати... А ви кажете: да се поко-

римо! Дакле, она је ипак имала право; ви сте се доиста само из дуга времена забављали са мном...

— Кунем вам се, Наталија Алексијевна... уверавам вас... тврдио је Руђин...

Али га она не слушаше.

— Зашто ме не спречисте? Зашто ви сами... Или нисте рачунали на препреке? Срамота ме је и да говорим о томе, али сад је већ све свршено.

— Треба да се умирите, Наталија Алексијевна, поче опет Руђин; потребно је да обоје промислимо какве мере...

— Ви сте ми тако често говорили о самопожртвовању, прекиде га она, а знате ли, кад бисте ми ви казали данас, сад одмах: „Ја те волим, али не могу да се женим, ја не одговарам за будућност, дај ми руку и хајде са мном", — знате ли да бих ја пошла с вама, знате ли да сам ја на све готова? Али, доиста, од речи до дела још је далеко, и ви сте се данас уплашили исто онако као јуче, за ручком, пред Волинцовим.

Руђину појури крв у лице. Изненадно одушевљење Наталијино запрепасти га; али последње њене речи увредише му частољубље.

— Ви сте сад врло раздражени, Наталија Алексијевна, поче он; ви не можете ни да појмите како ме страшно вређате. Надам се да ћете временом постати правичнији према мени; разумећете колико ме је стало да се одречем среће која ми, као што ви сами кажете, не налаже никаквих обавеза. Ваш ми је мир дражи од свега на свету, и ја бих био најпокваренији човек кад бих се користио...

— Може бити, може бити, прекиде га Наталија; можда ви имате право, ја не знам шта говорим. Али ја сам вам досад веровала, веровала сам свакој вашој речи... Од сад, молим вас, одмеравајте своје речи, не говорите их у ветар... Кад сам вам казала да вас волим, ја сам знала шта значи та реч: била сам спремна на све... Сад ми остаје само да вам захвалим за лекцију, и да се опростим с вама.

— Наталија Алексијевна, престаните за име Божје, молим вас. Ја не заслужујем ваше презирање, кунем вам се. Уђите сами у мој положај. Ја одговарам за вас и за себе. Кад вас не бих одано волео, ох, Боже мој! ја бих вам одмах предложио да бежите са мном... Раније или доцније, ваша би нам мати опростила... и тада... Али пре него што бих смео да мислим на своју срећу...

Он застаде. Наталијин поглед, управљен право на њега, збуни га.

— Ви се трудите да ми докажете како сте ви поштен човек, Димитрије Николајевићу, рече она; ја у то не сумњам. Ви нисте способни да ма шта радите из рачуна; али зар сам ја желела да ме о томе уверавате, зар сам ја зато дошла овде...

— Ја нисам очекивао, Наталија Алексијевна...

— А! Ето како се издадосте! Јест, ви нисте очекивали све ово, ви ме нисте познавали. Не узнемирујте се... ви ме не волите, а ја се никоме не намећем.

— Ја вас волим! узвикну Руђин.

Наталија се усправи.

— Може бити, али како ме волите? Димитрије Николајевићу, ја памтим све што сте казали. Сетите се, ви сте ми говорили: без потпуне једнакости нема љубави... Ви сте за мене сувише високи, ви нисте за мене... Ја сам кажњена по заслузи. Вас очекују послови који су достојнији вас. Ја никад нећу заборавити данашњи дан... Збогом...

— Наталија Алексијевна, ви одлазите? Зар да се тако растанемо?

Он пружи руке к њој. Она застаде. Његов молећив глас као да је поколеба.

— Не, рече она најзад, ја осећам да се нешто сломило у мени... Дошла сам овде, говорила сам с вама као у грозници; треба да дођем к себи. То не може да буде, ви сами рекосте, дакле неће ни бити. Боже мој, кад сам полазила овамо, ја се у мислима већ праштах са својом кућом, са целом својом прошлошћу, и шта би? Кога нађох овде? Ма-

лодушног човека... По чему сте мислили да ја нећу моћи да поднесем растанак са својом породицом? „Ваша мати не пристаје... То је ужасно!“ То је све што сам чула од вас. Јесте ли ви то, јесте ли ви то, Руђине? Не! Због Бога. Ах! кад бисте ме волели, ја бих то осетила сад, у овом тренутку... Не, не, због Бога!...

Она се брзо окрете и потрча Маши, која се већ одавно беше почела да узнемирује и да јој даје знаке.

— *Ви* се бојите, а не ја! викну Руђин за Наталијом.

Али она више не обраћаше пажње и похита кући преко поља. Срећно се довуче до своје спаваће собе; али тек што пређе праг, снага је издаде и она онесвешћена паде на Машине руке.

Руђин још дуго остаде на бедему. Најзад се прену, лаганим корацима дође до стазе и лагано пође напред. Био је врло посрамљен... и ожалошћен. „Каква је само! мишљаше он. У осамнаестој години!... Не, ја је нисам познавао... Необична девојка. Каква јачина воље!... Она има право; она заслужује бољу љубав него што је она коју сам ја осећао .. Осећао?... упита он самога себе. А зар ја више не осећам љубав? Дакле, тако се све то морало свршити! Како сам био бедан и ништаван пред њом!“

Лаки тутањ кола примора Руђина да погледа горе. Својим непромењеним касом долажаше му у сусрет Лежњов. Руђин га ћутећи поздрави и, као изненађен неочекиваном мишљу, сврну с пута и брзо пође у правцу куће Дарије Михаиловне.

Лежњов га пропусти, погледа за њим, и предомисливши се, такође обрну коња натраг и врати се Волинцову, код кога беше провео ноћ. Он га затече да спава, не даде да га пробуде и очекујући чај, седе на балкон и запали лулу.

X.

Волинцов устаде око десет сати и, дознавши да Лежњов седи на балкону, веома се изненади и нареди да га позову унутра.

— Шта се то догодило? упита га он. Ти си хтео да идеш кући.

— Хтео сам, али сретох Руђина... Иде сам преко поља и изгледа некако расејан. Ја се вратих.

— Вратио си се зато што си срео Руђина?

— То јест, право да ти кажем, ја и сам не знам зашто сам се вратио; вероватно зато што сам се сетио тебе; хоћу да поседим мало с тобом; имам још времена за повратак.

Волинцов се охоло насмеја.

— Јест, сад се о Руђину не може помислити а да се не помисли и на мене... Момче! викну он гласно, донеси нам чаја.

Пријатељи узеше чај. Лежњов поче да говори о домазлуку, о новом начину покривања амбара хартијом...

Одједном Волинцов скочи с наслоњаче и тако јако удари песницом по столу да чаше и шољице зазвечаше.

— Не! узвикну он, ја не могу више да издржим! Ја ћу изазвати тога филозофа, па или нека он мене убије, или ћу ја просвирати куршум кроз његово учено чело!

— Де, де, шта ти би, за Бога! промрмља Лежњов; што се дереш тако? Ето, испаде ми лула... Шта ти је?

— То је што не могу равнодушно да слушам његово име: сва ми крв појури у главу.

— Остави се, брате, молим те. Како те није срамота? одговори Лежњов, дижући лулу с пода. Остави га. Нека га!...

— Он ме је увредио, настави Волинцов, ходајући по соби... Јест! он ме је увредио. То мораш признати. У први мах нисам умео да се нађем: он ме је изненадио; а и ко би то могао очекивати? Али показаћу му ја да се са мном не може шалити... Ја ћу га убити, тога проклетог филозофа, убићу га као јаребицу.

— Као да би тиме што добио, како да не! А већ и да не говорим о твојој сестри. Види се да те је обузела страст.. куд би још могао да мислиш на сестру! А што се тиче оне друге личности, мислиш ли да би твоје ствари боље стојале кад би убио тог филозофа?

Волинцов клону у наслоњачу.

— Онда ћу отићи некуд у свет! Овде ми туга просто стеже срце; нигде просто не могу места да нађем.

— Да одеш... то је сасвим друга ствар! С тим се и ја слажем. И знаш ли шта бих ти ја предложио? Хајдемо заједно на Кавказ, или онако просто у Малорусију, да једемо ваљушака. То би било славно, брате мој!

— Да, али коме да оставим сестру?

— А зашто и Александра Павловна не би пошла с нама? Тако ми Бога, то би било славно! Бригу о њој узимам ја на себе! Ни у чему неће оскудевати; ако само жели, удесићу јој свако вече под прозорима серенаду; кочијаше ћу посути колоњском водом, путове ћу окитити цвећем. А ја и ти, брате, сасвим ћемо се препородити; толико ћемо уживати и вратићемо се натраг тако угојени да нас никаква љубав неће моћи да гане!

— Ти се увек шалиш, Мишо!

— Нимало се не шалим. То ти је сјајна мисао дошла у главу.

— Не! Глупост! викну опет Волинцов; ја хоћу да се бијем, да се бијем с њим!...

— Опет! Како си данас пргав!...

Слуга уђе с писмом у руци.

— Од кога је? упита Лежњов.

— Од Димитрија Николајевића Руђина. Донео га момак од Ласунских.

— Од Руђина? понови Волинцов; коме?

— Вама.

— Мени?... Дај га овамо.

Волинцов зграби писмо, брзо га отвори, и поче читати. Лежњов пажљиво гледаше у њега: необично, готово радосно изненађење оцрта се на лицу Волинцова; он опусти руке.

— Шта је? упита Лежњов.

— Читај, рече Волинцов полугласно и пружи му писмо.

Лежњов поче да чита. Ево шта је писао Руђин:

„Поштовани Господине, Сергије Павловићу!

Данас одлазим из куће Дарије Михаиловне, и одлазим за навек. Вас ће то, вероватно, изненадити, особито после онога што се јуче десило. Ја не могу да вам објасним шта ме је управо навело да тако поступим; али ја мислим да ми је дужност да вас известим о свом одласку. Ви ме не волите и шта више држите ме за рђава човека. Немам намеру да се правдам: време ће ме оправдати. По мом мишљењу, нити је достојно човека, нити је корисно доказивати човеку који унапред има предубеђења неумесност његових предубеђења. Ко хоће да ме разуме, тај ће ме извинити, а ко неће или не може да ме разуме, његове ме оптужбе неће дирати. Ја сам се преварио у вама. У мојим очима остаћете као и досад племенит и поштен човек; али ја сам претпостављао да ћете се ви моћи да уздигнете изнад средине у којој сте се развили... Преварио сам се. Шта да се ради? Није то први, а неће бити ни последњи пут. Понављам: ја одлазим. Желим вам сваку срећу. Признаћете да је та жеља сасвим некорисна, и надам се да ћете сад бити срећни. Можда ћете временом променити мишљење о мени. Да ли

ћемо се још некад видети, не знам, али, у сваком случају, остајем искрено вас поштујући

Д. Р.“

„P. S. Чим стигнем у своје село у Т....-у губернију, послаћу вам двеста рубаља што вам дугујем. Молим вас такође да Дарији Михаиловној не говорите о овом писму.“

„P. P. S. Још једна, последња, али важна молба: како сад одлазим, то се надам да пред Наталијом Алексијевном нећете спомињати моју јучерашњу посету...“

— Но, шта велиш? упита Волинцов кад Лежњов доврши писмо.

— Шта има ту да се каже! одговори Лежњов: узвикнути источњачки: Алах! Алах! и од чуда метнути прст на чело, то је све што би се могло да учини. Он одлази... Е па, срећан му пут! Али ево шта је најзанимљивије: видиш, и ово писмо написано је *по дужности*, као што је он и долазио к теби по дужности... Код те је господе на сваком кораку дужност, и само дужност — или дугови, додаде Лежњов, показујући с осмехом на post scriptum.

— И какве фразе употребљава! узвикну Волинцов. Преварио се у мени: очекивао је да ћу се ја уздићи изнад некакве средине... Какви су то уздаси, Господе! Горе него у песмама!

Лежњов ништа не одговори, само му се очи насмешише. Волинцов устаде.

— Ја идем к Дарији Михаиловној, рече он; хоћу да дознам шта све ово значи...

— Почекај, брате: дај му времена да оде. Шта ти је потребно да се опет састајеш с њим? Ето, он одлази, шта ћеш више? Боље иди па лези и испавај се; јер знаш ли ти да си се целу ноћ претурао с бока на бок? Сад су твоје ствари пошле на боље.

— Одакле то изводиш?

— Тако ми се чини. Лези само; а ја одох твојој сестри, да мало поседим с њом.

— Не могу да спавам. Зашто да спавам?... Боље ће бити да идем да разгледам поље, рече Волинцов, закопчавајући капут.

— И то је добро... Иди, брате, иди, разгледај поље...

И Лежњов оде на други крај куће у коме је становала Александра Павловна. Нађе је у соби за примање. Она га прими љубазно. Она се увек радовала његовом доласку; али јој лице остаде тужно. Узнемираваше је јучерашња посета Руђинова.

— Долазите ли од брата? упита она Лежњова; како му је данас?

— Добро, отишао је да разгледа поље.

Александра Павловна поћута.

— Кажите ми, молим вас, поче она, пажљиво загледајући ивицу цепне мараме, знате ли ви зашто је...

— Долазио Руђин? прихвати Лежњов. Знам, долазио је да се опрости.

Александра Павловна подиже главу.

— Како, да се опрости?

— Да. Зар нисте чули? Он одлази од Дарије Михаиловне.

— Одлази?

— За увек; бар тако он каже.

— Али, молим вас, како то да се разуме, после свега онога...

— А, то је друга ствар! То и не може да се разуме, али је тако. Ваљда је било нешто међу њима. Кад се жица сувише затегне, она се и прекине.

— Михаило Михаиловићу! поче Александра Павловна, ја ништа не разумем; ви ми се, чини ми се, ругате...

— Не ругам се, Бога ми... Кажем вам, он одлази, и шта више, писмено извештава о томе своје познанике. Оно, ако хоћете, с једне стране, није рђаво; али његов одлазак смета да се оствари један од најлепших планова, о коме тек што сам био почео да говорим с вашим братом.

— Шта то? Какав је то план?

— Ево какав. Предлагао сам вашем брату да ради разоноћења пропутујемо мало, и да поведемо и вас с нама. Ја сам се примио да водим бригу о вама...

— То би било дивно! узвикну Александра Павловна; већ видим како бисте се ви бринули о мени. Умрла бих од глади поред вас.

— Александра Павловна, ви зато говорите тако што ме не познајете. Ви мислите да сам ја клада, права клада, дрвени пањ; а знате ли ви да се и ја могу растопити, као шећер, и по читаве дане клечати на коленима?

— То бих, доиста, радо видела!

Лежњов одједном скочи.

— Удајте се за мене, Александра Павловна, па ћете све то видети.

Александра Павловна поцрвене до ушију.

— Шта кажете то, Михаило Михаиловићу? рече она збуњена.

— Кажем оно, одговори Лежњов, што ми је одавно и хиљаду пута било на језику. Ето сад сам рекао, а ви чините што знате. А да вам не бих досађивао, ја ћу сад отићи. Ако хоћете да будете моја жена... Ја одлазим. Ако немате ништа против тога, ви само наредите да ме позову: ја ћу већ разумети...

Александра Павловна као да хтеде да задржи Лежњова, али он нагло изађе, гологлав оде у башту, наслони се на вратанца и загледа некуд у даљину.

— Михаило Михаиловићу! разлеже се за њим собаричин глас, изволите ка госпођи. Она вас зове.

Михаило Михаиловић окрете се, зграби собарицу, на велико њено изненађење, обема рукама за главу, пољуби је у чело и оде Александри Павловној.

XI.

Вративши се кући, одмах после сусрета с Лежњовим, Руђин се затвори у своју собу и написа два писма: једно Волинцову (оно је већ познато читаоцу), а друго Наталији. Дуго, врло дуго провео је над тим другим писмом, много је у њему брисао и мењао, и пошто га брижљиво преписа на танком табачићу хартије за писма, сави га што је могао мање и спусти у џеп. С тужним лицем пређе неколико пута преко собе, седе у наслоњачу крај прозора и наслакти се; сузе му заиграше на трепавицама... Он устаде, закопча сва дугмета, зовну момка и посла га Дарији Михаиловној да је пита може ли га примити.

Момак се брзо врати и јави да га Дарија Михаиловна очекује. Руђин оде к њој.

Она га прими у кабинету, као и први пут, пре два месеца. Али сад не беше сама: ту беше и Пандаљевски, скроман, свеж, чист и љубазан, као и увек.

Дарија Михаиловна дочека Руђина љубазно, и Руђин јој се љубазно поклони, али при првом погледу на њихова насмејана лица, сваки иоле искусан човек увидео би да се међу њима десило нешто непријатно, и ако се то крије. Руђин је знао да је Дарија Михаиловна љута на њега. Дарија Михаиловна слутила је да он већ зна све.

Извешће Пандаљевског врло ју је узнемирило. Сталешки понос пробуди се у њој. Руђин, сиромах, без икакве службе и готово непознат човек, дрзнуо се да одређује састанке њеној кћери — кћери Дарије Михаиловне Ласунске!!

— Рецимо да је он паметан човек, да је геније! говорила је она; али шта то доказује? Ако

ћемо тако, онда би се сваки могао надати да може бити мој зет!

— Дуго нисам могао да верујем својим очима, прихвати Пандаљевски. Само се чудим како не зна своје место!

Дарија Михаиловна беше врло узбуђена, а Наталија је патила од тога.

Она замоли Руђина да седне. Он седе, али већ не као прећашњи Руђин који беше готово домаћин у кући, чак не ни као добар познаник, него као гост, и то не као близак гост. Све то би у једном тренутку... као што се вода одједном чврсто заледи.

— Дошао сам, Дарија Михаиловна, поче Руђин, да вам захвалим за ваше гостопримство. Јутрос сам добио вести из мога села и још данас морам да идем тамо.

Дарија Михаиловна погледа га оштро.

„Он ме је предухитрио; мора бити, сетио се, помисли она. Он ме избавља мучног објашњења; тим боље. Живели паметни људи!"

— Збиља? рече она гласно. Ах, како је то непријатно! Али шта да се ради! Надам се да ћемо се на зиму видети у Москви. И ми ћемо се убрзо кренути одавде.

— Не знам, Дарија Михаиловна, да ли ћу моћи да дођем у Москву; али, ако будем при новцу, сматраћу за дужност да дођем к вама.

„Аха, брате! помисли у себи Пандаљевски, до мало пре си овде изигравао господина, а гле сад како мораш да говориш!"

— Мора бити да сте непријатне вести добили из вашег села? упита он, као и обично, отежући.

— Да, одговори сухо Руђин.

— Можда, рђава жетва?

— Не.. друго нешто... Верујте ми, Дарија Михаиловна, додаде Руђин, да никад нећу заборавити ове дане које сам провео у вашој кући.

— И ја ћу се, Димитрије Николајевићу, увек сећати свога познанства с вама... Кад полазите?

— После подне.

— Тако брзо!... Желим вам срећан пут. У осталом, ако вас послови не задрже, можда ћете нас још застати овде.

— Сумњам да ћу имати времена, рече Руђин и устаде. Опростите, молим вас, додаде он, што не могу сад одмах да вам исплатим свој дуг; али чим стигнем у своје село...

— Оставите се тога, Димитрије Николајевићу! прекиде га Дарија Михаиловна; како вас није срамота!... Али колико је то сати? упита она.

Пандаљевски извади из џепа од прслука златан емаљиран сат и погледа у њега, пажљиво наслонивши ружичасто лице на крут и бео оковратник.

— Два сата и тридесет и три минута, рече он.

— Време је да се обучем, примети Дарија Михаиловна. До виђења, Димитрије Николајевићу!

Руђин устаде. Цео разговор између њега и Дарије Михаиловне носио је неки особити отисак. Тако глумци рецитују своје улоге, дипломати на конференцијама тако измењују унапред спремљене фразе...

Руђин изађе. Он је сад из искуства знао како светски људи не отурају на страну него просто пуштају да падне човека који им више није потребан: као рукавицу после бала, као хартијицу од бонбона, или као карту од томболе која није добила.

Он се брзо спреми и с нестрпљењем очекиваше час свога поласка. Сви се у кући изненадише кад чуше његову намеру; чак га и слуге гледаху са недоумицом. Басистов не скриваше своју тугу. Наталија отворено избегаваше Руђина. Трудила се да им се погледи не сретну; при свем том њему пође за руком да јој утури у руку своје писмо. За ручком Дарија Михаиловна још једанпут понови како се нада да ће га видети пре поласка у Москву, али јој Руђин ништа не одговори. Највише од свију разговараше с њим Пандаљевски. У више махова Руђина копкаше да се баци на њега и да га ишамара по свежем и руменом лицу. M-lle Boncourt погледаше често у Руђина, с лукавим и необичним изра-

зом у очима: код старих врло паметних керова препеличара може се понекад опазити такав израз... „Ех! као да је говорила у себи, ето како поступају с тобом!"

Најзад изби шест сати и Руђинова се кола појавише. Он се брзо опрости са свима. У души му беше врло тешко. Никад није помислио да ће тако изаћи из те куће: као да су га истерали... „Како све то би? Зашто сам морао тако да похитам? У осталом, свршетак је исти!" — ето шта је он мислио, клањајући се на све стране с усиљеним осмехом. Последњи пут погледа Наталију и срце му задрхта: њене очи беху управљене на њега с тужним опроштајним прекором...

Он хитро стрча низ степенице и попе се у кола. Басистов се понуди да га испрати до прве станице и седе с њим у кола.

— Сећате ли се, поче Руђин, тек што кола изађоше из дворишта на широк друм, засађен јелама, сећате ли се шта говори Дон Кихот своме штитоноши кад су полазили из војвоткињина двора? „Слобода је, пријатељу Санчо, говори он, једно од најдрагоценијих добара човечјих — благо оном коме је небо подарило залогај хлеба за који не мора да буде обавезан другоме!" Оно што је Дон Кихот осећао тада, осећам ја сада... Дај Боже, добри мој Басистове, да и ви то некад осетите!

Басистов стеже руку Руђинову и срце поштена младића заигра у његовим тронутим грудима. Све до станице Руђин је говорио о човечјем достојанству, о значају истинске слободе — говорио је ватрено, племенито и искрено, — и кад дође време растанка, Басистов не издржа, него му паде око врата и заплака. И самом Руђину потекоше сузе; али он није плакао што се растаје с Басистовом: његове сузе биле су сузе частољубља.

Наталија оде у своју собу и прочита писмо Руђиново:

„Драга Наталија Алексијевна, писао је он. Решио сам се да отпутујем. За мене нема другог излаза.

Ја сам се решио да отпутујем пре него што ми јасно кажу да треба да се удаљим. Мојим одласком прекратиће се сви неспоразуми; али тешко да ће ма ко зажалити за мном. Шта да чекам?... Ипак; али зашто вам пишем?

„Ја се растајем с вама, вероватно, за навек, и врло би ми жао било да вам о себи оставим гору успомену него што заслужујем. Ето зашто вам пишем. Ја нећу ни да се правдам, ни да кривим ма кога, осим сама себе: ја само хоћу да се објасним, колико је могућно... Догађаји последњих дана били су тако неочекивани, тако изненадни...

„Данашњи састанак за мене је трајна лекција. Да, ви имате право: ја вас нисам познавао, а мислио сам да вас познајем. У своме животу ја сам имао додира са свакојаким људима, зближио сам се с многим женама и девојкама; али, упознавши се с вама, ја сам први пут упознао *савршено* чисту и искрену душу. Ја нисам био навикао на то, и нисам умео да вас оценим. Од првог дана нашег познанства, ја сам осећао симпатије према вама — ви сте то могли уочити. Ја сам проводио с вама по читаве сате, а нисам вас упознао; а мало сам се и трудио да вас познам... зато сам и могао да уобразим да сам заљубљен у вас! За тај грех сад сам кажњен.

„Ја сам и раније волео једну жену, а и она је мене волела... Моја осећања према њој била су сложена, као и њена према мени; али како она није била наивна, све је прошло као што треба. Ја тада нисам видео истину: ја је ни сад нисам познао, кад је била преда мном. Најзад сам је познао, али врло доцкан... Прошлост се не враћа... Наши животи могли би се спојити — али се никад неће спојити. Како да вам докажем да бих вас могао волети правом љубављу — љубављу срца, а не уображења, — кад ни ја сам не знам да ли сам способан за такву љубав!

„Природа ми је дала доста, ја то знам, и пред вама нећу да будем из лажнога стида скроман, нарочито сад, у овако горким, овако срамним за мене тренуцима... Да, природа ми је дала много; али ја

ћу умрети не створивши ништа достојно своје моћи, не оставивши за собом никаквог благотворног трага. Све моје богатство пропашће узалуд; ја нећу видети плодове свога сејања. Мени недостаје .. ја сам не знам шта ми управо недостаје... вероватно баш оно без чега је немогућно покренути срца људска, као и овладати женским срцем; господарити над самим умовима нити је трајно нити корисно. Чудновата је, готово комична моја судбина: ја се предајем сав, жудно, потпуно — и опет не могу да се предам. Ја ћу свршити тако што ћу се жртвовати за какву бесмислицу у коју чак и не верујем.. Боже мој! у тридесет петој години ја се још непрестано спремам да ма шта урадим.

„Још никад ни пред ким нисам овако говорио — ово је моја исповест.

„Али доста о мени. Ја хоћу да говорим о вама, да вам дам неколико савета: за што више нисам способан... Ви сте још млади; али ма колико да живите, слушајте увек савете свога срца, не покоравајте се ни своме, ни туђем разуму. Верујте, што је простији, што је тешњи круг у коме протиче живот, то је све боље; није ствар у томе да се у њему проналазе нове стране, него у томе да сви његови прелази буду у своје време. „Благо оном ко је у младости био млад".. Али ја увиђам да ови савети много више доликују мени него вама.

„Признајем, Наталија Алексијевна, мени је врло тешко. Ја се никад нисам варао у погледу оног осећања које сам улевао Дарији Михаиловној; али сам се надао да сам нашао ма и привремено пристаниште... Сад опет морам да тумарам по свету. Шта ће ми заменити ваш разговор, ваше присуство, ваш нежни и умни поглед?.. Ја сам сам крив; али признаћете да се судба као нарочито прошалила с нама. Пре недељу дана, једва сам помишљао да вас волим. Пре три дана, у вече, у парку, први пут сам чуо од вас... али зашто да вас подсећам на оно што сте тада казали — а ево, данас већ одлазим, одлазим посрамљен, после суровог објашњења с вама,

не носећи собом никакве наде... И ви још не знате колико сам ја крив пред вама... Ја сам понекад глупо поверљив и брбљив... Али нашто говорити о томе? Ја одлазим за увек.

(Овде Руђин хтеде да исприча Наталији о својој посети код Волинцова, али се предомисли и избриса све то, а у писму упућеном Волинцову додаде други post scriptum.)

„Ја остајем усамљен на земљи, да бих се могао предати, како ми јутрос с немилостивим осмехом рекосте, другим пословима који ми боље доликују. Авај! Кад бих бар истински могао да се предам тим пословима, да победим најзад своју леност... Али не! Ја ћу и даље остати оно недовршено биће какво сам и досад био... Прва препрека, и ја ћу се сав расути; овај случај с вама доказао ми је то. Да сам бар своју љубав принео на жртву своме будућем раду, своме позиву; али ја сам се просто поплашио одговорности која би пала на мене, и према томе ја вас никако нисам достојан. Ја не заслужујем да ви ради мене изађете из вашег круга... У осталом, све је то, можда, за неко добро. Можда ћу из овог искушења изаћи чистији и јачи.

„Желим вам сваку срећу. Збогом! Сетите се некад и мене. Надам се да ћете још чути о мени.

Руђин.“

Наталија испусти писмо Руђиново на колена и дуго остаде непомична, с управљеним погледом у под. То писмо, јасније од сваке сведоџбе, доказиваше јој како је била у праву кад је то јутро, растајући се с Руђином, и нехотице узвикнула да је он не воли. Али јој од тога не би лакше. Седела је не мичући се; изгледаше јој као да се некакви црни таласи нечујно склапају над њеном главом, и да она пада у дубину, укочена и нема. Свакоме је тешко прво разочарење; али за искрену душу, која не жели да се обмањује туђом лакомисленошћу и претеривањем, оно је готово неиздржљиво. Наталија се сети свога детињства, сети се како је, шетајући

у вече, увек радије ишла у правцу светлије стране неба, тамо одакле се зора јављала, него у правцу мрачнога краја. Пред њом сад стојаше мрачан живот, она беше окренула леђа светлости...

Сузе јој навреше у очи. Ни сузе нису увек благотворне. Оне су слатке и спасоносне кад после дугог кипљења у грудима најзад потеку — у почетку усиљено, затим све лакше, све слађе; нема туга олакшава се њима... Али има и хладних суза, суза што ретко кану: кап по кап цеди их из срца тешко и непомично бреме које га озго притискује; оне су очајне, и после њих није лакше. Оне се не проливају без велике невоље, они који их још нису пролили нису били несрећни. Наталија их познаде тога дана.

Прођоше два сата. Наталија прикупи снагу, устаде, утре очи, запали свећу, и на њеном пламену спали писмо Рудиново до краја и пепео баци кроз прозор. Затим случајно отвори Пушкинове песме и прочита прве редове на које наиђе (она је често тако загонетала). Ево шта наиђе:

Ко је осећ'о, тога узбуди
Визија дана који већ бише...
За њега нема ни чари више,
Њему црв горког кајања уди,
Њега кајање сише...

Она застаде, погледа с хладним осмехом у огледало и учинивши лак покрет главом, сиђе у собу за примање.

Чим је угледа, Дарија Михаиловна одведе је у кабинет, намести је поред себе, нежно је помилова по лицу, а мећутим загледаше је у очи пажљиво, готово радознало. Дарија Михаиловна осећаше у потаји неку сумњу; први пут јој паде на памет да она, у ствари, не познаје своју кћер. Дознавши од Пандалевског за њен састанак с Рудином, она се не наљути толико колико се изненади: како је могла мудра Наталија да се реши на такав корак. Али кад она позва Наталију и поче да је грди — никако не онако како би могло да се очекује од ев-

ропски образоване жене, него с много ларме и простачки — одлучни одговори Наталијини, смелост њених погледа и покрета, збунише, шта више уплашише Дарију Михаиловну.

Изненадни, такође сасвим неразумљиви одлазак Руђинов, олакша велику тежину њена срца; али она очекиваше сузе, хистеричне наступе... Спољашња мирноћа Наталијина поново је поколеба.

— Но, шта је, дете моје, поче Дарија Михаиловна, како се осећаш данас?

Наталија погледа у своју матер.

— Ето, он је отпутовао... твој идеал. Да ли знаш зашто је тако брзо отпутовао?

— Мамице! поче Наталија тихим гласом, дајем вам реч да, ако га ви сами не спомињете, од мене никад ни речи нећете чути.

— Дакле, ти признајеш да си крива преда мном?

Наталија обори главу и понови:

— Од мене никад ништа нећете чути.

— Али, пази, дете моје! рече Дарија Михаиловна смешећи се. Ја ти верујем. Али, сећаш ли се како си прекјуче... Али, нећу. Свршено, решено и сахрањено. Је ли? Ето, сад те опет познајем; а била сам скоро ван себе. Пољуби ме, моја мудрице!...

Наталија принесе руку Дарије Михаиловне својим уснама, Дарија Михаиловна пољуби њу у нагнуту главу.

— Слушај увек моје савете, не заборављај да си Ласунска и моја кћи, додаде она, па ћеш бити срећна. А сад иди.

Наталија изађе ћутећи. Дарија Михаиловна погледа за њом и помисли: „Она је моја — такође може да се занесе: mais elle aura moins d' abandon".[1] И Дарија Михаиловна потону у успомене из прошлости... из давно минуле прошлости...

Затим нареди да позову m-lle Boncourt и дуго остаде с њом, на само. Кад отпусти њу, позва Пандаљевског. Хтела је пошто пото да дозна прави

[1] Али ће се мање заборављати.

узрок Руђинова одласка... али је Пандаљевски потпуно успокоји. У томе је он био зналац.

* * *

Сутра дан Волинцов са сестром дође на ручак. Дарија Михаиловна била је увек врло љубазна према њему, али овога пута обраћаше му се некако нарочито пријатно. Наталији бсше бескрајно тешко; али Волинцов беше тако пун поштовања, тако бојажљиво разговараше с њом, да није могла а да му у души не захвали.

Дан прође мирно, прилично досадно, али разилазећи се, сви осетише да су ушли у пређашњи колосек живота; а то је значило много, врло много.

Да, сви беху ушли у пређашњи колосек... сви, осим Наталије. Кад најзад остаде сама, она се с муком довуче до своје постеље и уморна, изнурена, паде лицем на узглавље. Изгледаше јој тако тешко, одвратно и подло да живи, стидела се саме себе, своје љубави, своје жалости, да би у том тренутку врло радо пристала да умре... Пред њом је било још много тешких дана, мучних узбуђења, несаних ноћи, али она беше млада, живот тек почињаше за њу, а живот раније или доцније тражи своје. Ма какав удар да снађе човека, он ће ипак тога дана, или сутра дан најдаље — опростите за ово грубо поређење — ручати, а то је већ прва утеха...

Наталија је тешко патила, патила је први пут... Али први бол, као и прва љубав, не понавља се више — хвала Богу!

XII.

Прођоше скоро две године. Насташе први дани маја. На балкону своје куће седела је Александра Павловна, али не више Љипина, него Лежњова: већ више од године дана како се беше удала за Михаила Михаиловића. Као и пређе била је мила, само се беше знатно попунила у последње време. Пред балконом, са кога се степенице спуштаху у башту, шеташе дојкиња, држећи на рукама румено дете у белом капутићу и с белом кићанком на капи. Александра Павловна погледаше га мило. Дете није плакало, важно је сисало свој палац и мирно гледало унаоколо. Достојан син Михаила Михаиловића видео се већ у њему.

На балкону, поред Александре Павловне, седео је и наш стари познаник Пигасов. Он беше приметно оседео од како се растадосмо с њим, беше се погрбио, смршао и шушкаше у говору: један од предњих зуба беше му испао; то шушкање придаваше још већу жучност његовим речима... Његова срцба не беше попустила ни с годинама, али духовитост његова беше отупела и он чешће него пре понављаше једно исто. Михаило Михаиловић не беше код куће; очекиваху га на чај. Сунце већ беше зашло. Пруга бледо златне, лимунове боје пружала се преко хоризонта, тамо где је оно залазило; на супротној страни пружаху се две: једна, ниже, плава; друга, више, црвено љубичаста. Лаки облаци ишчезаваху у висини. Све обећаваше лепо време.

Одједном се Пигасов насмеја.

— Чему се смејете, Африкане Семјонићу? упита Александра Павловна.

— Тек тако... Чуо сам јуче како један сељак рече жени, која се беше расторокала: „Не трућај!...“ То ми се много допало. „Не трућај!“ И доиста, шта би жена могла да расправља? Ви знате, ја увек изузимам присутне. Наши стари били су паметнији од нас. У њиховим бајкама лепотице седе крај прозора, на челу им блиста звезда, али ништа не говоре. Тако и треба. Ево па оцените сами: прекјуче жена нашег маршала племства као да ме из пушке уби: рече ми како јој се не допада моја *тенденција!* Тенденција! А зар не би боље било и за њу и за нас кад би она некако по вишој наредби природе одједном изгубила моћ говора?

— Ви сте увек исти, Африкане Семјонићу: непрестано нас нападате, сироте ми... Знате ли ви да је то права несрећа своје врсте? Ја вас жалим.

— Несрећа? Шта говорите то? Прво, по мом мишљењу има свега три несреће: живети зими у хладном стану, носити лети тесне ципеле, и ноћивати у соби где плаче дете које се не може посути персијским прашком; а друго, молим вас, ја сам сад најмирнији човек. Могао бих послужити за образац! Тако се поштено владам.

— Добро се владате, нема се шта рећи! Колико јуче жалила ми се Јелена Антоновна на вас.

— Где сад! А шта вам је то говорила, ако смем питати?

— Причала ми је како сте јој цело јутро на сва њена питања одговарали само: „Шта?“ „Како?“ и то некаквим пискавим гласом.

Пигасов се насмеја.

— А зар то није била добра мисао, је л' те, Александра Павловна?...

— Дивна! Како можете да будете тако неучтиви према жени, Африкане Семјонићу?

— Шта? Зар ви мислите да је Јелена Антоновна жена?

— Него шта је?

— Добош, молим вас, онај што по њему ударају шипкама, најобичнији добош...

— Ах, да! прекиде га Александра Павловна, желећи да промени разговор, могу ли да вам честитам?

— Шта?

— Свршетак парнице. Глиновске ливаде припадају вама.

— Да, мени, одговори суморно Пигасов.

— Колико сте година то очекивали, а сад сте незадовољни.

— Верујте ми, Александра Павловна, рече лагано Пигасов, да нема ничег горег и увредљивијег од сувише позне среће. Она вам не може пружити задовољства, међутим одузима вам право, драгоцено право, да нападате и проклињете судбу. Да, госпођо, горка је и увредљива ствар позна срећа.

Александра Павловна само слеже раменима.

— Дадице, поче она, ја мислим, време је да Миша спава. Дај га овамо.

И Александра Павловна поче да се занима својим сином, а Пигасов оде на други крај балкона, гунђајући.

Одједном, у близини, на друму, који је водио поред баште, указа се Михаило Михаиловић у својим лаким колима. Испред кола трчаху два огромна спахијска пса: један жут, други сив; тек што их беше набавио. Непрестано се њушкаху и живљаху у нераздвојној дружби. Њима у сусрет изађе на врата стари овчарски пас, зину као да се спремаше да залаје, али на крају крајева само што зену и врати се радосно машући репом.

— Погледај, Саша, повика Лежњов из далека својој жени, кога ти водим...

Александра Павловна не познаде одмах човека који сеђаше иза њеног мужа.

— А! Господин Басистов! узвикну она најзад.

— Он, он, одговори Лежњов, и какве дивне новости доноси! Причекај само, одмах ћеш чути.

И он уђе у двориште.

Неколико тренутака доцније, појави се с Басистовом на балкону.

— Ура! узвикну он и загрли жену. Серјожа се жени!

— Којом? узбуђено упита Александра Павловна.

— Разуме се, Наталијом... Ту нам је вест донео пријатељ из Москве, има и писмо за тебе... Чујеш ли, Мишка? додаде он, узимајући сина на руке, ујка ти се жени!... А јао, како је равнодушан, зликовац један! Само што очима трепће!

— Спава му се, примети дадиља.

— Да, господо, рече Басистов прилазећи Александри Павловној, ја сам данас допутовао из Москве, по наредби Дарије Михаиловне, да прегледам рачуне са имања. А ево и писма.

Александра Павловна прочита брзо писмо од брата. Писмо беше од неколико редака. У првом изливу радости он извештаваше сестру да је запросио Наталију, да је добио пристанак и њен и Дарије Михаиловне, обећаваше да ће првом поштом писати више и све их је у мислима грлио и љубио. Видело се да је писао у неком бунилу.

Послужише чај и наместише Басистова. Питања падаху на њега као град. Све, чак и Пигасова обрадова вест коју он донесе.

— Кажите ми, молим вас, рече између осталог Лежњов: ми смо слушали о неком господину Корчагину. То ваљда није била истина?

(Корчагин је био леп младић, светски лав, необично надувен и озбиљан: држао се ванредно величанствено, као да није био жив човек, него своја сопствена статуа, подигнута добровољним прилозима.)

— А, не, истича је, одговори Басистов, смешећи се; Дарија Михаиловна била му је јако наклоњена; али Наталија Алексијевна није хтела ни да чује за њега.

— Та ја га познајем, прихвати Пигасов; то вам је дупла будала, будала која ларма... молим вас! Кад би сви људи били налик на њега, требало би много новаца да би се могло живети... верујте!

— Може бити, одговори Басистов; али он игра знатну улогу у свету.

— Но, свеједно! узвикну Александра Павловна, Бог с њим! Ах, како сам радосна због брата!... Је ли и Наталија весела и срећна?

— Да. Она је мирна, као и увек — ви је већ знате — али, изгледа да је задовољна.

Вече прође у пријатном и живом разговору. Затим седоше да вечерају.

— Ах, збиља, упита Лежњов Басистова, наливајући му лафита,[1] знате ли где је Руђин?

— Сад управо не знам. Прошле зиме долазио је у Москву на краће време, затим је отишао с једном породицом у Симбирск; неко време дописивали смо се; у последњем писму писао ми је да одлази из Симбирска, не рече куда, и од тада нисам ништа чуо о њему.

— Неће пропасти! прихвати Пигасов; засео је негде па приповеда. Тај ће господин увек наћи два три поклоника који ће га слушати с отвореним устима, и давати му новаца у зајам. Упамтите само, он ће свршити тако што ће умрети негде у Царевококшајску или Чухломи,[2] на рукама какве уседелице с бароком, која ће мислити да је он најгенијалнији човек на свету...

— Ви врло оштро судите о њему, примети полугласно Басистов.

— Ни најмање! одговори Пигасов, само праведно. По мом мишљењу он није ништа друго до чанколиз. Заборавио сам да вам кажем, настави он, обраћајући се Лежњову, ја сам се упознао с оним Терлаховом, с којим је Руђин путовао по иностранству. Да како! да како! Шта ми је све он испричао о њему, не можете ни да замислите, — просто да пукнете од смеха! Чудновата ствар! Сви Руђинови пријатељи и присталице доцније постају његови непријатељи.

[1] Врста француског вина.

[2] *Царевококшајск*, среска варош у казанској губернији; *Чухлома*, среска варош у костромској губернији.

— Молим да мене изузмете из броја таквих пријатеља! прекиде га ватрено Басистов.

— Е, ви сте нешто друго! О вама и није реч.

— А шта вам је причао Терлахов? упита Александра Павловна.

— Причао је много: не могу свега да се сетим. Али ово је најлепша анегдота која се десила Руђину. Непрестано развијајући се (та се господа увек развијају: други, на пример, просто спавају, или једу, а ови се налазе у моменту развића спавања или једења; зар није тако, г. Басистове? — Басистов ништа не одговори)... И тако, развијајући се стално, Руђин, путем филозофије, дође до таквог закључка да треба да се заљуби. И он поче да тражи предмет достојан необичног закључка. Срећа му се осмехну. Упознаде се с једном Францускињом, врло лепом модискињом. То је било у једној вароши на Рајни, упамтите. Он поче да одлази њој, да јој носи књиге, да јој говори о природи, о Хеглу. Можете ли да замислите положај модискиње? Она га је држала за астронома. Међутим, ви знате, он је најобичнији човек; али, странац, Рус, па се допао. Елем, најзад, он одреди састанак, и то врло поетичан састанак: у гондоли, на реци. Францускиња пристаде; обуче се боље и пође с њим у гондолу. Тако су се возали два сата. Шта мислите, чиме се он занимао за то време? Миловао је Францускињу по глави, гледао је замишљено у небо и неколико пута понављао како према њој осећа очинску нежност. Францускиња се врати кући помамљена, и затим сама исприча све Терлахову. Ето какав је то господин!

И Пигасов се насмеја.

— Ви сте стари циник! прихвати с досадом Александра Павловна; а ја се све више и више уверавам да о Руђину чак и они који га мрзе не могу ништа рђаво рећи.

— Ништа рђаво? Молим вас! А његов живот на туђ рачун, његове позајмице... Михаило Михаиловићу, он је сигурно и вама дужан?

— Слушајте, Африкане Семјонићу, поче Лежњов, а лице му доби озбиљан израз, слушајте: ви знате, моја жена такође зна, да ја у последње време нисам био особито расположен према Руђину и да сам га често осуђивао. Поред свега тога (Лежњов насу шампања у чаше), ево шта предлажем: мало пре смо пили за здравље нашег драгог брата и његове веренице; сад предлажем да пијемо у здравље Димитрија Руђина!

Александра Павловна и Пигасов са чуђењем погледаше у Лежњова, а Басистов задрхта сав, поцрвене од радости и избуљи очи.

— Ја га добро познајем, настави Лежњов, и све његове мане добро су ми познате. Оне се у толико више истичу што он сам није сићушан човек.

— Руђин је — гениална природа! прихвати Басистов.

— Он је гениалан, доиста, одговори Лежњов, а природа... У томе и јесте његова несрећа што он нема природе... Али није ствар у томе. Ја хоћу да говорим о оном што је у њему добро, изванредно. Он има ентузиазма; а то је, верујте мени, флегматичном човеку, најдрагоценија особина у данашње време. Ми смо сви постали несносно разборити, равнодушни и млитави; ми смо заспали, охладнели, и зато нека је хвала ономе ко нас бар за тренутак продрма и загреје! Време је! Саша, ја сам једанпут говорио с тобом о њему и пребацивао му хладноћу. Ја сам тада донекле имао право, донекле не. Та је хладноћа у његовој крви — то није његова кривица — а не у глави. Он није глумац, није уображен, није варалица; он живи на туђ рачун, али не као битанга, него као дете... Да, он ће, доиста, умрети негде у сиротињи и беди; али зар се зато треба бацати каменом на њега? Он неће урадити ништа баш зато што нема темперамента, нема крви; али ко сме да каже да он неће принети, да није већ допринео користи? Да његове речи нису посејале много добра семена у младе душе којима природа није оду-

зела, као њему, моћ у вештини остварења својих планова? Да, ја сам први све то осетио на себи... Саша зна шта је за мене био Руђин у младости. Сећам се такође како сам тврдио да Руђинове речи не могу да утичу на људе; али ја сам тада говорио о људима сличним мени, у садашњим мојим годинама, о људима већ преживелим и које је живот разорио. Један лажан звук у говору — и сва његова хармонија губи се пред нама; међутим, код млада човека, срећом, слух још није тако развијен, није тако размажен. Учини ли му се суштина онога што слуша лепа, шта му је стало до тона! Он ће тон наћи у себи самом.

— Браво! Браво! узвикну Басистов, како је то згодно речено! А што се тиче Руђинова утицаја, кунем вам се да тај човек не само што уме да вас потресе, него вас просто покреће с места, он вам не да да застанете, он вас из основа преокрене, распали!

— Чујете ли? настави Лежњов, обраћајући се Пигасову; какве бисте још доказе хтели? Ви нападате филозофију; кад говорите о њој, ви не можете да нађете довољно презривих речи. Ја сам не марим много за њу и слабо је разумем: али наше највеће несреће не долазе од филозофије. Филозофске замке и бесмислице никад неће прионути за Руса: он за то има сувише здравога смисла; али се не може допустити да се под именом филозофије напада свака ваљана тежња за истином и сазнањем. Руђинова је несрећа у томе што он не познаје Русију, и то је баш највећа несрећа. Русија може да опстане без нас појединаца, али ми појединци не можемо без ње. Тешко оном ко мисли да може, двојином теже оном који у ствари живи без обзира на њу. Космополитизам је — бесмислица, космополит је — нула, горе од нуле; без народности нема ни уметности, ни истине, ни живота — ничега нема. Без физиономије нема идеална лица; само подло лице може бити без физиономије... Али, ипак, кажем вам, то није Руђинова кривица: то је његова судбина, суд-

бина горка и тешка, за коју не треба да га окривљујемо. Врло би нас далеко одвело кад бисмо почели да испитујемо зашто се код нас јављају Руђини. Међутим, ми треба да му будемо захвални за оно што је у њему добро. То је лакше него бити неправичан према њему, а ми смо према њему били неправични. Наш посао није да га кажњавамо, а није ни потребно: он је сам себе казнио много горе него што је заслужио... Дао би Бог да несрећа уништи у њему све што је рђаво и да остави само добро! Пијем за здравље Руђиново! Пијем за здравље друга мојих најбољих година, пијем за младост, за њене наде, за њене тежње, за њено поверење и чистоту, за све оно за шта су наша срца у двадесетој години ударала, и од чега ништа боље нисмо дознали, нити ћемо у животу дознати.... Пијем за тебе, златно време, пијем за здравље Руђиново!

Сви се куцнуше с Лежњовом. Басистов у одушевљењу у мало не разби своју чашу и искапи је одједном, а Александра Павловна пружи руку Лежњову.

— Михаило Михаиловићу, ја нисам ни слутио да сте ви тако красноречиви, примети Пигасов, као г. Руђин; могли бисте се мерити с њим; чак сте и мене ганули.

— Ја нисам нимало красноречив, одговори Лежњов са извесном досадом, али налазим да је врло паметно ганути вас. У осталом, доста о Руђину, говоримо о другом нечем... Како... шта велите?.. Пандаљевски непрестано живи код Дарије Михаиловне? додаде он, обраћајући се Басистову.

— Разуме се, стално код ње! Она му је израдила врло згодно место.

Лежњов се осмехну.

— Ето тај неће умрети у беди, за то вам добар стојим.

Вечера се сврши. Гости се разиђоше. Кад остаде на само са својим мужем, Александра Павловна погледа му у лице смешећи се

— Како си данас био добар, Мишо, рече она, милујући га руком по челу; како си паметно и племенито

говорио! Али признај да си данас мало претеривао у корист Руђина, као што си пре био против њега...

— Оборен се човек не бије... а пре сам се бојао да те он не занесе.

— Не, простодушно одговори Александра Павловна, он ми је увек изгледао врло учен, ја сам га се бојала, и нисам знала шта да говорим у његову присуству. Али признаћеш да га је Пигасов данас врло опако исмевао.

— Пигасов? рече Лежњов. Ја сам се баш зато и заузимао тако ватрено за Руђина што је Пигасов био ту. Он се усуђује да Руђина назива чанколизом! Међутим, ја мислим да је његова улога, улога Пигасовљева, сто пута гора. Имати независан положај, све исмевати, а при том лепити се уз знатне и богате људе! Знаш ли ти да је тај исти Пигасов, који с таквом жучношћу напада све, и филозофију, и жене; знаш ли ти да је он, кад је био у служби, узимао мито, и то још како! А! Ето ти!

— Је ли могућно? узвикну Александра Павловна. То никако нисам очекивала!... Слушај, Мишо, додаде она после кратког ћутања, хоћу нешто да те питам...

— Шта?

— Шта ти мислиш, хоће ли мој брат бити срећан с Наталијом?

— Како да ти кажем... вероватно... Она ће заповедати, међу нама не вреди крити, она је паметнија од њега; али он је диван човек и воли је искрено. Шта ће више? Ето видиш, ми се волимо и срећни смо, зар не?

Александра Павловна насмеши се и стеже руку Михаилу Михаиловићу.

Истог дана кад се све ово што смо испричали догађало у кући Александре Павловне, у једној руској губернији по највећој припеци вукла су се друмом расклиматана, покривена асуром кола, запрегнута са три спахијска коња. На боку је стрчао, одупирући се у косо ногама, седи сељак у поцепаним

широким сукненим хаљинама, непрестано трзајући прстене воћице и машући бичем; у колима на простом сандуку седео је човек висока раста с капом на глави и огрнут старим прашњивим огртачем. То беше Руђин. Седео је погнуте главе и с натученим ободом од капе на очи. Труцкање кола бацаше га тамо амо, он изгледаше потпуно равнодушан, као да спава. Најзад се исправи.

— Кад ли ћемо стићи до станице? упита он сељака на боку.

— Е, брате, рече сељак и још јаче трже воћице, кад се испнемо на онај брежуљак, остаје нам само још две врсте... Хеј ти! напред... Теби говорим, додаде он танким гласом, притежући десног коња.

— Чини ми се да рђаво тераш, рече Руђин; од јутра се труцкамо, па никако да стигнемо. Што не певаш нешто?

— Шта да се ради, брате! Коњи, као што видите, заморени... велика врућина. А да певамо не можемо: ми нисмо поштански кочијаши... Будало, хеј будало! узвикну одједном сељак, обраћајући се пролазнику у мркој хаљини и подераним опанцима; уклони се, будало.

— Гле ти... кочијаша! промрмља за њим пролазник и застаде. Московска кост! додаде он гласом пуним прекора, махну главом и оде даље.

— Куд си пошао? прихвати сељак испрекидано, трзајући средњег коња; ах ти, ђаволе! десно, ђаволе...

Изнурени коњи довукоше се најзад којекако до поштанске станице. Руђин сиђе с кола, исплати сељака (који му не захвали, претурајући дуго новац по длановима — очевидно, незадовољан малом напојницом) и сам изнесе ствари у станичну чекаоницу.

Један мој познаник који је у свом веку много путовао по Русији, уочио је да се коњи могу брзо добити ако у станичној чекаоници по зидовима висе слике које представљају сцене из „Кавкаског сужња“ или слике руских генерала; а ако је на сликама

представљен живот познатог коцкара Жоржа де Жермени, онда се путник никако не може надати да ће брзо поћи: има кад да се наужива гледајући на упредене увојке, бели отворени прслук и необично уске и кратке панталоне коцкареве из младости, гледајући на његов фантастични изглед кад он већ као старац, с високо подигнутом столицом, у колеби са стрмим кровом, убија свога сина. У соби где Руђин уђе висиле су баш такве слике из тридесетих година или слике из „Живота коцкарева". На његов позив појави се сањиви настојник (збиља, да ли је ко видео настојника који не дрема?) и, не чекајући Руђиново питање, слабим гласом рече да коња нема.

— Шта, ви кажете да нема коња, рече Руђин, а још и не знате куд идем? Довде сам дошао на спахијским коњима.

— Ми немамо више коња, одговори настојник. А куда путујете?

— У ....ск.

— Немамо коња, понови настојник и изађе напоље.

Руђин с досадом приђе прозору и баци капу на сто. Није се био много изменио, али беше пожутео за последње две године; сребрна влакна блистаху где где у коси, а очи, још увек дивне, као да беху потамнеле; мале боре, трагови горких и тешких болова, лежале су око уста, по образима, око слепих очију.

Одело на њему беше изношено и старо, рубље му се нигде није видело. Време његова цветања беше већ прошло: он је сад био, како баштовани веле, зрео за семе.

Он поче да чита натписе по зидовима... познато разоноћење путника којима је дуго време... Одједном врата шкринуше и настојник уђе.

— Коња за ....ск нема, и дуго их неће бити, рече он, али за ...ов има ови који се враћају.

— За ...ов? рече Руђин. Али, молим вас! то ми није ни мало уз пут. Ја путујем у Пензу, а ...ов се налази, чини ми се, у правцу Тамбова.

— Па шта? Ви тада можете из Тамбова да скренете у ...ов.

Руђин оклеваше.

— Е, добро, рече он најзад, наредите нека спреме коње. Све једно; ићи ћу у Тамбов.

Коњи брзо беху готови. Руђин изнесе свој сандук, попе се на таљиге, седе и задуби се као и пре. У његовој погнутој фигури било је нечег очајног и жалосно покорног... Тројка се креташе лаганим касом, непрекидно звецкајући прапорцима.

ЕПИЛОГ.

Прошло је још неколико година.

Био је хладан јесењи дан. Пред крилом главне гостионице губернијске вароши С...а зауставише се путничка кола; из њих изађе, теглећи се и стењући, још доста млад господин, али са оном пуноћом тела која обично изазива поштовање. Попевши се уз степенице на други спрат, он застаде на улазу у широки ходник и, не видевши никога пред собом, гласно замоли за собу. Врата у дну лупише, иза ниског заклона појави се дугачки лакеј и пође напред окретним, лаким корацима, светлуцајући, у ходничкој полутами, углачаним леђима и посувраћеним рукавима. Кад уђе у собу, путник одмах збаци са себе шињел и ешарпу, седе на диван и налактивши се на колена, погледа прво унаоколо, као у полусну, затим нареди да му позову слугу. Лакеј се смерно поклони и изађе. Тај путник не беше нико други до Лежњов. Регрутска комисија беше га позвала из села у С.

Његов слуга, младић, с коврџастом косом и руменим образима, у суром шињелу, опасан плавим појасом, у меким сукненим доколеницама, уђе у собу.

— Ето, брате, стигосмо, рече Лежњов, а ти си се непрестано бојао да ће шина на точку пући.

— Стигосмо! одговори слуга, усиљавајући се да се не насмеје кроз уздигнуту јаку од шињела, чудим се како та шина није пукла.

— Има ли кога овде? зачу се глас у ходнику.

Лежњов се трже и ослушну.

— Хеј! Ко је тамо? понови глас.

Лежњов устаде, приђе вратима и брзо их отвори. Пред њим је стајао човек висока раста, готово сасвим сед и погрбљен, у старом плишаном капуту с бронзаним дугметима. Лежњов га одмах познаде.

— Руђин! узвикну он узбуђено.

Руђин се окрену. Није могао да распозна црте Лежњова, који беше окренут леђима светлости, и двоумећи се гледаше у њега.

— Ви ме не познајете? поче Лежњов.

— Михаило Михаиловићу! узвикну Руђин и пружи руку, али се збуни и трже руку назад...

Лежњов похита да је прихвати својим рукама.

— Уђите, уђите к мени! рече он Руђину, и уведе га у собу.

— Како сте се променили! рече Лежњов после кратког ћутања, и нехотице спустивши глас.

— Да, кажу! одговори Руђин, блудећи погледом по соби. Године... А ви, ви добро изгледате. Како је Александра... ваша супруга?

— Хвала, добро је. Али откуд ви овде?

— Ја? Дуго би било да причам. Управо, ја сам овде дошао случајно. Тражио сам једног познаника. У осталом, врло ми је мило...

— Где ћете ручати?

— Ја? Не знам. У некој гостионици. Ја морам још данас да отпутујем.

— Морате?

Руђин се значајно осмехну.

— Да, морам. Шаљу ме у село да тамо живим.

— Ручајте са мном.

Руђин први пут погледа право у очи Лежњова.

— Ви ми предлажете да ручам с вама? рече он.

— Да, Руђине, онако по старом, по другарски. Хоћете ли? Нисам очекивао да ћу вас срести, и Бог зна кад ћемо се опет видети. Нећемо се ваљда тек тако растати!

— Лепо, пристајем.

Лежњов пружи руку Руђину, зовну слугу, поручи ручак и нареди да метну боцу шампањца у лед.

* * *

За време ручка Лежњов и Руђин, као по договору, непрестано разговараху о своме студентском животу, сећајући се многих и многих, мртвих и живих. У почетку Руђин беше некако усиљен, али пошто искапи неколико чашица вина, крв му се загреја. Најзад лакеј унесе последње јело. Лежњов устаде, затвори врата, врати се столу, седе управо према Руђину и овлаш наслони подбрадак на обе руке.

— Е, а сад ми причајте, рече он, све што се с вама десило откад вас нисам видео.

Руђин погледа Лежњова.

„Боже мој! помисли опет Лежњов, како се променио, јадник!“

Руђинове црте не беху се много измениле, нарочито од онда кад га видесмо на станици, ма да блиска старост беше већ ударила свој жиг на њих; али им израз беше промењен. Поглед му беше друкчији; у целом бићу његову, у покретима, час лаганим, час врло наглим, у хладноћи испрекиданог говора, огледаше се крајњи умор, скривена и тиха туга, сасвим различна од оне полуизвештачене туге којом се некад разметао, као што то у опште чини младеж, пуна наде и лакоумног самољубља.

— Да вам причам све што се са мном десило? поче он. Не може се све испричати, а и не вреди... Много сам се потуцао, лутао сам не само телом, лутао сам и душом. У чему и у коме се нисам свс разочарао, Боже мој! С ким ли се нисам зближио! Да, с ким! понови Руђин, опазивши да га Лежњов с неким особитим учешћем гледа. Колико су ми пута моје сопствене речи биле мрске, не мислим из мојих уста, него из уста људи који су делили моје мишљење! Колико сам пута прелазио из детињастог раздражења у тупу равнодушност коња који ни репом не мрдне кад га бичем шибају... Колико сам се пута радовао, надао, понижавао, колико сам пута мрзио узалуд! Колико сам пута узлетао као соко, а враћао се милећи као пуж коме је разбијена љуска!... Где нисам био, по каквим путовима нисам

газио!... А путови су били каљави, додаде Руђин, и лако се окрену. Ви знате... настави он...

— Чујте, прекиде га Лежњов, ми смо некад говорили један другом „ти“... Хоћеш ли? Обновимо стару навику... Пијмо за *ти!*

Руђин задрхта и устаде, а у очима му блесну нешто што се речима не може изразити.

– Пијмо, рече он, хвала ти, брате; пијмо!

Лежњов и Руђин испише по једну чашу.

— *Ти* знаш, поче опет, ударајући гласом на реч „ти“ и смешећи се, Руђин: у мени се налази некакав црв који ме нагриза и једе, и који ми не да никако да се смирим. Он ме гура на људе, они се у почетку подају моме утицају, а затим...

Руђин махну руком кроз ваздух.

— Откад сам се растао с вама... с тобом, ја сам претрпео и искусио много што шта... Почињао сам да живим, лањао сам се нових послова бар двадесет пута — и ето видиш!

— Ниси имао издржљивости, рече као за себе Лежњов.

— Право кажеш, нисам имао издржљивости... Никад ништа нисам умео да саградим; а и тешко је, брате, градити нешто кад испод ногу немаш земљишта, кад мораш сам да зидаш темељ на коме треба да стојиш! Сва моја путовања, то јест, строго узевши, сви моји неуспеси, не могу се описати. Испричаћу ти два три случаја... управо оне случајеве из мог живота кад ми се, као што је изгледало, успех осмехивао, или не... кад сам ја почињао да се надам успеху, што није једно исто...

Руђин забаци назад своје седе и већ проређене власи оним истим покретом руке којим је некад одбацивао своје тамне и густе коврџице.

— Дакле, слушај, поче он. У Москви се бејах зближио с једним доста необичним господином. Он је био врло богат, имао је велико имање; није био у служби. Главна и једина његова страст била је љубав према науци, према науци у опште. Ни сад још никако не могу да разумем откуд се та страст

увукла код њега! Доликовала му је као магарцу седло. Он сам с муком је представљао паметна човека, и готово није умео ни да говори, само што је изразно колутао очима и значајно махао главом. Ја, брате, нисам видео ограниченију и оскуднију природу... У Смоленској губернији има таквих предела: песак и ништа више, тек где где трава коју ни једна животиња неће да једе. Ништа му није ишло од руке, све је од њега бежало даље; а међутим он је имао ту способност да и најлакше ствари учини тешким. Да је зависило од његове наредбе, његови би људи јели ногама, доиста. Радио је, писао и читао неуморно. Науку је пратио с некаквом упорном енергијом, са страшним стрпљењем; био је необично частољубив, имао је челични карактер. Живео је сам и важио је као особењак. Упознах се с њим... и допадох му се. Признајем, ја сам га брзо познао; али ме је његова усрдност дирнула. При том је био тако богат, помоћу његовом могла су се учинити толика добра, принети стварне користи... Ја се преселих у његов стан и најзад одох с њим у његово село. Имао сам, брате, велике планове: идеалисао сам о разним усавршавањима, реформама...

— Као код Ласунске, сећаш ли се? рече Лежњов с добродушним осмејком.

— Како! Тамо сам ја у души био убеђен да од мојих речи неће бити ништа; али овде... овде се сасвим друго поље отварало преда мном... Понесох са собом књиге о агрономији... додуше, ни једну не прочитах до краја... и приступих послу. У почетку није ишло као што сам желео; али доцније пође добро. Мој нови друг само је ћутао и посматрао, не сметајући ми, то јест не сметајући ми до извесне границе. Он је примао и испуњавао моје предлоге, али са упорношћу, круто, с прикривеним неповерењем, и окрећући све на свој начин. Необично је ценио сваку своју мисао. Држао се на њој с муком као буба-мара на врх травчице, и држао се, држао на њој, непрестано као да се спрема да рашири крила и полети — и одједном па ће, па се опет успужа...

Немој да се чудиш овим пс ређењима: она су се још тада била накупила у мојој души. Тако сам се борио две године. Посао је ишао рђаво поред свег мог старања. Ја почех да малаксавам, пријатељ ми постаде досадан, ја почех да га вређам, он ме је мучио; његово неповерење прећ у дубоко раздражење, непријатно осећање обузе нас обојицу, ми већ нисмо могли говорити ни о чем; он се мучки, али стално трудио да ми докаже да он не подлежи моме утицају, а моје наредбе или је изопачавао или је сасвим мењао... Најзад увидех да код господина спахије представљам човека који живи од милости његових размишљања. Горко зажалих што трајим време и снагу узалуд, осетих горчину што сам опет био преварен у својим очекивањима. Знао сам врло добро шта губим одлазећи; али нисам могао да се измирим са самим собом, и једнога дана, после тешке и бурне сцене које сам био сведок и која ми показа мога пријатеља с најгоре стране, посвађах се с њим коначно и одох, оставивши господина педанта, извајаног од руске и немачке грађе...

— То јест, оставивши комад насушнога хлеба, рече Лежњов и спусти обе руке на рамена Руђинова.

— Да, и поново се осетих лак и сиромах у празном простору. Иди куда хоћеш... Ах, пијмо!

— За твоје здравље, рече Лежњов устајући, и пољуби Руђина у чело. За твоје здравље и за успомену на Пекарског.. Он је такође умео да остане сиромах.

— Ето ти прве моје авантуре, поче мало после Руђин. Хоћеш ли да наставим, или не?

— Молим те, причај даље.

— Ех! не говори ми се о томе. Малаксао сам да говорим, брате... Али, ипак, нека буде. Потуцајући се тако по разним местима... ја бих ти узгред могао испричати како сам доспео за секретара код доброжелећег државника, и шта је из тога изашло; али то би нас врло далеко одвело... потуцајући се по разним местима, ја се најзад реших... не смеј се,

молим те... да будем... радан, практичан човек. Прилика се указа: ја се спријатељих с неким... ти си можда слушао о њему... с неким Курбејевим... не?

— Не, ја га не знам. Али молим те, Руђине, како то да ти, са својим умом, не увидиш да твој рад није у томе да будеш... извини за каламбур... радан човек?

— Знам, брате, да није у томе; а, у осталом, у чему би он био? Али да си само видео Курбејева! Немој да мислиш, молим те, да је то био неки шупљоглави брбљивац. Кажу да сам ја некад био красноречив. Пред њим ја просто нисам био ништа. То је био необично интелигентан човек, зналац, стваралачка глава, брате, први у питањима индустрије и трговачким предузећима. Његов ум кипео је од најсмелијих, неочекиваних пројеката. Ми се удружисмо и решисмо да своју снагу употребимо на заједнички користан посао...

— На какав, допусти да питам?

Руђин обори очи.

— Смејаћеш ми се.

— Зашто? Не, нећу ти се смејати.

— Решисмо да једну реку у К...-ој губернији претворимо у бродну, рече Руђин с усиљеним осмејком.

— Гле сад! Значи да је тај Курбејев био капиталист?

— Био је сиромашнији од мене, одговори Руђин и тихо обори своју седу главу.

Лежњов се засмеја, али одједном престаде и узе за руку Руђина.

— Опрости, брате, молим те, поче он, али то никако нисам очекивао. Но, па шта би: то ваше предузеће остаде само на хартији?

— Не сасвим. Почело је било да се остварује. Били смо најмили раднике... но, и почели. Али тада искрсоше разне препреке. Прво, сопственици воденица никако нису хтели да нас разумеју, а поврх тога ми нисмо могли да управљамо водом без машине, а за машину нисмо имали новаца. Шест месеца проживели смо у земуницама. Курбе-

јев је јео само хлеба, ја такође нисам био сит. У осталом, не жалим: тамо је природа величанствена. Пребијасмо се, пребијасмо, наговарасмо трговце, писасмо писма, циркуларе. Свршило се тим што ја у том предузећу изгубих и последњу пару.

— Е! рече Лежњов; ја мислим, губитак твоје последње паре била је бесмислица.

— Разуме се, тако је.

Руђин погледа кроз прозор.

— Међутим пројекат, тако ми Бога, није био рђав и могао је донети огромне користи.

— Куда се део тај Курбејев? упита Лежњов.

— Он? Сад је у Сибиру, почео је да израђује злато. И видећеш, он ће се обогатити; он неће пропасти.

— Може бити; али ти, ето, сигурно нећеш стећи имања.

— Ја? Шта да се ради! У осталом, ја знам: ја сам увек у твојим очима био празан човек.

— Ти? Иди молим те, брате!... Доиста, било је време кад су ми падале у очи само твоје тамне стране; али сад, веруј ми, научио сам да те ценим. Ти нећеш стећи имања... И ја те баш зато волим... како ми се чини!

Руђин се слабо осмехну.

— Доиста?

— Ја те ценим баш зато! понови Лежњов, разумеш ли?

Обојица ућуташе.

— Да ли да почнем приповетку број три? упита Руђин.

— Молим те, причај.

— Лепо. Број приповетке трећи и последњи. С њим сам тек сад раскрстио. Али да ти нисам постао досадан?

— Говори, говори.

— Ето, видиш, поче Руђин, једанпут на доколици помислих... ја сам увек имао доста слободног времена... помислих: ја имам доста искуства, добре жеље... чујеш, ти ми ваљда нећеш одрицати добре жеље?

— Којешта!

— На свима другим тачкама је бих се више или мање отесао... Зар не би боље било да постанем педагог или, просто речено, учитељ... него да живим овако узалуд...

Руђин застаде и уздахну.

— Зар није боље потрудити се да предаш другима оно што знаш, него да живиш у залуд: можда ће они из мога знања моћи да извуку неку корист? Моје способности нису биле обичне, језиком сам владао добро... Дакле, реших се да се посветим том новом послу. Имао сам муке да нађем места; приватне часове нисам хтео да дајем; у нижим школама нисам имао шта да радим. Најзад ми пође за руком да добијем место учитеља у овдашњој гимназији.

— Учитеља, чега? упита Лежњов.

— Учитеља руске књижевности. Кажем ти, ни једнога посла нисам се прихватио са више топлине од тога. Мисао да утичем на младеж одушевљавала ме је. Три недеље преседех спремајући прво предавање.

— Је ли код тебе то предавање? прекиде га Лежњов.

— Није, затурило се некуд. Било је добро и допало се. Као сад да гледам лица (мојих слушалаца, лица добра, млада, с изразом простосрдачне пажње, учешћа, чак дивљења. Попех се на катедру, прочитах предавање у грозници; мислио сам да ће трајати читав сат, ја га прочитах за двадесет минута. Инспектор, мршав старчић, са сребрним наочарима и кратком власуљом, сеђаше ту, и покаткад нагињаше главу на моју страну. Кад доврших и устадох са столице, он ми рече: „Добро је, само је мало виши стил и нејасан, а о самом предмету мало је речено". А гимназисти ме пратише погледом пуним поштовања... доиста. Што ти је златна младеж! Друго предавање донесох написано, треће такође... Затим почех да импровизујем.

— И имао си успеха? упита Лежњов.

— Великога успеха. Ја сам предавао слушаоцима све што ми је било на души. Међу њима беху три четири необично даровита дечка; остали ме слабо разумеваху. У осталом, ваља признати да ме и они који ме разумеваху понекад збуњиваху својим питањима. Али ја не клонух. Сви су ме волели; при прозивању дадох свима добре оцене. Али се тада заметну интрига против мене... или не, никакве интриге није било; него, просто, нисам био у својој сфери. Ја сам сметао другима, а мени су други сметали. Предавао сам гимназистима онако како ни студентима увек не предају; моји су слушаоци мало добијали из мојих предавања... Факта сам и ја слабо знао. При том, нисам био задовољан кругом рада који ми је био одређен... ти већ знаш, то је моја слабост. Ја сам желео коренite реформе, а кунем ти се да су те реформе биле и остварљиве и лаке. Надао сам се да ћу их провести помоћу директора, доброг и ваљаног човека, на кога сам у почетку имао утицаја. Његова жена помагаше ми. Брате мој, у своме животу мало сам таквих жена видео. Имала је близу четрдесет година; али је веровала у добро, волела је све што је лепо, као петнаестогодишња девојчица, и није се бојала да своје убеђење искаже пред сваким. Никад нећу заборавити њено племенито одушевљење и чистоту. По њеном савету написах план... Али ме тада истиснуше, оцрнише пред њом. Највише ми је нахудио професор математике, мали човечуљак, оштар, пргав, који ни у шта не вероваше, налик на Пигасова, само много активнији од њега... Збиља, шта је с Пигасовом, је ли жив?

— Жив је, и, помисли, оженио се неком паланчанком која га, кажу, бије.

— То је и заслужио! Но, а како је Наталија Алексијевна, је ли здрава?

— Здрава.

— Срећна?

— Јесте.

Руђин поћута.

— О чему оно говорасмо... да, о професору математике. Он ме није трпео; поредио је моја предавања с ватрометом, хватао је узгред сваки израз који ми се не би учинио довољно јасан, једанпут ме чак испрескака због неког споменика XVI века... и што је главно, он беше прозрео моје намере; мој последњи сапунски мехур паиће на њега као на чиоду, и расплину се. Инспектор, с којим се од почетка не сложих, придоби директора против мене; створи се читава сцена; ја не хтедох да попустим, падох у ватру, ствар дође до суда, и ја бејах принуђен да дам оставку. Али ја се не задовољих тим; хтео сам да покажем да се са мном не може тек тако поступати... али са мном се могло поступати како се хтело... Сад морам да идем одавде.

Наста ћутање. Оба пријатеља сећаху с погнутим главама.

Руђин први проговори.

— Да, брате, поче он, ја сад могу заједно са Кољцовим да кажем: „Ej, младости, докле си ме довела, докле си ме довукла, да не могу ни корака да макнем"... Међутим, је ли могућно да ја ни за шта нисам способан, је ли могућно да за мене нема посла на земљи? Често сам себи постављао та питања, и ма колико да сам се трудио да себе понизим у својим очима, нисам могао а да не осећам у себи присуство снаге коју немају сви људи! Зашто та снага остаје бесплодна? И још нешто: сећаш ли се, кад смо били у иностранству, како сам тада био самопоуздан и лажан... Управо, ја тада нисам јасно знао шта хоћу, опијао сам се речима и веровао у привиђења; али сад, кунем ти се, ја смело могу пред свима да кажем све што желим. Ја никако немам шта да кријем: ја сам потпуно и у правом смислу те речи сталожен човек; обуздавајући се, ја хоћу да се помирим с околностима, хтео бих мало, хтео бих да постигнем близак циљ, да допринесем ма и најмање користи. Не! Не даје ми се! Шта значи то? Шта смета мени да живим и радим као други?... Ја сад само о томе мислим. Али тек што успем да

уђем у одређен положај, да се зауставим на извесној тачки, судба ме баци доле... Ја почињем да се бојим ње, моје судбине. Нашто све то? Разреши ми ту загонетку!

— Загонетку! понови Лежњов. Да, то је истина. Ти си и за мене увек био загонетка. Још у младости, дешавало се да си ти после ма каквог ситног изгреда одједном почињао да говориш тако да до срца потресеш, а овамо, опет си почињао... но, ти знаш шта хоћу да кажем... још тада те нисам разумевао: зато сам и престао да те волим... Ти имаш тако много снаге, тако неутољиву тежњу ка идеалу...

— Речи, све саме речи! Рада није било! прекиде Руђин.

— Рада није било! Каквог рада...

— Каквог рада? На пример, исхрањивати својим трудом слепу бабу и целу њену породицу, као Прјаженцов, ако се сећаш... Ето, и то је рад.

— Да; али и добра реч такође вреди.

Руђин ћутећи погледа Лежњова и тихо климну главом.

Лежњов заусти да нешто каже и пређе руком преко лица.

— И тако, ти идеш у село? упита он најзад.

— У село.

— Али зар ти још имаш село?

— Остало ми је тамо још нешто. Две и по душе. Имам један кутић у коме ћу умрети. Ти можда у овом тренутку мислиш: „И овде не може без фраза!“ Доиста, фраза ме је убила; она ме је појела, никад је се нећу ослободити. Али ово што сам казао није фраза. Није фраза, брате, ова бела коса, ове боре; ови подерани лактови нису фразе. Ти си увек био строг према мени, и имао си право; али сад нема места строгости кад је већ све свршено, кад више нема гаса у лампи, кад је и сама лампа разбијена, и кад фитиљ сваког часа може догорети... Смрт ће, брате, најзад изравнати све..

Лежњов скочи.

— Руђине! узвикну он, зашто ми то говориш? Чиме сам то заслужио од тебе? Какав бих ја судија био, и какав бих човек био, кад би ми при погледу на твоје упале образе и боре дошла у главу реч фраза? Ти би хтео да знаш шта ја о теби мислим? Лепо! Ја мислим: ево човека... који би са својим способностима могао много постићи, који би могао овладати земаљским благом, кад би хтео!... Међутим, ја га видим гладна, без пристаништа...

— Ти ме сажаљеваш, рече Руђин загушено.

— Не, ти се вараш. Ти ми улеваш поштовање, ако хоћеш да знаш. Ко ти је сметао да проживиш низ година код тога спахије, твога пријатеља, који би ти осигурао будућност да си хтео да му угађаш, ја сам у то потпуно убеђен? Зашто ниси могао да опстанеш у гимназији, зашто, чудновати човече, ма са каквим мислима да си почињао посао, зашто си га увек неминовно свршавао тим што си жртвовао своје личне користи, не пуштајући корена у рђаву земљу, ма како да је масна била?

— Ја сам се родио да се никад не смирим, настави Руђин с уморним осмејком. Ја не могу да се зауставим.

— То је истина; али ти не можеш да се заустављаш не зато што у теби живи црв, како ти у почетку рече. У теби не живи црв, ни дух празног немира: у теби гори љубав према истини, и очевидно, без обзира на све твоје погрешке, она у теби гори силније него у многима који себе чак не држе ни за егоисте, док тебе називају интригантом. Да, први ја, да сам на твом месту, давно бих приморао тога црва да уђути и помирио бих се са свачим; а ти још ниси озлојеђен, и готов си, у то сам уверен, да се опет прихватиш новога посла, као младић.

— Е, брате, сад сам уморан, рече Руђин. Од мене је доста.

— Уморан! Други би одавно умро. Ти кажеш, смрт ће све изгладити; а зар мислиш да живот не би могао изгладити? Ко је живео а није праштао другима, тај не заслужује да се и њему прашта.

А ко може рећи да њему нема шта да се праштa? Ти си урадио што си могао, борио си се док си могао... Шта ћеш више? Наши су се путови разишли...

— Ти си, брате, сасвим друкчији човек од мене, прекиде га Руђин с уздахом.

— Наши су се путови разишли, настави Лежњов; може бити баш зато што, захваљујући моме имању, хладној крви и другим срећним околностима, мени ништа није сметало да седим непомично, да останем гледалац, са скрштеним рукама; док си ти морао да изађеш на отворено поље, да засучеш рукаве, да се мучиш, да радиш. Наши су се путови разишли... али погледај како смо ми блиски један другоме. Видиш, ја и ти говоримо готово једним истим језиком, и из далека разумемо један другог; одрасли смо с једнаким осећањима. Али нас већ мало има, брате; ето, ја и ти смо последњи Мохиканци! Ми смо се могли разићи, ми смо могли чак бити и непријатељи ранијих година кад је још много година било пред нама; али сад кад се гомила проређује око нас, кад нови нараштаји пролазе мимо нас другим циљевима, ми треба да се држимо чврсто један уз другог. Куцнимо се, брате, и запевајмо по старом: Gaudeamus igitur!

Пријатељи се куцнуше чашама и запеваше тронутим и неправилним, чисто руским гласовима, стару студентску песму.

— Ето, ти сад идеш у село, рече опет Лежњов. Ја не мислим да ћеш тамо дуго остати, и не могу да замислим чиме ћеш, где и како свршити... Али упамти: ма шта се десило с тобом, ти ћеш увек имати место, имати гнездо куда се можеш склонити. То је моја кућа... чујеш ли, стари? Мисли такође имају своје инвалиде: потребно је да и оне имају своје пристаниште.

Руђин устаде.

— Хвала ти, брате, настави он. Хвала! Никад ти то нећу заборавити. Али мени не треба пристаниште. Искварио сам свој живот, а нисам ни послужио мисли као што треба.

— Тути! настави Лежњов. Сваки остаје онакав каквим га је природа створила, и више се од њега не може ни захтевати! Ти називаш себе Вечитим Јудом... А ко зна, можда ти баш треба тако вечито да путујеш, можда тим испуњаваш виши, и теби самом непознати циљ: народна мудрост не вели узалуд да се ми сви управљамо по Божјој вољи. Ти одлазиш? настави Лежњов, видећи да се Руђин спрема и узима капу. Зар нећеш остати да ноћиш?

— Одлазим! Због ом. Хвала ти... Свршићу рђаво.

— То Бог зна... Одлазиш ли доиста?

— Одлазим. Због ом. Задржи ме у лепој успомени.

— Е, задржи и ти мене у доброј успомени... и не заборављај шта ти рекох.

Пријатељи се загрлише. Руђин брзо изађе.

Лежњов дуго ходаше тамо амо по соби, застаде крај прозора, замисли се и полугласно рече: „Сиромах!", затим седе за сто и стаде да пише писмо жени.

А напољу се подиже ветар и зави злокобним фијукањем, ударајући тешко и злобно о стакла која су звонила Настаде дуга јесења ноћ. Благо оном ко у такву ноћ седи под кровом дома у коме има топал кутић... И нека би Господ помогао свима који се без склоништа потуцају!

* * *

У жарко подне 26 јула 1848 године, у Паризу, кад је устанак „народних радника" већ скоро био угушен, у једној од тесних улица предграђа св. Антонија, батаљон регуларне војске нападаше на барикаду. Неколико топовских метака беху је већ порушили; њени браниоци који беху остали у животу, повукоше се, мислећи само како да се спасу, кад се наједанпут, на самом врху барикаде, на провалењом кошу оборено омнибуса, појави висок човек у старом капуту, опасан црвеним шалом, и са сламним шеширом на седој, разбарушеној коси. У

једној руци држао је црвену заставу, у другој криву и тупу сабљу, и викаше нешто усиљеним, танким гласом, пузајући се горе и машући заставом и сабљом. Венсенски стрелац нанишани на њега и опали... Висок човек испусти заставу, и као џак паде доле ничице, као да се неком клања... Куршум му беше пројурио кроз само срце.

— Tiens! рече један устаник, бежећи, другоме: on vient de tuer le Polonais.[1]

— Bigre![2] одговори овај, и обојица потрчаше у подрум куће у којој сви дућани беху затворени а зидови изрешетани куршумима и ђуладима.

Тај „Polonais" беше — Димитрије Руђин.

[1] Гле, убише Пољака.

[2] До ђавола!

FL. 30-9-54

50

3121

PG
3420
R819
1913

Turgenev, Ivan Sergeevich
Rudin

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 08 06 12 005 1